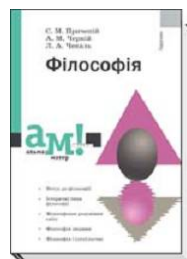

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
БІОРЕСУРСІВ І
ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ
УКРАЇНИ**

Кафедра філософії та міжнародної комунікації

ФІЛОСОФІЯ

**Навчально-методичний посібник для студентів денної та заочної форм
навчання факультету землевпорядкування**

Укладач: кандидат філософських наук, доцент Л.А. Чекаль

Зав. кафедри філософії та міжнародної комунікації: кандидат філософських наук,
доцент _____ В.П. Кульченко

Київ - 2024

УДК 101.1(07)

Автор-укладач:

Чекаль Л.А., доцент Національного Університету
Біоресурсів і Природокористування України

Рецензенти – Кадлубович Тетяна Іванівна – зав. кафедри міжнародних відносин та політичного консалтингу Інституту права та суспільних відносин Відкритого Міжнародного університету розвитку людини «Україна», кандидат політичних наук, доцент;

- Горбатюк Тарас Віталійович – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії та міжнародної комунікації Національного Університету Біоресурсів і Природокористування України

Рекомендовано до друку на засіданні Вченої ради Гуманітарно-педагогічного факультету Національного Університету Біоресурсів і Природокористування України (протокол № 5 від 19.11.2024 року).

Навчально-методичний посібник для проведення занять з дисципліни «Філософія» / автор-упорядник: Чекаль Л.А. – Київ: 2024. – 186 с.

Навчально-методичний посібник призначено для здобувачів бакалаврського рівня вищої освіти галузі знань **193 «Геодезія та землеустрій»** денної та заочної форм навчання.

Чекаль Л.А. НУБіП України. 2024р.

Навчально-методичний посібник з дисципліни «**Філософія**» розроблений для підготовки бакалаврів спеціальності **193 «Геодезія та землеустрій»** денної та заочної форм навчання.

Термін вивчення заплановано на 15 тижнів (1 семестр)

Навчальним планом передбачено семестрі лекцій – 15 год., семінарських занять – 30 год., самостійна робота – 75 год. Всього 120 годин (4 кредити ECTS). Контроль знань – екзамен.

Розподіл навчального матеріалу зроблено на три великі частини (Модулі)

Модуль 1. - Історичні типи філософування

Модуль 2. - Онтологія. Філософське розуміння світу. Гносеологія. Філософія пізнання. Методологія науки.

Модуль 3. - Філософія суспільних феноменів. Філософія техніки. Філософія культури. Філософія цивілізації.

Теми та порядок вивчення матеріалу визначається затвердженою Робочою програмою та Силабусом дисципліни.

ВСТУП

Філософія належить до циклу фундаментальних дисциплін навчального плану, вивчення якої є важливим чинником духовного збагачення, інтелектуального розвитку, формування світоглядно-методологічної парадигми студентської молоді, усвідомлення ними свого місця і ролі в суспільстві; визначення ціннісних орієнтирів особистої та соціальної активності громадянина, розуміння проблеми людського буття і насамперед питання, хто є людина, як їй жити, на що орієнтуватися в нових умовах, як долати різні перешкоди до майбутнього. Вивчення дисципліни певною мірою пов'язане зі знаннями інших гуманітарних дисциплін, особливо з політологією, соціологією, історією України, економічною теорією тощо. У свою чергу, знання дисципліни "Філософія" є методологічною основою вивчення не тільки гуманітарних та суспільно-політичних, а й природничих та технічних дисциплін. У результаті вивчення курсу студент повинен: знати основні теоретичні положення, важливі вузлові проблеми усіх тем програми; визначення фундаментальних філософських категорій зі сфер онтології, гносеології та епістемології, соціальної філософії, філософії культури, техніки, науки; добре орієнтуватися в першоджерелах та основній сучасній філософській літературі; вміти синтезувати набуті знання із фахових та гуманітарних дисциплін у цілісне світосприйняття; застосовувати набуті знання при аналізі реалій сучасного суспільного буття; формувати власну позицію щодо актуальних проблем сьогодення. Запропонований навчально-

методичний посібник має дати студентам цілісний виклад основних проблем філософії на рівні об'єктивного, ідеологічно незаангажованого сучасного бачення проблем, ознайомити студентів із наявними філософськими концепціями в їх поліфонічному і плюралістичному звучанні, яке допомагає альтернативному сприйняттю і осмисленню проблематики щодо буття, пізнання, свідомості, соціуму та культури в цілому.

Мета та завдання навчальної дисципліни. Метою навчальної дисципліни «Філософія» є створення умов для самостійного осмислення студентами існування та розвитку природного і соціального світу, формоутворень культури і пізнання, людини та її сутності. Філософія належить до циклу фундаментальних дисциплін, вивчення якої є важливим чинником духовного збагачення, інтелектуального розвитку, формування світоглядно-методологічної культури студентської молоді, усвідомлення ними свого місця і ролі в суспільстві; визначення ціннісних орієнтирів особистої та соціальної активності громадянина, розуміння проблеми людського буття і насамперед питань: хто є людина, як їй жити, на що орієнтуватися в нових умовах, як долати перешкоди на шляху до мети.

Філософія – це не стільки результат, що закріплюється у формі чітких і виважених положень, скільки процес, якому належить навчитись. Це вміння мислити можна здобути лишень у процесі філософської освіти через діалог із мислителями минулого та сучасності, через діалог студента та викладача. Курс релігієзнавства дає можливість студенту змінити стихійне ставлення до релігії свідомим, сприяє оволодінню досягненнями світової та вітчизняної культури і виваженого ставлення до релігійних переконань інших людей, утверджує гуманістичні цінності, він спрямований на соціальне і моральне вдосконалення суспільства і людини.

Завдання: вивчення історії філософії та її органічної складової – історії української філософії, сприяння гуманізації освіти через засвоєння досягнень сучасної філософії, інформації про світ у цілому і ставлення людини до нього; вивчення комплексу принципів пізнання та загальних методів пізнавальної діяльності.

Набуття компетентностей: інтегральна компетентність (ІК):

Здатність розв'язувати складні спеціалізовані задачі та практичні проблеми у соціальній сфері або у процесі навчання, що передбачає застосування певних теорій та методів соціальної роботи і характеризується комплексністю та невизначеністю умов. загальні компетентності (ЗК):

- Здатність реалізувати свої права і обов'язки як члена суспільства, усвідомлювати цінності громадянського (вільного демократичного) суспільства та

необхідність його сталого розвитку, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина в Україні (ЗК1).

- Здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу (ЗК 3). • Здатність планувати та управляти часом (ЗК5).
- Здатність до пошуку, оброблення та аналізу інформації з різних джерел (ЗК10).
- Вміння виявляти, ставити, вирішувати проблеми (ЗК11). Програмні результати навчання (ПРН):
- Здійснювати пошук, аналіз і синтез інформації з різних джерел для розв'язування професійних і встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між соціальними подіями та явищами (ПРН1).

Методи навчання

Під час викладання курсу передбачено використання методики проблемного навчання, технології дистанційного навчання та модульнорейтингова системи навчання. - словесний метод (лекція, дискусія, розповідь-пояснення, співбесіда); - практичний метод: студенти одержують знання й уміння, виконуючи практичні дії на семінарських заняттях; - наочний метод: джерелом знань є спостережувані предмети, явища, наочні приклади (метод ілюстрацій, метод демонстрацій); - робота з навчально-методичною літературою (конспектування, тезування); - відеометод (дистанційні, мультимедійні, веб-орієнтовані); - самостійна робота (виконання завдань). Реалізація компетентнісного підходу до навчання передбачає використання в навчальному процесі активних та інтерактивних форм проведення занять:

1. Пояснювально-ілюстративний метод або інформаційнорецептивний. (рецепція -сприйняття). Студенти одержують знання на лекції, з навчальної або методичної літератури, через екранний посібник в "готовому" виді: сприймають і осмислюють факти, оцінки, висновки й залишаються в рамках репродуктивного (відтворюючого) мислення.

2. Репродуктивний метод (репродукція - відтворення) Застосування вивченого на основі зразка або правила. Діяльність студентів носить алгоритмічний характер, тобто виконується за інструкціями, приписаннями, правилами в аналогічних, подібних з показаним зразком ситуаціях. Організовується діяльність студентів за кількарізним відтворенням засвоєваних знань. Для цього використовуються різноманітні вправи, лабораторні, практичні роботи, програмований контроль, різні форми самоконтролю. Застосовується у взаємозв'язку з інформаційно-рецептивним методом (який передує репродуктивному). Разом вони сприяють формуванню знань, навичок і вмінь в студентів, формують основні розумові операції (аналіз, синтез, узагальнення, перенос, класифікація).

3. Метод проблемного викладу. Педагог до викладу матеріалу ставить проблему, формулює пізнавальне завдання на основі різних джерел і засобів. Показує спосіб рішення поставленого завдання. Спосіб досягнення мети - розкриття системи доказів, порівняння точок зору, різних підходів. Студенти стають свідками й співучасниками наукового пошуку. Перевагою методу є те, що студенти не тільки сприймають, усвідомлюють і запам'ятовують готову інформацію, але й стежать за логікою доказів, за рухом думки педагога.

4. Частково-пошуковий, або евристичний, метод. Полягає в організації активного пошуку рішення висунутих у навчанні (або сформульованих самостійно) пізнавальних завдань. Пошук рішення відбувається під керівництвом педагога, або на основі евристичних програм і вказівок. Процес мислення здобуває продуктивний характер. Процес мислення поетапно направляється й контролюється педагогом або самими учнями на основі роботи над програмами (у тому числі й комп'ютерними) і навчальними посібниками. Метод дозволяє активізувати мислення, викликати зацікавленість до пізнання на лекційних і практичних заняттях.

5. Дослідницький метод. Проводиться аналіз матеріалу, постановки проблем і завдань і короткого усного або письмового інструктажу студентів. Студенти самостійно вивчають літературу, джерела, ведуть спостереження й виміри й виконують інші дії пошукового характеру. Завдання, які виконуються з використанням дослідницького методу, повинні містити в собі всі елементи самостійного дослідницького процесу (постановку завдання, обґрунтування, припущення, пошук відповідних джерел необхідної інформації, процес рішення завдання). У даному методі найбільш повно проявляються ініціатива, самостійність, творчий пошук у дослідницькій діяльності. Навчальна робота безпосередньо переростає в наукове дослідження.

6. Методи оцінювання: - екзамен; - усне або письмове опитування; - модульне тестування; - реферати, есе; - презентації та виступи на наукових заходах.

Розподіл балів, які отримують здобувачі вищої освіти.

Оцінювання знань здобувача вищої освіти відбувається за **100-бальною** шкалою і переводиться в національні оцінки згідно з табл. 1 «Положення про екзамени та заліки у НУБіП України. Рейтинг здобувача вищої освіти.

Оцінка національна за результати складання Екзаменів заліків

90-100 Відмінно **74-89** Добре **60-73** Задовільно **0-59** Незадовільно

Для визначення рейтингу здобувача вищої освіти із засвоєння дисципліни R ДИС (до 100 балів) одержаний рейтинг з атестації R АТ (до 30 балів) додається до рейтингу студента з навчальної роботи R НР (до 70 балів): $R \text{ ДИС} = R \text{ НР} + R \text{ АТ}$.

ЗМІСТ

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1. ІСТОРИЧНІ ТИПИ ФІЛОСОФУВАННЯ

Скорочений зміст занять

Тема 1. Вступ до філософії. Сутність філософії та особливості філософування. Предмет філософії, її визначення та функції. Західна та східна парадигми філософування. Історичний розвиток світової філософії: періодизація історії філософії. Історія античної філософії: натурфілософія, софістика, класика та еллінізм. Вчення мілетців, Геракліта, Демокріта, Піфагора, елеатів (Парменіда і Зенона), Протагора, Сократа, Платона й Аристотеля. Епікурейство, стоїцизм (Сенека, Марк Аврелій), скептицизм (Піррон, Секст Емпірик), цинізм (Діоген) та неоплатонізм (Плотін, Прокл). Давньогрецька філософія як підґрунтя подальшого розвитку і ствердження економічних систем, наук, християнства, світової філософії, мистецтва.

Тема 2. Філософія доби Середньовіччя (III-XIII ст.) та Відродження (XIV-XVI ст.). Загальні риси філософії Середньовіччя. Християнська патристика: філософські здобутки у вченнях К. Тертуліана та А. Августина. Виникнення перших концепцій: схеми історичного процесу, концепції часу. Християнська схоластика: диспут номіналістів та реалістів у гносеології. Гілозоїзм, перипатетизм та вчення про двоїсту істину Томи Аквінського. Гуманізм, антропоцентризм та природничий контекст філософії доби Відродження. Пантеїзм в онтології Дж.Бруно та М.Кузанського. Аморалізм соціальної етики Н.Макіавеллі. Морально-етична концепція М.Монтеня.

Тема 3. Філософія доби Нового часу XVII ст. та французького Просвітництва XVIII ст. Загальні риси філософії Нового часу: методологічне та гносеологічне спрямування. Диспут емпіризму та раціоналізму: англійський емпіризм Ф.Бекона, Т.Гоббса, Дж.Локка та Дж.Берклі. Європейський раціоналізм XVII ст.: Р.Декарт, Г.Лейбніц, Б.Спіноза. Розробка методів пізнання. Вчення про природні права людини та суспільну угоду. Загальні риси соціально-політичної та морально-антиклерикальної філософії французьких енциклопедистів та ідеологів буржуазних революцій. Деїзм Вольтера, П.А.Гольбаха, Д.Дідро, Ж.О.деЛаметтрі, Ш.Л.деМонтеск'є. Антиклерикалізм та аналіз релігії Вольтера. Утилітаризм та матеріалістичні тенденції П.А.Гольбаха. Діалектика Д.Дідро. Географічний детермінізм Ш.Л. де Монтеск'є. Соціальна утопія Ж.Ж.Руссо. Концепції суспільної угоди та вимоги свободи совісті.

Тема 4. Німецька класична філософія (XVIII-XIX ст.) Філософія марксизму. Загальні риси німецької класики. Класичність як зразок та вищий розвиток європейської метафізики. Ідеалістична онтологія німців-класиків: І.Канта, Й.Г.Фіхте, Г.В.Ф.Гегеля та В.Шеллінга. Природничий та гносеологічний періоди творчості І.Канта. Коперніканський переворот в гносеології, здійснений І.Кантом.

Вирішення суперечності між емпіризмом та раціоналізмом. Розмежування сфер природи і культури. Вчення про априоризм та трансценденталізм свідомості в гносеології. Категоричний імператив І.Канта. Суб'єктивізм, несуперечливість та діалектика концепції свідомості «Я»-«Не-Я» Й.Фіхте. Абсолютизм і панлогізм тріади Г.В.Ф.Гегеля. Система принципів, закономірностей та категорій діалектики Г.В.Ф.Гегеля. Філософія релігії, історії, права. Пантеїзм та об'єктивний ідеалізм онтології В.Шеллінга. Джерела, здобутки та обмеженості філософії К.Маркса та Ф.Енгельса. Формаційна концепція історичного процесу. Економічний критерій аналізу суспільного розвитку в філософії марксизму.

Тема 5. Релігійна українська філософія Г.Сковорода та П.Юркевича. Два напрямки сучасної зарубіжної філософії: метафізичний та антропологічний. «Філософія серця» Г.Сковорода: три світи та дві натури реальності. Вчення про «сродну працю», творчість та сенс буття. Розвиток кордоцентричної філософії у працях П.Юркевича. Два напрямки у сучасній зарубіжній філософії. Метафізична традиція: чотири історичні форми позитивізму, неотомізм, герменевтика. Антропологічна традиція: «філософія життя» Ф.Ніцше, психоаналіз і структура психіки за З.Фрейдом, екзистенціалізм у творчості Ф.Достоевського, М.Хайдеггера, Ж.П.Сартра, К.Ясперса, А.Камю, персоналістські концепції особистості, свідомості і творчості у працях М.Бердяєва, В.Вернадського та Т.де Шардена. Неотомізм. Герменевтика. Прагматизм.

Тема 6. Суспільство та культура. Поняття «культура». Історія розвитку уявлень про культуру. Культурні універсалії. Матеріальна та духовна культура. Структура культури. Звичай. Традиції. Норми. Цінності та ціннісні орієнтації. Функції культури. Домінуюча культура, субкультура та контркультура. Масова, висока та народна культура. Культура Заходу та Сходу. Культурний етноцентризм та культурний релятивізм. Релігія: визначення, функції, класифікація. Релігійний комплекс. . Культура та цивілізація. Історичні моделі культури та цивілізаційні типи. Проблема кризи культури: історія та сучасність. Соціально-історичні особливості та ситуація у науках кінця ХХ – початку ХХІ ст. Глобальні проблеми сучасності та шляхи їх вирішення.

ТЕКСТ ЛЕКЦІЙ

Тема 1. Філософія як універсальний тип знань.

План

1. Сутність, структура та історичні типи світогляду.
2. Природа філософського знання. Предмет, функції філософії. Шари філософського знання.
3. Давня філософія. Діалог концепцій, думок, поглядів

4. Три етапи античної філософії.

Суттєвими рисами світогляду є, насамперед, певна цілісність поглядів. Далі, ці погляди стосуються важливих життєвих проблем: що таке світ, чи існує Бог, куди прямує людство, в чому полягає покликання людини і т. ін. Ці проблеми розглядаються з певної духовної висоти, на основі узагальнення життєвого досвіду народу. Центральна проблема світогляду — відношення людини до світу. Людина, на відміну від тварин, тільки частково включена в світ. Вона виокремлює себе із світу, протистоїть світу і вступає зі світом в певне відношення. Ми відносимось до світу так, мовби перебуваємо поряд або ззовні світу. Між нами і світом наявна дистанція. Ми усвідомлюємо світ, тобто маємо його як щось зовнішнє. Таким чином, як світорозуміння, світогляд може бути раціоналістичним, таким, що визнає всевладдя розуму (Гегель, наприклад, визнавав, що світ— це об'єктивний розум, який за логікою цілком подібний суб'єктивному розуму людини), і ірраціоналістичним, тобто таким, що вважає основою світу щось таке, (наприклад, воля у Ніцше), що не можна вкласти в рамки розуму. Однак, щоб орієнтуватись у світі, недостатньо тільки пояснити його, світові треба ще дати оцінку, тобто відповісти на питання, яким він є для людини — добрим чи злим, прекрасним чи потворним, чи вартий він того, щоб у ньому жити. У розв'язуванні таких питань виявляється оцінювальна або аксіологічна функція світогляду.

Опозиційний характер світоглядних цінностей (добро — зло, праведне — грішне і т. п.) цілком зрозумілий, адже людина постійно перебуває в полі напруги між протилежними полюсами, і світогляд покликаний утримувати людське в людині через заперечення тваринного. В аксіологічному плані світогляди можна поділяти на оптимістичні й песимістичні, гуманні та антигуманні. Світогляд, далі, зумовлює відповіді на питання щодо того, як жити людині в світі, що робити, і, отже, вміщує певні практичні настанови щодо світу і буття людини в цьому світі. Звідси випливає праксеологічна функція світогляду. З цього погляду серед світоглядів виділяють практично-активні та споглядальні. Так, релігійні вчення Індії, як правило, мають споглядальний характер, а, наприклад, протестантизм як ідеологія європейської буржуазії Нового часу, проникнутий активізмом. Виокремлені нами три шари (знання, цінності та практичні настанови) і функції світогляду дають змогу краще зрозуміти будь-який світогляд. Так, марксизм як світогляд є раціоналістичним, оптимістичним, практично-активним; фашизм — ірраціоналістичним, оптимістичним, активним; буддизм — ірраціоналістичним, песимістичним, пасивним.

Крім означених, світогляд виконує й інші функції. Він, зокрема, духовно об'єднує націю, релігійну общину, соціальну групу. Взаєморозуміння і узгодженість можливі лише за умови, що члени даного соціального утворення

поділяють певний світогляд. Прийнято виділяти також і три історичні типи світоглядів: міфологічний, релігійний, філософський. Для того, щоб мати уявлення про філософію як тип світогляду, необхідно з'ясувати її суттєву відмінність від міфології та релігії. Історично міфологія передує релігії та філософії. Вона є лоном, в якому формувалися дві останні. Міфологія є світоглядом родового і нерозвинутого класового суспільства. Суб'єктом-носієм міфу є рід, або інша спільнота, з якої іще не виокремилась особа. Міфологія є синкретичною цілісною формою свідомості. В ній органічно поєднані зародки релігії, філософії, моралі, права, естетичних канонів і навіть науки. Міфологія не знала трансцендентного бога (бога, що існує поза реальним світом, тобто поза простором і часом); її боги, хоча й відмінні від людей, але відмінні в ступені (могутності, розумі і т. п.), а не в суті, в природі.

Релігія виникає як засіб соціального контролю за поведінкою особи після того, як вона виокремилась з роду і усвідомила свою окремішність. Якщо людина стає особою, то родові зв'язки слабнуть; свідомість особи не вважає більше справедливим покарання одних за гріхи інших — кожен має сам нести свій хрест, і соціальний механізм покарання, який становить основу міфу, тепер не спрацьовує. Щоб утримувати особу у вірі, релігія постулює потойбічне життя як відплату за життя поцейбічне. У "цьому світі" можна грішити і прекрасно жити (прикладів цьому достатньо), але на "тому світі" за все доведеться тримати звіт. В такий спосіб релігія здійснює соціальний контроль. Виникнення релігії — величезний поступ в історії людства. Вона морально зрівняла всіх людей: нікому не дозволено порушувати заповіді Бога — ні царю, ні рабу, ні чоловікові, ні жінці, ні здоровому, ні каліці. Як особи, як носії моральної свідомості, — всі люди постали рівноцінними і рівноправними. Таким чином, принципова відмінність релігії від міфології полягає в тому, що носієм міфологічного світогляду є рід чи інша тотальна спільнота, а релігія спрямована на особу. Звідси і зміна способів контролю і впливу. Серцевиною міфу є страх і зовнішній контроль, релігії — віра і мораль.

Слід зазначити, що пояснення світу у релігії відступає на задній план порівняно з міфологією; на передній тут виступає моральне регулювання соціального життя. Філософія виникає практично в один і той же час, що й релігія (в Індії, наприклад). Носієм філософського світогляду є також особа. Принципова відмінність філософського світогляду від попередніх типів полягає в тому, що він засновується на розумі, тоді як релігія — на вірі, міфологія — на страхові. Це — по-перше. По-друге, релігія і міфологія мають справу з чуттєвими образами, тоді як філософія оперує абстрактними поняттями. І, нарешті, філософія цілком позбавлена функції і засобів соціального контролю. Міфологія і релігія приймаються індивідом у готовому вигляді, часто несвідомо і примусово, так що особиста творчість виключається. Філософія ж є справою особи, вона ґрунтується на засадах свободи (правда, марксистсько-ленінська філософія, будучи офіційною

ідеологією СРСР, виконувала функцію соціального контролю і примусово нав'язувалась, але це тільки свідчить про те, що вона, по суті, була не філософією, а ерзацрелігією).

Питання, що вивчає філософія, є одним з найважчих для самої філософії. Річ у тому, що предмет філософії, та проблематика, яка привертала увагу мислителів, історично змінювались. У різні епохи у філософії домінували то вчення про буття, то про пізнання, то політичні чи етичні проблеми. Крім цього, в Європі, фактично до XVII ст., філософія включала все знання про світ, тобто зародки всіх наук, окрім хіба що математики й медицини. Навіть у XX ст. все ще продовжується процес відокремлення від філософії певних галузей знання, які стають окремими науковими дисциплінами (зокрема, психологія і соціологія, а також політологія). Найбільш загальні засади суцього такі, як: буття — небуття, простір — час, причинність, сенс людського існування, істина, добро, свобода і т. ін. — загальності, з яких "конструюється" світ, в якому ми живемо, і складають предмет філософії. При цьому філософія намагається звести всі ці різні загальності до одного принципу — Бога, матерії тощо і пояснювати їх, виходячи із цього принципу.

Як уже зазначалось, серцевину світогляду і, відповідно, філософи як теоретичного світогляду складає трактування відношення людини і світу з нього й впливають основні філософські проблеми і дисципліни. Дещо умовно (в Історії філософи предмет філософії і структура дисциплін часто мінялися) можна виділити ряд проблем. Насамперед, проблема що таке світ, що таке буття, що насправді Існує, а що не Існує? Вченням про буття є онтологія. Вона виділяє різні сфери буття — нежива і жива природа, соціальний світ, сфера Ідеальних предметів і т. ін., тобто зводить у певні галузі і види все, чому ми приписуємо буття. Онтологія також розглядає найбільш загальні характеристики різних видів буття (просторово-часові, причинні та ін.) Вона включає вчення про категорії. При розгляді проблеми, що є основою світу, у філософа виникли дві основні течії — матеріалізм, прихильники якого виводили все суще з матерії, природи, різних матеріальних утворень, та Ідеалізм, прихильники якого вважали сутністю всього суцього Ідею, дух, Бога. Друга проблема, яка прямо впливає Із центрального світоглядного відношення що таке людина.

Філософське вчення про людину, називається філософською антропологією. Філософська антропологія, на відміну від антропології як медико-біологічної дисципліни, вивчає людину під особливим кутом зору, а саме з позиції поєднання в людині біологічного і культурного первнів (первень — від перший — є першооснова). Далі, оскільки людина живе в суспільстві, що має свою культуру й історію, філософська антропологія стає засадничою (формує фундамент) для філософії історії, філософії культури, соціальної філософії. Окремі філософські дисципліни вивчають і виділені вище типи світоглядних відношень — пізнавальне, оціночне і практичне. Проблема пізнаваності світу, способу

пізнання та істинності нашого знання вивчається теорією пізнання, або гносеологією. З гносеологією тісно пов'язана така дисципліна, як логіка, що вивчає закони і форми правильного мислення.

Оціночне відношення людини до світу є предметом вивчення аксіології— філософської дисципліни, яка досліджує закономірності побудови сфери цінностей. Аксіологія є підґрунтям етики, естетики, філософії релігії. Останні мають справу із цінностями, але в більш конкретному аспекті, ніж аксіологія. Етика вивчає моральне ціннісне відношення, естетика — естетичне, а філософія релігії — релігійне. До аксіологічних дисциплін можна віднести і філософію права, яка вивчає такі цінності, як справедливість, легітимність і т. ін. Практичне відношення людини до світу є предметом теорії практики, або праксеології, дисципліни, яка ще остаточно не сформувалась. У рамках практичного відношення можна виділити філософію техніки — дисципліну, яка в наш час привертає дедалі більше уваги. Важливою для самої філософії є історія філософії, яка намагається з'ясувати закономірності розвитку філософських ідей, вичленити фактори, які зумовлюють цей розвиток. Таким чином, філософія має свою нішу в духовній культурі людства. Вона виникає разом з появою особи, яка покладається на розум у спілкуванні зі світом. А розум за своєю природою націлений на пізнання першооснов чи то в світі, чи в культурі, чи в самому пізнанні. Філософія — закономірний продукт людського розуму, вища форма його прояву.

Питання для самоконтролю

1. Назвіть . Предмет і функції філософії.
- 2..Вкажіть Три етапи античної філософії.
3. Дайте два визначення поняття «філософія».

Тема 2. . Філософія Середньовіччя, Відродження, Нового Часу та Просвітництва

План

1. Специфіка західного та східного шляхів філософування.
2. Давньогрецька натурфілософія, класика та філософія доби еллінізму.
3. Патристика і Схоластика. Номіналізм та реалізм
4. Філософія доби Відродження.
5. Філософія Нового часу та Просвітництва.

Філософія є складовою культури, світоглядом певного народу. Вона несе на собі карб культури даного народу, властивого для нього способу сприймання світу. Цим зумовлена відмінність однієї національної філософії, наприклад, німецької, від іншої — французької. Однак, якщо європейська філософська думка в своїй основі все ж таки єдина (вона побудована на спільному корені — старогрецькій філософії), то різниця між європейською філософією, з одного боку, та індійською та китайською — з другого, досить суттєва. Ряд філософів, прийнявши європейську традицію за стандарт, твердять, що серйозно говорити про китайську чи індійську філософію взагалі не можна. Вони не бачать, що з позиції східної традиції це ж можна сказати і про західну. У чому полягає відмінність між європейською філософією, з одного боку, та індійською і китайською — з другого? Відзначимо, що дві останні також відрізняються одна від одної, але різниця між ними не така вагома, як та, що відділяє їх від європейської. Перша відмінність, на яку звертають увагу дослідники, — невиразна, порівняно із західною філософською традицією, демаркація між міфологією та філософією, а також філософією і релігією на Сході.

Індійська філософія тривалий час перебувала в лоні міфології, пізніше тісно переплітається з релігійними течіями; про буддизм важко сказати, чи він є філософією, чи релігією. Даосизм і конфуціанство в Китаї, виникнувши як філософські системи, трансформуються в релігійні течії. В Європі ж, хоча в певні періоди, наприклад, у Середньовіччі, філософія поєднувалась з релігією і хоча протягом усієї історії існують релігійно-філософські течії, філософія не розчинялась у релігії, а в Стародавній Греції була відокремлена від міфології. Європейська філософська традиція тісно пов'язана з наукою, а на Сході такого зв'язку між філософією і наукою не існувало; Схід взагалі не знав теоретичної науки. Друга відмінність — домінування етичної (Індія) і соціально-етичної (Китай) проблематики, тоді як в європейській філософії провідними є вчення про світ (онтологія) і пізнання (гносеологія). Етичну і соціальну проблематику європейські мислителі також досліджували, але домінуючою вона виступає лише на окремих етапах розвитку і не в усіх системах. Третьою є відмінність суб'єктів філософування. В Китаї та Індії в силу ряду обставин особа не займала того місця в суспільстві, як у Греції чи Римі. І там у філософії панують не особи (погляди окремих мислителів), а школи, тоді як в Європі школи є скоріш винятком, ніж правилом. Та й школа в європейській традиції — це не просто коментування поглядів учителя, а розвиток, зміна ідей. Філософія, як зазначалося, виникає у VI-IV ст. до н. е. практично водночас у трьох цивілізаціях — грецькій, індійській і китайській.

Про зародження філософії свідчить протиставлення загальноприйнятих думок про світ і справжнє знання про нього — істини. Філософія починається там і тоді, де і коли виникає сумнів щодо виправданості традицій, пануючих думок з того часу, коли фіксується розбіжність видимого і суцього,

загальноприйнятого і справжнього. Причини, що породили це протиставлення, можуть бути різні. Тут і соціальні фактори, що формують самосвідомість особи (торгівля і держава з регульованими соціальними відносинами), знайомство з іншими народами і їх звичаями, криза традиційної міфології, зародки наукового знання. Ці причини і породили основну онтологічну проблему — що таке (справжнє) буття і небуття — і гносеологічну проблему — що є істина, а що тільки видимість та як досягти істину.

Загальна характеристика онтологічних і гносеологічних здобутків старогрецької філософії і в цілому європейської традиції аж до епохи Відродження, з одного боку, і китайської та індійської філософії аж до ХХ ст., з другого, полягає в тому, що відношення між видимим та істинно сушим світом будувались на правдоподібності. Кожна традиція і кожен мислитель, зокрема, будували різні моделі співвідношення між видимими і невидимими сторонами світу (буття), але чітких доказів, зокрема емпіричних фактів, які б свідчили про справжній характер цього співвідношення, не було. Цим, зокрема, пояснюється така різноманітність онтологічних і гносеологічних концепцій цього періоду. В античній філософії виділяють три періоди: натурфілософія, антична класика і еллінізм.

Основні проблеми, над якими задумувались натурфілософи, це: 1) що є основою (субстанцією) світу, як ця основа співвідноситься з конкретними речами (співвідношення загального і одиничного, єдиного і множинного); 2) як пояснити зникнення і виникнення речей при незнищеності субстанції, як поєднати мінливість і усталеність речей, рух і спокій. Якраз поєднанням філософії і зародків науки в натурфілософії і можна пояснити те, що греки послідовно, через логічні обґрунтування і заперечення перебрали кілька варіантів відповідей на ці питання і висунули ряд геніальних здогадок, які довелось поглибити або відкинути фундаторам науки Нового часу. Другий етап у розвитку старогрецької філософії позначений поворотом інтересу мислителів від космосу, світу до людини. Цей поворот зумовлений тим, що в соціальному житті загальне (державні інституції, закони) втрачає своє домінуюче значення. Воно все більше проявляє свою залежність від індивіда (одиниці). Оце зміщення центру тяжіння від традиційних інституцій до індивіда, яке відбулося завдяки розвитку демократії, і зумовило усвідомлення особою своєї самоцінності. Вона бачить себе творцем законів (загального).

Поворот від зовнішнього світу до людини зумовлений також тим, що натурфілософія фактично дискредитувала себе, пропонуючи різні, часто суперечливі схеми пояснення світу. Знання про світ виявилось неусталеним, нестійким, не таким, що заслуговує довіри. Звідси і поворот від об'єкта до суб'єкта, від світу до людини як джерела всіх проблем філософії, до питань теорії пізнання. Соціальні зміни в епоху еллінізму і Римської імперії позначилися і на філософії, її подальший розвиток значною мірою визначився занепадом

демократичного рабовласницького полісу, соціальна упорядкованість якого тривалий час залишалась анонімною моделлю філософського мислення. В імперії загальне (політичні справи, установи, закони) відчужується від індивіда, не залежить від нього, і він, природно, втрачає до нього інтерес. Особа замикається в собі.

Зрештою, в цей період через відчуження від загального остаточно і формується особа. На передній план у філософії виступають проблеми етики, зокрема щастя і смислу життя. Так під впливом обставин предмет старогрецької філософії ще раз якісно змінився. І хоча філософи й тепер ще продовжують роздумувати про світ та пізнання, все ж домінуючою тематикою стає етична. Більше того, філософія міняє свій статус. Якщо раніше вона мислилась як теоретична наука (вчення про світ), то тепер вона виступає (у стоїків) як життєва мудрість, як навчання мудрого життя. В цій іпостасі вона дуже нагадує східну філософію. І в цьому нема нічого дивного: подібні соціальні ситуації (імперії, соціальна неусталеність) породжують подібні мотиви. Старогрецька (і римська) філософія — закономірний продукт розвитку греко-римської цивілізації. Заснована на рабській прані, ця цивілізація була приречена на занепад. Безкінечні війни (не в останню чергу для добування рабів) знекровлювали суспільство. Крім соціально-економічних, були і духовні фактори, які завели античність в глухий кут.

Закономірним наслідком розвитку античного суспільства постає особа, яка поступово усвідомлює свободу волі. Міф як світогляд родового суспільства не міг задовольняти цю особу. Ідея невмолимої долі, аморальні, невмотивовані вчинки міфологічних богів не вкладались у розуміння особи. Світоглядом духовно розвинених осіб стала філософія, яка, до речі, для мудреців епохи еллінізму була чимось на зразок світської релігії — навчанням добродесного життя. Але філософія була вчителем не для широкого загалу. Відчувалась гостра потреба в новому світогляді. Почались безладні пошуки виходу із цієї духовної кризи. Була спроба створити нове вірування на основі ідей Платона. Античність вистраждала християнство, яке стало духовною опорою оновлення суспільства.

Філософське осмислення Середньовіччя як історичної епохи визначається історіософською позицією, яку ми приймаємо: чи ця епоха є закономірним продовженням античності (і тоді важко зрозуміти ту безодню, яка лягла між ними), чи це новий виток історії? На наш погляд, більш прийнятною є друга позиція, яка ґрунтується на концепції історичного коловороту. Греко-римська цивілізація занепадала. Прийшли нові народи і розпочався новий цикл нової цивілізації. Характерною рисою середньовічного світогляду є теоцентризм. Античність не знала ідеї трансцендентного (потойбічного стосовно реального світу) Бога. Боги, як і люди, жили в єдиному для всіх космосі (космоцентричний світогляд). Середньовіччя по-іншому мислить і Бога і світ. Бог творить світ з нічого, він абсолютно перший, істинне буття. Природа як творіння Бога втрачає

свою самоцінність. Вона виступає тільки як символ чи знак божественної премудрості, адресований людині. Відношення Бога і природи мислиться в категоріях справжнього і несправжнього буття елеатів: Бог єдиний, неділимий, незмінний (тобто трансцендентний), природа множинна, подільна і рухома, але існує завдяки Богові.

Перший період (III-VIII ст.) в розвитку середньовічної філософії називали патристикою (від лат. *pater* — батько). Це вчення "отців церкви" — К.-С. Тертуліана, Августина Аврелія та ін. Відомим твердженням "Вірую, бо це абсурдно" Тертуліан висловив один із основних принципів патристики — примат віри над розумом. Розум справді був безсилий будь-що змінити в ситуації розпаду Римської імперії. Відновитись до життя можна було тільки через віру, через утвердження абсолютно нових цінностей. В цих словах теолога виражена не просто церковна догма, а істина, вистраждана епохою. Наступний період (VIII-XIII ст.) в розвитку середньовічної філософії називають схоластиком. Філософія викладалась у школах при монастирях, вона була шкільною мудрістю, звідси і назва — "схола" (з грецької — школа). Пізніше це слово набуло негативного значення. Під схоластиком стали розуміти мудрування, відірване від життя. В розвитку схоластики виділяються два періоди: до XII ст. в ній панують ідеї Августина, пов'язані з неоплатонізмом (августиніанство), а з XIII по XV ст. поширюється вчення Томи Аквінського (1225-1274), який припасував вчення Арістотеля до потреб зміцнення позицій католицизму. За іменем фундатора цей другий період схоластики отримав назву томізм.

Період XIV-XVI ст. прийнято називати епохою Відродження. Соціально-економічною суттю цієї епохи є зародження капіталізму. В містах Італії, які збереглися як торгово-ремісничі осколки Римської імперії, зароджується мануфактура, формуються торгові центри всеєвропейського значення. Історична особливість цієї епохи зумовлена двома факторами: 1) зародженням капіталізму; 2) розкріпаченням, хоча б частковим, особи. Оскільки значення першого фактора більш-менш зрозуміле, зупинимось на другому, який багато в чому визначив форми реалізації цієї епохи. Якщо з економічного погляду Відродження — світанок капіталізму, то із соціологічного — це епоха пробудження особи, яка іще не усвідомила своїх меж. Йдеться, отже, не про формування особи, яке при відсутності християнства затяглося би на довгі століття, а саме про пробудження внутрішньо сформованої особи. В епоху Відродження зароджується "світська" гуманітарна, тобто людська (про людей і для людей) наука на відміну від "божественного знання", яке панувало в офіційних університетах. Термін "гуманізм" спочатку означав світське знання, і великі гуманісти епохи Відродження (Петрарка, Еразм Роттердамський) є гуманістами саме в цьому значенні слова, а не через те, що є носіями певних моральних цінностей. При дворах феодалів і монархів працюють перекладачі, покровительства світської влади шукають літератори і філософи. Зародження світської науки значною мірою

зумовлено посиленням світської влади, яка протягом всього Середньовіччя вела боротьбу за верховенство з владою духовною (з церквою).

Суперечки світської і духовної влади дали можливість філософам час від часу вивільнитись від релігії. В цей період набула поширення концепція двох істин — релігійної і філософської. Перша розглядалась як дана Богом через Біблію як одкровення, друга є знанням, отриманим на основі вивчення природи — божого творіння. Ці істини, відмінні за формою, повинні збігатись за змістом. Завдяки концепції двох істин філософія набула відносної незалежності від релігії. Філософська палітра епохи Відродження грає різноманітністю барв: тут і неоплатонізм, і неопіфагорейство, і аристотелізм, і епікуреїзм. Вже в цьому розмаїтті проявляється її відмінність від одноманітного Середньовіччя. Однак визначальну роль відігравав неоплатонізм, ідеї якого поділяли не тільки філософи, а й вчені (Галілей, Коперник, Кеплер).

Найвідомішим мислителем раннього Відродження є Микола Кузанський (1401-1464), за поглядами неоплатонік. Але ідеї неоплатонізму він осмислює в новому дусі. "Єдине", на його думку, охоплює все, воно не має нічого протилежного собі. Звідси парадоксальний, але логічний висновок, що "Єдине" тотожне безконечному. Таким чином, одиниця, єдине (мінімум) і безконечне (максимум) збігаються. На нескінченності будь-яка точка стає центром. На місці одиниці, яка у греків була конститутивним принципом суцього (визначала його межу і міру), Микола Кузанський ставить безконечність. Це руйнувало уявлення про космос древніх і готувало ґрунт для ідеї безконечності Всесвіту і відсутності в ньому центра, і, отже, для переходу від геоцентризму до геліоцентризму. Ідея збіжності центру, одиниці (Бога) і безконечності (світу) стала основою пантеїзму, вчення, згідно з яким Бог і природа єдині, Бог мовби розлитий у природі. Завдяки пантеїзму відбувається реабілітація природи, з неї знімається карб гріховності. Це певною мірою стосується як зовнішньої природи, так і тіла людини. Ідеї пантеїзму поділяли і деякі мислителі Відродження, їх, зокрема, дотримувався знаменитий лікар і алхімік Парацельс (1493-1541), який висунув здогадку, що людське тіло — це хімічна система.

Найбільш відомим пантеїстом Відродження був італійський мислитель Джордано Бруно по (1548-1600). Бруно поділяє думки Кузанського про збіжність протилежностей, які він поєднує з геліоцентричним вченням Коперника. Космос і божество безконечні, вони єдині. Природа — це "Бог в речах". Здатність мислити, відчувати (гілозоїзм) притаманна всім речам природи. Завдяки пантеїзму долається дуалізм матерії і форми, який був притаманний платонівсько-аристотелівській традиції. Матерія не просто матеріал, який отримує активність через набуту зовні форму. Вона сама по собі (завдяки божественній суті) активна. Починаючи з Бруно, в європейській філософії знімається протиставлення матерії і форми як активного і пасивного первнів. Матерія поступово набирає рис субстанції, якій притаманний рух і активність. Саме за доби Відродження

філософія і наука виходять з-під патронату релігії, стають світським знанням, різноманітяться течії філософії, розширюється коло її проблем.

Новим часом називають епоху, яка розпочалась буржуазними революціями в Західній Європі. В кінці XVI — на початку XVII ст. така революція відбулась в Нідерландах, в середині XVII ст. в Англії. Ідеологією ранніх буржуазних революцій був протестантизм, у XVIII ст. такою ідеологією стає значно радикальніше і матеріалістичне за своєю суттю Просвітництво. Два фундаментальних фактори визначили проблематику філософії Нового часу: 1) наукова революція, що відбулась протягом XVI-XVII ст.; 2) формування буржуазного громадянського суспільства (XVIII ст.). Звідси домінування гносеології, зокрема проблеми методу пізнання на першому етапі (XVII ст.) розвитку філософії цього часу і соціально-політичної проблематики на другому (XVIII ст.), в епоху Просвітництва. В історичному аспекті XVII ст. — це підготовча фаза Просвітництва, зародження ідей, які набули пізніше більш окресленої форми. У філософії Нового часу (насамперед у гносеології, але не тільки в ній) намітився ряд протилежних течій і підходів, суперництво і взаємодія яких визначили основні риси і закономірності її розвитку. Визначальними протилежними напрямками у філософії цього періоду були емпіризм і раціоналізм. Вони сформувались у гносеології при намаганні з'ясувати, яка з двох здатностей пізнання — чуттєвість чи розум — відіграють вирішальну роль у формуванні наукового істинного знання.

Крім означеної, у філософії Нового часу існує протистояння матеріалізму і ідеалізму. Ці протилежні течії існували і раніше, але тепер вони набули чіткішої визначеності завдяки поняттю субстанції. Матеріалісти вважали субстанцією матерію, природу, ідеалісти — Бога, душу. Під впливом розвитку науки, яка перетворила світ у самостійний об'єкт, у філософії XVII ст. утворюються проміжні між матеріалізмом і ідеалізмом світоглядні форми — деїзм, дуалізм, пантеїзм. Деїсти вважають, що Бог створив світ, дав йому перший поштовх і далі не втручається в його справи. За природою, отже, визнається самість, вона є мовби другою субстанцією. Дуалізм виходить з визнання співіснування двох субстанцій — духовної і матеріальної. В пантеїзмі ці дві субстанції виступають як щось єдине. Світ є водночас природою і Богом. Емпіризм (емпірія — Із старогрецької — досвід) вчить, що джерелом пізнання і критерієм істини є досвід. З двох джерел породження знання — чуттєвості і розуму — він віддає перевагу першому. Історично склалось так, що емпіризм розвивався переважно в Англії. Англія однією з перших стала на шлях капіталістичного розвитку її молода буржуазія була зацікавлена в розвитку техніки й інстинктивно відчувала зв'язок науки і техніки.

Засновником емпіричної традиції у філософи Нового часу є Френсіс Бекон (1561-1621). Бекон зрозумів важливість наукового знання для влади людини над природою. Йому належить відомий вислів "Знання — не сила". Головне зусилля

філософ спрямовує на пошук методу наукового пізнання Цій проблемі присвячена сновна праця мислителя— "Новий Оріанон", яку він свідомо протиставив старому "органону" (методу) Аристотеля На заваді розвитку науки, на думку Бекона, стоять дві перепони — схоластика з її догматизованим Аристотелем і різного роду забобони, ухили розуму ("Ідоли", "привиди"), які, подібно до викривленого дзеркала, спотворюють справжній стан речей Бекон ставить завдання виявити і викоринити ці "привиди", "очистити" від них розум. Цей пошук "чистого суб'єкта", "чистої свідомості" зумовлений гносеологічним протистоянням суб'єкта та об'єкта, що, як зазначалось вище, виникло в науці та філософії Нового часу. Таких "привидів", які затьмарюють наш розум, філософ нараховує чотири 1) "привиди роду» як схильність розуму спрощувати явища природи, йти легшим шляхом при їх поясненні, підлаштовувати явища під сконструйовані власні схеми; 2) "привиди печери" як відхилення індивідуального розуму (інтереси, схильності), які закривають шлях до істини; 3) "привиди площі або ринку - це підлеглість розуму загальноприйнятим поглядам, забобонам, які часто пов'язані зі вживанням слів для означення неіснуючих речей (доля, вічний двигун, тощо); 4) "привиди театру" — викривляюча дія хибних вчень й філософських теорій. Критика "привидів" Ф. Беконом —це перша спроба (але далеко не остання) в Історії філософи Нового часу виявити суто гносеологічний суб'єкт (тобто пізнавальний аспект людської діяльності) і відокремити його від оцінювального та практичного суб'єкта (тобто від інших видів діяльності людини). В певних рамках таке прагнення необхідне і корисне. В подальшому було з'ясовано, що деякі оцінки й практичні настанови внутрішньо притаманні самому науковому пізнанню. Систематичного і цілісного характеру емпіризм набув у працях видатного англійського мислителя Джона Локка (1632-1704).

На відміну від попередніх мислителів-емпіриків, які ставили своїм завданням пізнання світу, Локк порушує іншу проблему — дослідження здатностей самого розуму. Він, як один з попередників Канта, робить поворот від об'єкта (природи) до суб'єкта. Основна праця філософа носить назву "Дослідження людського розуміння". Локк є сенсуалістом. Він вважає відчуття не основним, а єдиним джерелом ідей. І послідовно проводить цей погляд у своїй концепції. Зрештою, і засновник емпіризму Бекон схилився до сенсуалізму, але його позиція не була такою чіткою і систематизованою, як Локка. Локк твердить, що людська душа при народженні є чистою дошкою (*tabula rasa*) і що тільки чуттєвий досвід робить на ній записи. Філософ піддав різкій критиці вчення про "вроджені ідеї" Рене Декарта. Засновник раціоналізму Р. Декарт вважав, що деякі найпростіші ідеї притаманні розуму за його природою, тобто складають його природу— «вроджені» або ж "природжені". Локк категорично не погоджується з цією позицією. Всі ідеї мають досвідне походження. При цьому він розрізняє зовнішній і внутрішній досвід. Перший —чуттєве сприймання речей зовнішнього світу. Другий — самоаналіз діяльності самої свідомості (аналіз своїх відчуттів, пам'яті і т. ін.). Другий досвід філософ називає рефлексією.

Визнання рефлексії, тобто діяльності самого розуму як джерела ідей, свідчило про вимушений відхід мислителя від крайнього емпіризму. Адже так званий "внутрішній досвід" не є чуттєвим досвідом у справжньому розумінні цього слова. Заслугою емпіризму є те, що він до кінця простежив, до яких наслідків веде моделювання пізнання за умови, коли суб'єктом приймається окрема людина, яка всі ідеї черпає з досвіду. Раціоналізм являє собою новий тип філософії. На противагу схоластиці він намагається обґрунтувати нову науку. Декарт, як і Бекон, різко критикує схоластику. На передній план він висуває проблему методу наукового пізнання. Раціоналісти Декарт, Лейбніц були видатними вченими в галузі математики і фізики, що відбилося й на їх системах. Для них характерна переоцінка ролі розуму, загальних ідей, принципів, на основі яких будується система знання, і недооцінка ролі чуттєвих фактів. З усіх наук вони абсолютизували математику і математичне природознавство і недооцінювали дослідні науки. Дещо спрощено основну позицію раціоналістів можна звести до такої схеми: світ побудовано на раціональних, логічних засадах: Бог творив його на принципах математики і логіки. Ці засади збігаються з принципами побудови нашого розуму.

Отже, раціоналізм в тій чи іншій інтерпретації приймає за аксіому тотожність форм буття і форм мислення. Засновником раціоналістичної течії, як і європейської філософії Нового часу в цілому, є саме французький мислитель Рене Декарт. І коли ми говоримо, що Декарт є засновником нової філософської традиції, то під цим розуміється перш за все те, що саме він заклав підвалини раціоналізму не просто як гносеологічної течії, де раціоналізм протилежний емпіризму, а раціоналізму як універсального світогляду, протилежного ірраціоналізму. Нова (або як її іще прийнято називати класична) європейська філософія ґрунтується на вірі в розум. Розум виступає вищою здатністю людини, вищою цінністю і ідеалом. Навіть скептики типу Юма, обмежуючи можливості розуму, не протиставляють йому чогось іншого, більш поціновуваного. Виходячи з Декарта, свій варіант раціоналістичної філософії створив голландський мислитель Бенедикт Спіноза (1632-1677). Філософ досліджував переважно етичні проблеми. Гносеологічним аспектом раціоналізму, який цікавить нас у даному випадку, він займався дотично. Спіноза приймає дедуктивно-геометричний метод Декарта за спосіб побудови своєї основної праці "Етика". Вона складається з дефініцій, аксіом, теорем, доведень. А оскільки в цій праці викладене не лише етичне вчення, а й вчення про субстанцію і про пізнання, то можна зробити висновок, що математична раціональність визнається Спінозою принципом побудови всього суцього.

Останнім великим раціоналістом XVII ст. був німецький мислитель Готфрід Лейбніц (1646- 1716). Світ, за Лейбніцом, є сукупністю монад — простих і складних (останні є результатом сполучення простих монад). Дослідники вважають, що до ідеї монади філософ прийшов не в останню чергу під впливом

відкриття Левенгуком дрібних організмів. Таким чином, замість механічної (однорідної) пропонується біологічна (складна, різноманітна) модель світу. Світогляд, в основі якого лежить множинність субстанцій, називається плюралізмом. Під Просвітництвом розуміють ідейний рух XVIII ст., що охопив передові країни Західної Європи — Францію, Англію, Німеччину і поширився на інші європейські країни, включаючи Польщу, Україну і Росію. В основі цього руху лежали віра в розум як джерело знання і як засаду побудови щасливого життя (окремої людини і суспільства), віра в науку, в соціальний прогрес, критика релігії та марновірства, віротерпимість аж до атеїзму, визнання природних прав людини. Як ідеологія Просвітництво виражало інтереси молодшої буржуазії. Оскільки релігія на той час була духовним виразником інтересів аристократи, то діалектика ідейної боротьби змусила ідеологів буржуазії зайняти протилежні — матеріалістичні та атеїстичні — позиції. Просвітництво в своїй суті оптимістичне, просякнуте вірою в щасливе майбутнє людства. Ця віра ґрунтувалась на переконанні, що наука і технічний прогрес створять рай на землі. Його представники не передбачили, що прогрес принесе свої проблеми, а "земний рай" знову й знову буде маритися на горизонті й відступатиме в міру наближення до нього.

Найбільш відомими французькими просвітниками є філософи-деїсти Ф. М. Вольтер (1694- 1778), Е. Б. Кондільяк (1714-1780), Ш. Л. Монтеск'є (1689-1755), Ж. Ж. Руссо (1712-1778) і представники матеріалізму Д. Дідро (1713-1784), Ж. О. Ламетрі (1709-1751), К. А. Гельвецій (1715-1771), П. А. Гольбах (1723-1789) та ін. В Англії ідеї Просвітництва проповідували Д. Толанд (1670-1722), А. Шефтсбері (1671-1713), А. Колінз (1676-1729), Б. Мандевіль (1670-1733) та ін. В Німеччині представниками Просвітництва були Х. Вольф (1679-1759), А. Баумгартен (1714-1762), Г. Е. Лессінг (1729-1781) та ін. У філософській літературі XX ст. не втухають дискусії з приводу історичної ролі ідеї розуму, яку Просвітництво піднесло до рангу суспільного ідеалу. Сучасна філософія здійснила переоцінку ідеї розуму і показала її обмеженість практично у всіх вимірах. Наука і техніка не тільки не розв'язують проблеми соціального буття людини, а й породжують нові (типу мирного і немирного атому), які за драматизмом перевершують старі. Стала очевидною обмеженість розуму в боротьбі з релігією і традиціями. Розум сам із себе не здатен породжувати соціальні цінності, він швидше перетворюється на механічного робота — потвору, позбавлену моральних орієнтирів, але придатну з максимальною ефективністю виконувати будь-яку програму.

Питання для самоконтролю

1. Як називаються два етапи середньовічної філософії?
2. Що означає поняття «пантеїзм»?
3. Назвіть представників французького Просвітництва.

Тема 3. . Німецька класика, Українська релігійна філософія.

План.

1. Філософія І. Канта, І. Г. Фіхте.
2. Філософія В. Шелінга та Г.В.Ф. Гегеля. Л. Фейєрбах.
3. Філософія марксизму
4. "Філософія серця" Г. Сковороди та П. Юркевича.

У другій половині XVIII ст. центр європейської філософської думки перемістився з Англії і Франції в Німеччину, яка значно пізніше своїх західних сусідів стала на шлях буржуазних трансформацій. Саме тут напередодні цих перетворень розпочалось ідейне бродіння і духовне піднесення, яке охопило і філософію. Тут сформувалась філософська традиція, в межах якої вдалось переосмислити ряд проблем, над якими безуспішно билась попередня філософська думка. Це стосується насамперед протистояння емпіризму й раціоналізму, детермінізму і свободи волі, а також протиріччя між натуралістично-механістичним світоглядом і специфікою буття людини, яке не вписувалось в рамки цього світогляду. У першому випадку суперечності носили гносеологічний характер, у другому — онтологічний і стосувались буття людини у світі. Представниками німецької класичної філософії є І. Кант, І. Г. Фіхте, Ф. Шеллінг, Г. Гегель, Л. Фейєрбах. На наш погляд, філософію К. Маркса також можна віднести до цієї традиції — принаймні і категоріальний апарат і стиль мислення Маркса не виходить за її рамки.

Особливістю цієї традиції є зміщення центру дослідження від об'єкта до суб'єкта, або в онтологічному аспекті — від природи до історії і культури. Відбувається переосмислення і самого суб'єкта. Якщо раніше він мислився як певна духовна субстанція, що пасивно відображала світ, то тепер суб'єкт постає як творча діяльність (Кант), як дух, що перебуває в історичному розвитку (Гегель), як людство, яке здійснює історичний поступ на основі практичної діяльності (Маркс). Іншими словами, суб'єкт мислиться як діяльність, яка у філософів після Канта все більше набуває історичного характеру, перетворюється на культуротворчу діяльність, на вільне самотворення. Засновником німецької класичної філософії є Іммануїл Кант (1724-1804) — філософ, якого за силою духу і впливу на подальший розвиток філософської думки часто порівнюють з Платоном. Філософія Канта — перехідна ланка між раціоналізмом Просвітництва і романтично забарвленою філософією XIX ст. Кант, як і просвітники, проїнятий ідеєю розуму, який здатен продукувати абсолютні вічні істини. Але філософ переосмислює саму ідею розуму: останній трактується не як механічне

відображення дійсності (емпірики) чи як послідовне методологічне розгортання природжених ідей (раціоналісти), а як творець, конструктор як дійсності (об'єкта), так і знання про неї. І на цій основі Кант долає суперечність емпіризму і раціоналізму, і це перший внесок мислителя в розвиток філософської думки. Другий полягає в тому, що Кант теоретично обґрунтував автономію волі людини, непідлеглість моральності зовнішнім факторам, і цим самим сфера людської діяльності (культура) була винесена за рамки природної детермінації.

Після Канта культура опинилась за межами природи і більше не розглядається крізь природні закономірності. Природа і культура постають для філософії як дві рівнозначні і незводимі одна до одної сфери. У творчості Канта виділяють докритичний і критичний періоди. У докритичний, або, як він його сам називає, догматичний, період Кант перебуває під впливом філософії Лейбніца і його послідовника Х. Вольфа. Він вірить, що силою одного лише розуму можна досягнути закономірності природи і демонструє це створеною космогонічною гіпотезою і теорією припливів і відпливів. Але знайомство з філософією Юма збудило Канта (за його ж словами) від догматичної сплячки. Під догматизмом Кант розуміє філософську позицію, згідно з якою світ існує таким, яким ми його сприймаємо, а пізнання виступає як його відображення. Юм поставив під сумнів цю позицію. Але він не запропонував нічого іншого.

Кант пропонує свій підхід до розв'язання цієї проблеми, який він називає конструктивним критицизмом. Кант, за його висловом, здійснив коперніканський переворот у філософії. На його думку, потрібно не знання (розум) узгоджувати з предметами, як це робили попередні філософи, а предмет зі знанням (розумом). Іншими словами, джерело всезагальності і необхідності знання філософ пропонує шукати не в об'єкті, а в суб'єкті. Світ, як він даний для наукового пізнання, не є, на його думку, світом самим по собі (догматизм), але він не є також лише нашим відчуттям (скептицизм). Світ науки є витвором розуму, який сконструював його за певними правилами на основі чуттєвого матеріалу, що ми отримуємо від речей у собі. Ці речі в собі (ноумени) нам принципово не дані, вони можуть бути дані нам тільки через наші суб'єктивні форми споглядання і мислення. Тобто вони можуть бути дані тільки як явища (феномени). Світ наукового пізнання (сфера феноменів) є результатом синтезу (поєднання) суб'єктивних апріорних форм, з одного боку, і чуттєвого хаотичного матеріалу, джерелом якого є речі в собі, з другого. Апріорні форми Канта — це не вроджені ідеї Декарта. Вони позбавлені змістовності. Це певна здатність, певні правила (схеми) формування матеріалу. Практичний розум у Канта керує всіма практичними вчинками людини, включаючи моральні вчинки. Філософ виходить з того, що людська воля автономна, тобто вона сама собі задає закони своєї діяльності. Воля в своїй дії не залежна ні від зовнішніх факторів, ні від внутрішніх імпульсів людини. На цьому розумінні свободи волі Кант і вибудовує свою концепцію моралі. Таке розуміння підвалин моралі було новим для філософії. "Нове слово, сказане Кантом про поведінку людини, — автономія

моральності. Попередні теорії були гетерономні, тобто виводили мораль із зовнішніх по відношенню до неї принципів".

Філософи до Канта намагались вивести мораль із волі Бога, настанов суспільства, вимог вродженого чуття, з прагнень до щастя, насолоди, користі. І тільки Кант стверджує принципову самостійність і самоцінність моральних принципів, які ґрунтуються на свободі волі. Післякантівський ідеалізм досяг найвищої форми і був узагальнений у філософії Г. Гегеля (1770-1831). Гегель ввійшов в історію філософії як творець найбільш розгорнутої і обґрунтованої системи ідеалістичної діалектики. Кант, як ми вже відзначали, відмовив метафізиці в претензії на науку. Розум, якому даний всезагальний предмет, без чуттєвої достовірності впадає в антиномії. Фіхте вважає, що всезагальне (абсолютне знання) може бути дане розуму в інтуїції. Інтуїція в нього виступає водночас як акт творення і пізнання "не-Я". ("Я" як творчий первень може мати абсолютне знання про створюване "не-Я").

Цим самим філософія відновлюється в правах науки про суще. Однак інтуїція як джерело філософського знання у Фіхте і у Шеллінга виступає як суб'єктивний і недостатньо обґрунтований акт. Гегель долає ці недоліки своїх попередників. Дві ідеї мислителя мали досить продуктивне значення при розбудові його філософської системи: 1) переосмислення співвідношення розсудку і розуму; 2) розуміння ідеї (істини) як системи знання, що породжує себе в процесі розвитку. Після смерті Гегеля прихильники його філософії розділились на два табори — старогегельянців, які тримались за систему вчителя, і молодогегельянців, які перейняли деякі моменти його методу. Виражаючи настрої німецької буржуазії напередодні революції 1848 р., молодогегельянці (Б. Бауер, Штраус, Штірнер) вважали головним завданням філософії критику релігії. До молодогегельянців належав і Людвіг Фейєрбах (1804-1872), роль якого в історико-філософському процесі визначається перш за все тим, що він був проміжною ланкою між Рєгелем і Марксом. Фейєрбах був учнем Гегеля, але під впливом суспільних настроїв і нових досягнень природознавства, яке він вивчав в університеті, переходить на матеріалістичні позиції. Критиці релігії (насамперед християнства) присвячена основна праця мислителя "Сутність християнства". Вихідна теза цієї критики полягає в тому, що сутність Бога — це відчужена сутність людини. Людина, вважає він, створила за своєю подобою (сутністю) духовну істоту, яку наділила своїми рисами (мудрістю, силою, волею, добротою) і поклоняється своєму творінню. Бог, отже, це сутність людини, перенесена на небо і протиставлена їй. Людина — багатостраждальна істота, природа не відповідає на її страждання (сподівання, мрії) і людина творить Бога як своє відчуження. Головне завдання своєї філософії Фейєрбах вбачає в подоланні релігійного відчуження. Людина повинна бачити в іншій людині Бога, ставитися до неї як до Бога, а не поклонятись видуманій нею істоті. Таке подолання, на його думку, повертає людині всю повноту її буття. Свою філософію

Фейєрбах називає антропологізмом, оскільки людина проголошується основним предметом філософії. Суть фейєрбахівського антропологізму полягає в тому, що людина береться як родова істота, тобто як істота, наділена рисами, які притаманні людському роду взагалі. Такими родовими рисами філософ вважає мислення (розум), волю і чуттєвість (серце). Він значно менше уваги, порівняно з його попередниками, приділяє культуротворчій природі людини, її історичному способу буття.

До лівого крила молодогегельянців належали також К. Маркс (1818-1883) і Ф. Енгельс (1820- 1895), творці так званого марксизму. Марксизм — ідеологічна течія, яка охоплює філософію, політичну економію і "теорію" революційного перетворення буржуазного суспільства в соціалістичне і комуністичне (т. з. науковий соціалізм). Головним завданням цієї ідеологічної доктрини її творці проголосили звільнення робітничого класу (пролетаріату) від експлуатації і побудову суспільства, вільного від соціального гноблення. В цьому плані вони виступили як продовжувачі утопічних соціалістичних теорій (Т. Мор, Т. Кампанелла, К. Сен-Сімон, Ш. Фур'є та ін.), які зображали щасливе суспільство, побудоване на засадах соціальної рівності і вільної праці.

Шлях до побудови такого суспільства Маркс вбачав у знищенні приватної власності, яку вважав основою експлуатації людини людиною (причиною "відчуження" людини). Здійснити це знищення покликаний історією пролетаріат, вільний від пут приватної власності. Він, під керівництвом партії комуністів, здійснює соціалістичну революцію. Класова боротьба проголошується рушійною силою історії і на підставі цього виправдовується насильницьке захоплення влади і встановлення т. з. диктатури пролетаріату, яка буде правити суспільством не на основі законів (буржуазних за своєю суттю), а на засадах революційної доцільності. Філософією марксизму є матеріалізм, або, як він називався в радянському марксизмі, діалектичний та історичний матеріалізм. Її творці під впливом Фейєрбаха подолали ідеалізм Гегеля, але перейняли його діалектику (звідси назва "діалектичний матеріалізм", хоча в їх працях такий термін відсутній). Вони ж поширили матеріалізм на розуміння історії і суспільних явищ — створили історичний матеріалізм, або матеріалістичне розуміння історії. Такою є радянська версія філософії марксизму, яка має достатньо підстав, щоб претендувати на істину. Вона ґрунтується на працях Енгельса і пізнього Маркса. Німецька класична філософія, за винятком Канта, осмислювала людину (її свідомість, пізнання) в лоні культури і історії. Вона схилилась до ідеї домінування тотальності (цілого, загального) над одиничним (особою, окремою людиною). Піднявши ідеї творчості, діяльності, свободи, вона приписала їх цілому — духові, суспільству, а не окремій людині. У цьому відношенні дана філософія була антитезою Просвітництву, яке виходило швидше від окремої людини як особи, хоча людину воно розглядало на фоні природи (звідси концепція "природних прав" і т. ін.).

Подальший розвиток філософії полягав у доланні цих крайніх позицій — в осмисленні людиною себе як особи в лоні культури, тобто в подоланні позиції натуралізму, з одного боку, і тотальності Гегеля і Маркса — з іншого. Будь-яка форма філософії як складова культури завжди несе на собі відбиток національної своєрідності її творців. Звідси і мовлять про національну (англійську, німецьку, французьку) філософію, а, отже, й українську.

Якщо розглядати філософію як особливу сферу духовної діяльності людини, спрямованої на усвідомлення відповідної низки смисложиттєвих проблем людського буття, найзагальніших духовних потреб конкретного народу чи нації, то українська філософія є досить давнім феноменом, початки якого сягають часів більш далеких, ніж це донедавна вважалось. Поза сумнівом з'ява нашого філософського духу виходить за межі XVI-XVII ст., коли завдяки діяльності братських шкіл, Острозького культурно-освітнього центру, Києво-Могилянської академії впроваджується і набуває самостійного розвитку філософське теоретичне знання, тобто набуває буттєвого статусу професійна філософія. І хоча остання вважається зрілим рівнем розвитку філософії, де панує її величність теорія та її творці професійні філософи, вона є лише одним із можливих способів існування філософії. Водночас існують й інші шляхи філософського осягнення дійсності, за яких теоретичний інтерес доволі міцно вживається з практичним. У контексті української філософії він охоплюється, як правило, часом існування києво-руської культури (X-XI ст.), яка залишила нам низку писемних пам'яток, що репрезентують зразки тогочасного осмислення дійсності, характерного для української духовної традиції.

Світоглядно-філософські первні українського народу сягають своїм корінням значно глибинніших шарів вітчизняної культури, її дохристиянської доби. У світлі аргументів на користь існування сарматських, скіфських, кіммерійських, арійських, трипільських та інших часів на території України з їх самобутньою культурою і тісними зв'язками із найвідомішими осередками Ойкумени важко чи взагалі неможливо визначити факт появи цього явища тільки на етапі існування Київської Русі. Аргументи на кшталт того, що скіфи, сармати, кіммерійці, готи і т. п. не є праслов'янськими (принаймні достеменно це не доведено), не можуть сприйматись як переконливі. Тож наша філософська спадщина відчутна і досить давня, а тому її історія далека від лінійної, як і доля народу нашого, що знав як злету, так і падіння. Тому й історія вітчизняної філософії є складною, почасти досить суперечливою, але завжди є гідною уваги, про що свідчать і наступні етапи розвитку духу українського, зокрема язичеська минувшина — могутнє підґрунтя нашої духовної культури, золотий вік гармонії у світосприйманні наших пращурів, який яскраво репрезентує геніальна пам'ятка — загадкова "Велесова книга" — літературний твір VIII-IX ст., що дійшов до нашого часу в копії XVI-XVII ст. Зрозуміло, що світоспоглядання праукраїнців ще міфічно-практичне. Та в ньому вже простежуються нові для міфу тенденції,

з'являються знання про світ, значимі для всіх: "Се бо Дажбог створив нам яйце, що є світ — зоря, яка нам сяє. І в тій безодні повісив Дажбог землю нашу, аби тая удержана була" (Велесова книга, с. 72). Світ поступово набуває рис об'єктивності на противагу індивідуально суб'єктивним уявленням про нього. Проявляється потяг до світопізнання, вільного від будь-яких практичних інтересів, а з ним і тенденція деміфологізації світу, в ході якої людина стає його незаангажованим спостерігачем.

Філософські начала праукраїнської доби набувають свого зростання в культурі Київської Русі, держави, в кордонах якої наприкінці IX ст. об'єдналися споріднені племена, сформувавши високорозвинуту спільноту — українців русичів. У межах киеворуської культури філософія рельєфніше виокремлюється як специфічний тип світопізнання і світорозуміння з-поміж міфологічного і релігійного світогляду, переплітаючись і співіснуючи з ними, її піднесенню сприяли кілька взаємопов'язаних факторів. У філософських шуканнях часів Київської Русі важливе місце посідали й історіософські проблеми: аналіз взаємовідносин структурних елементів системи людина — церква — влада — Бог; інтерпретація історії людства як руху, що здійснюється за волею Бога; минуле, сучасне і майбутнє Київської Русі у контексті тогочасних суспільних проблем ("Слово про Закон і Благодать" Іларіона, "Слово о полку Ігоревім", "Повість временних літ", "Києво-Печерський Патерик" тощо).

Філософську думку часів Київської Русі можна, загалом, охарактеризувати як складне синкретичне духовне явище, спрямоване на глибинне осягнення актуальних проблем людського буття, осмислення Святого Письма і світу як творінь Бога. Це була філософія релігійна (християнська) у специфічно візантійському варіанті на киево-руському ґрунті з домінуючою тенденцією до екзистенційно-антропологічної редукції філософського знання в контексті його духовно-практичного виміру. Григорій Савич Сковорода (1722-1794) — найвидатніша постать у культурному житті України XVIII ст. Філософ і поет, педагог і музикант, знавець латини, старогрецької, староеврейської, польської, німецької, російської мов, він розвинув цілий комплекс ідей. Сковорода створив власну філософську систему, йому притаманний специфічний стиль і форма філософського мислення. Його філософствуванню властиве органічне поєднання художнього і раціональноабстрактного світоспоглядання. Наслідком такого поєднання став універсальний алегоризм, в якому предмети і явища осмислюються не в усій сукупності властивостей, не в цілісності, а лише в абстрактно-схематичному образі їх як символи.

Одним із основоположних принципів філософської системи Сковороди є вчення про двонатурність світу, що пронизує всі філософські праці мислителя. Суть його полягає в тому, що все суще розглядається як таке, що складається з двох натур — видимої і невидимої, тобто матеріального й ідеального, тілесного і духовного, мінливого і вічного, залежного і визначального тощо. "У цьому цілому

світі, — писав Г. Сковорода, — два світи, з яких складається один світ: світ видимий і невидимий, живий і мертвий, цілий і розпадливий. Цей — риза, а той — тіло. Цей — тінь, а той — дерево. Цей — матерія, а той — іпостась, себто основа, що утримує матеріальний бруд так, як малюнок тримає свою барву. Отже, світ у світі то є вічність у тлінні, життя у смерті, пробудження у сні, світло у тьмі, у брехні правда, у печалі радість, в одчаї надія". Принцип двонатурності світу Г. Сковороди органічно пов'язаний з його вченням про три світи. Спираючись на давню філософську традицію (античну, натурфілософію М. Казанського, Д. Бруно, філософські курси києво-могилянців, зокрема С. Полоцького), він поділяє все суще на три специфічні види буття — "світи": 1) великий, або макрокосм (Всесвіт); 2) малий, або мікрокосм (людина); світ символів, або Біблія. Необхідною передумовою на шляху людини до щастя, підкреслює Сковорода, є додержання нею принципу "спорідненої" ("сродної") праці, тобто її відповідність тому вищому, розумному і справедливому началу, що визначає сенс людського буття. У діалозі "Алфавіт або буквар світу" він стверджує, що кожна людина має свою природу, свій особливий нахил до "сродної" собі справи, який неможливо змінити, оскільки вони є виявом у людині вічної, невидимої природи.

Людина здатна лише пізнати її, а пізнавши, обрати собі заняття і життєвий шлях, споріднені з "Іскрою Божою". За таких обставин вона уникне рабства видимої "сліпої природи" з її неодмінними похідними — жадобою багатства, влади, слави, іншими згубними пристрастями, які несуть не щастя, а лише його привид, сіючи сум, нудьгу, непевність, незадоволення, страх тощо. Натомість "споріднена" праця дає людині впевненість, відчуття повноти свого буття, душевний спокій, веселість духу і т. п. Будучи легко здійсненою, "споріднена" праця приносить людині насолоду не стільки своїми наслідками, винагородою чи славою, як самим своїм процесом. Вона не лише забезпечує людське матеріальне благополуччя, а й є важливим засобом духовного самоутвердження, самовдосконалення людини, здоров'я її душі, а, отже, і щастя. Саме щастя у чистоті сердечній, у рівновазі духовній і вбачав великий мислитель, утверджуючи цю думку своїм власним життям. Світоглядна позиція українського романтизму — "філософія серця" — досить яскраво виявлена і в творчості діячів Кирило-Мефодіївського братства: Тараса Шевченка (1814-1861), Пантелеймона Куліша (1819-1897), Миколи Костомарова (1817-1885), яких єднала не лише романтична історіософія з її апеляцією до ідеї свободи та духовної "ідеї батьківщини" на основі христової віри — Біблії, звідки вони черпали мотиви, образи, символи, паралелі, а й екзистенційно-антропологічний напрям розгляду світоглядних проблем, що властивий українській філософській думці.

"Філософія серця" як світоглядна основа українського романтизму одержує свій завершальний цілісний вияв у творчості одного з найвидатніших українських філософів — Памфіла Юркевича (1827-1874), зокрема в його праці "Серце і його значення у духовному житті людини за вченням слова Божого". Символ "серця" у

філософії Юркевича багатозначний. Найпоширеніші значення — серце як душевний стан людини (джерело всього доброго і злого—в словах, думках та вчинках людини); серце як цілісний світ людини (до нього входять не тільки моральні переживання, почуття, пристрасті, а й також акти пізнання, взяті не як процес дискурсивного мислення, а як акти осягнення), серце як неусвідомлений досвід, позасвідоме, що й породжує явища душі. Романтична тенденція в українській філософії актуалізує, як ми вже мали нагоду пересвідчитись, постановку проблем "людина — нація", "нація — світ", започатковує розробку філософії національної ідеї, яка охоплює собою всі форми рефлексії над ідеєю нації, сутністю і сенсом існування українського народу, усвідомлення ним своєї "самості", своєї належності до конкретної етнічної єдності. Починаючи з кінця ХІХ— початку ХХ ст., українська національна ідея, підґрунтя якої сягає ще часів язичеської минувшини, духовної культури Київської Русі, стає теоретично усвідомленою, набуває відчутних рис буттєвості. Тому розвиток української філософської думки цього часу відбувається в органічній єдності із складним і суперечливим процесом пробудження національної самосвідомості, прагненням українського народу національне і політично самовизначитись. Та об'єднана єдиною національною ідеєю — ідеєю самостійної, незалежної України — українська філософія такого гатунку змістовно не є чимось однорідним, а є скоріше складним проблемним полем різних методологічних підходів, світоглядних принципів, духовних цінностей, стратегічних і тактичних прийомів на шляху до реалізації національної мети: утворення і розбудови власне української держави.

Серед такого складного світоглядно-політичного переплетіння виокремлюються прибічники позитивістської орієнтації, що апелюють до врахування реальних обставин, фактів, а не чуттєвих побажань і устремлінь: Володимир Антонович (1834-1908), Михайло Драгоманов (1841- 1895), Іван Франко (1856-1916), Михайло Грушевський (1866-1934). Особливе місце серед цієї когорти корифеїв української демократичної думки належить Михайлу Драгоманову — складній і суперечливій постаті в інтелектуальній історії українського народу. Драгоманов взагалі був одним із перших у середовищі тогочасних радикальних мислителів, який зрозумів роль і місце національного питання в реалізації принципів демократії і свободи. Він не лише перша жертва антиукраїнських репресивних заходів російського уряду (у 1875 р. був звільнений з Київського університету), а й автор першого модерного українського політичного журналу "Громада". Драгоманов першим намагався спростувати доволі популярну на той час теорію про взаємовиключення космополітизму і націоналізму, витворивши імператив: "Космополітизм в ідеях та цілях, національність у ґрунті та формах". Він глибоко вірив, що національність є необхідним будівельним матеріалом усього людства. Цю точку зору поділяв і відомий український політичний діяч, філософ історії Вячеслав Липинський

(1882-1931), думки якого досить часто були головним джерелом інтелектуального натхнення, ідейними основами Д. Донцова.

У центрі теоретичних пошуків В. Липинського лежала проблема держави і влади. На його думку, розвиток, здатність до життя і відмирання кожної держави залежить від форми її організації, устрою, що в свою чергу визначається рівнем взаємовідносин між "провідною верствою" і "народом". Липинський виокремлює три основні, цілком рівнорядні, почасові типи державного устрою (що і є, за словами І. Лисяк-Рудницького, його найоригінальнішим внеском у філософсько-соціологічну науку): "класократія", "демократія" й "охлократія", зміст яких не завжди збігається із загальноприйнятою термінологією. Особисті симпатії Липинського лежать на боці "класократії". Як представник українського макіавеллізму, Липинський був першим політичним мислителем, який трансформував проблему сили у свою історіософію і продумав її основні засади. Його слова, що "ніхто нам не збудує держави, коли ми її самі не збудуємо, і ніхто з нас не зробить нації, коли ми самі нацією не схочемо бути" й сьогодні залишаються актуальними, є конкретною програмою дій сучасного українського суспільства.

Питання для самоконтролю

1. Хто був засновником німецької класичної філософії?
2. Що означає «коперніканський переворот» в гносеології?
3. Діалектика – це...

ТЕМА 4. Сучасна західна філософія: філософська антропологія (філософія людини) та метафізична (саснтична) філософія.

План

1. Історичні форми позитивізму.
2. Філософія життя.
3. Феноменологія.
4. Екзистенціалізм.

Позитивізм. Термін "позитивізм" походить від "позитивного" (тобто фактичного, побудованого на досвіді) знання. Позитивізм протиставляє таке "позитивне" знання "метафізичному" або спекулятивному, яке виходить за рамки фактів. Позитивізм (філософія "позитивного" знання), який часто називають "філософією науки", є однією з найвпливовіших течій останніх півтора століть. Видозмінюючись (від позитивізму до махізму і далі до неопозитивізму), він

багато в чому визначив духовне обличчя людства нашої епохи, епохи, що пов'язала свою долю з розвитком науки і техніки. Основні ідеї і настанови позитивізму можна звести до таких тверджень: 1. Справжня наука не виходить за сферу фактів, за рамки чуттєвого даного. Вона не женеться за невлотливими першоосновами і першопричинами. Звідси заперечення метафізики, яка не дотримується цієї вимоги. 2. Наука, яка вивчає факти, є всемогутньою. Не існує меж науковому пізнанню. 3. Суспільство також підлягає науковому пізнанню. Наукою про суспільство є соціологія. 4. Розвиток науки і техніки, а також соціології є запорукою суспільного прогресу. При цьому слід зазначити, що під наукою позитивізм розуміє знання, побудоване за зразком природознавства. Вироблені природознавством критерії науковості та методи пізнання розглядаються як ідеал науки взагалі.

Світогляд, який намагається вирішити основні проблеми — що таке світ, людина, що таке добро, прекрасне і т. ін., виходячи з наукового знання, називають сцієнтизмом (від лат. scientia — наука). Позитивізм є типовим сцієнтичним світоглядом. Сцієнтизм хибує тим, що він намагається звести існування людини до буття речі серед інших речей. Він не бачить специфіки людського існування (екзистенції), яку не можна зрозуміти, виходячи зі знання природи. В цьому відношенні сцієнтизм (і позитивізм як його різновид) є опонентом антропологічного, або як його іще називають, гуманістичного світогляду, який за вихідне приймає специфіку людського буття в світі. Виразниками антропологічної тенденції у філософії кінця XIX-XX ст. є філософія життя, феноменологія, екзистенціалізм та герменевтика. Починаючи з Ніцше, в європейській філософії поступово на передній план виходить антропологічна і культурно-етична проблематика.

Пізнавальна проблема все більше спеціалізується і відходить на периферію суспільної свідомості. Одним з найвідоміших критиків раціоналізму і засновником ірраціоналізму Нового часу був датський теолог і філософ Сьорен К'еркегор (1813-1855). К'еркегор зміщує центр філософської проблематики з гносеології до етики. На його думку, перш за все необхідно з'ясувати сенс життя для себе. Попередня філософія (насамперед панівна гегелівська, яка для нього виступає як символ раціоналістичної традиції взагалі) не дає відповіді на це питання. Цю філософію, яка має справу зі всезагальним, мало турбує окрема людина з її переживаннями і муками. Вихідним у своїх філософських роздумах мислитель приймає не всезагальні істини, а існування одиниці (одиночної конкретної людини). К'еркегор абсолютизує одиницю, ставить її над родом. В тваринному світі, зауважує він, індивід нижчий від роду, в людей же, завдяки тому, що людина створена за образом і подобою Бога, окремий індивід вищий від роду (загалу). Філософ часто засуджує загаль як зло, як джерело хаосу. Спасіння людини він вбачає в усамітненні. Культура, на його думку, позбавляє людей

самобутності. Вона вдосконалює їх як екземпляри, але позбавляє індивідуальності, перетворює більшість з них в "дресированих мавп".

Данський мислитель різко протиставляє спосіб існування світу і існування (екзистенцію) окремої людини. В світі панують причинні зв'язки, необхідність, яка пізнається розумом. Цікавою є концепція моралі датського мислителя. Він виділяє естетичний (тобто чуттєвий), етичний (заснований на розумі) і релігійний рівні моралі. Ці рівні є водночас альтернативними варіантами, які постають перед особою, вибір яких здійснюється за принципом "або-або". З інших позицій піддав критиці панлогізм і ідеалізм гегелівської системи А. Шопенгауер (1788-1860) — засновник волюнтаризму — ірраціоналістичної течії, що вважає основою, первнем світу волю. Головною працею мислителя є багатотомний твір "Світ як воля і уявлення". В ній відчувається вплив Канта і Платона, а також індійської філософії. Світ, за Шопенгауером, існує тільки для суб'єкта, як його уявлення, тобто як предмет свідомості. "Все, що існує в пізнанні, і самий світ є об'єкт у відношенні до суб'єкта, тільки для суб'єкта він і існує. Світ є моїм уявленням", — пише він. Об'єкт, як він даний суб'єкту, зумовлений (тут філософ іде за Кантом) апіорними формами споглядання простору і часу і категорією розсудку причинності. І хоч "світ як уявлення" упорядкований і систематизований розсудком (в цьому філософ відводить велику роль причинності, виділяючи чотири її види — фізичну, логічну, математичну і моральну), він є тільки суб'єктивною даністю і провести межу між сном і реальністю неможливо.

В кінці XIX — першій чверті XX ст. в Європі популярною стає "філософія життя", до якої відносять Ф. Ніцше, З. Фрейда, А. Бергсона та ін. Представники цієї течії відходять від онтологічної і гносеологічної проблематики, що була характерна для класичної філософії, починаючи від Декарта. Їх мало цікавлять об'єктивний світ і наукова істина, а більше хвилює людина, світ людського життя. І сама людина розглядається ними насамперед як земна біологічна істота — з волею, інстинктами, підсвідомим. Філософія життя — це своєрідний протест проти класичного ідеалізму (типу гегелівського), який, по суті, не переймався проблемою існування конкретної людини з її стражданнями і пориваннями. Вона також виступила проти неокантіанської та позитивістської версії філософії, яка зводила філософію виключно до аналізу методологічної проблематики науки. Філософія життя знаменувала собою поворот до людини, її проблем і переживань, до антропологічної і аксіологічної проблематики. Якщо для класичної філософії гаслом було "істина понад усе" (символом її може бути Д. Бруно), то для цієї філософії таким гаслом є "людина понад усе" Це означало не просто переосмислення глибинних життєвих орієнтирів, але й переоцінку цінностей. Критиком традиційних цінностей і пророком нових виступив німецький мислитель Фрідріх Ніцше (1844-1900). Виходячи з волі як основної цінності, Ніцше піддав різкій критиці всю попередню філософію. Він вважає своєю заслугою те, що першим поставив питання про цінність істини — центрального

поняття ("ідола") філософії. Справді, оскільки основними цінностями є життя і воля, то істина стає підрядною цінністю.

Процес пізнання для Ніцше — не пошук істини, а "схематизація", спрощення світу, що забезпечує практичні дії. Істина, отже, набуває суто інструментального характеру. Оскільки успішним може бути і хибне знання, то істина в такому разі ототожнюється з хибним знанням. З неї знімається ореол святості. Вона втрачає цінність, заради якої варто було жертвувати життям. В такий же спосіб Ніцше здійснює переоцінку основних християнських цінностей — любові до ближнього і співчуття. Філософія Ніцше — це проповідь крайнього індивідуалізму з аристократичним (відразу до загалу як до натовпу) і водночас біологічним забарвленням. Можна сказати, що мислитель відчув всезростаючу індивідуалізацію європейського суспільства, про що, зокрема, пізніше засвідчив крах тоталітарно-колективістських ідеологій фашизму і комунізму, але надав цьому процесу міфопоетичної інтерпретації: майбутнє Європи він пов'язує не з вільною особою в рамках громадянського суспільства, а з міфічною надлюдиною.

Ідеї, близькі до філософії життя, розвивав засновник психоаналізу Зігмунд Фрейд (1856- 1939). Якщо Ніцше вбачав за вчинками людей і явищами (феноменами) культури волю до влади окремої людини чи групи людей, то Фрейд вважає таким прихованим чинником несвідоме, насамперед сексуальні потяги. Людину мислитель трактує переважно як біологічну істоту з притаманними їй потягами до задоволення і агресії, а культуру як чинник, що блокує ці біологічні поривання людини.

Особливе місце у філософії ХХ ст. займає феноменологія — течія, яка на основі виробленого нею оригінального методу аналізу свідомості намагалась розв'язати основні філософські проблеми буття і пізнання. Пояснити світ за допомогою аналізу структур свідомості намагались Декарт, Юм, Кант. До цієї суб'єктивістської традиції приєднується і феноменологія, творцем і найбільш відомим представником якої був німецький мислитель Е. Гуссерль (1859-1938). Розглянемо найбільш важливі ідеї феноменології. В концепції "життєвого світу" Гуссерль в руслі ідей філософії життя (Ніцше, Бергсон) стверджує первинність життя по відношенню до науки. Однак Гуссерль не переходить на позицію ірраціоналізму, яка характерна для цих мислителів. Він вірить, що на основі феноменологічного дослідження "життєвого світу" можна створити універсальну філософію, яка відновить довір'я до розуму, яке було притаманне філософії, починаючи із Стародавньої Греції. В такий спосіб, на його думку, може бути подолана криза європейського буття. Подолання кризи мислиться, отже, через здійснення нового проекту філософії.

Екзистенціалізм поряд з неопозитивізмом можна вважати провідною течією у філософії Західної Європи ХХ ст. Він виник у 30-х роках (умовною датою його народження вважають вихід у 1927 р. праці німецького філософа М. Гайдеггера

"Буття і час"), однак найбільшої популярності набув після другої світової війни. Найбільш відомими представниками цієї течії є німецькі мислителі М. Гайдеггер (1889- 1976) і К. Ясперс (1883-1969) і французькі філософи Ж. -П. Сартр (1905-1980), Г. Марсель (1889-1973) і А. Кам'ю (1913-1969).

На формування екзистенціалізму і на поширення його ідей значний вплив мав досвід виживання особи, набутий в соціальних катаклізмах ХХ ст. — в першій і другій світових війнах, досвід наруги над особистістю тоталітарних режимів фашизму і сталінізму. Екзистенціалізм намагався знайти стійку опору виживання особи в чужому (і навіть ворожому) їй світі за умов усвідомлення нею краху ідеалів Просвітництва (віри в розум і науку) і крихкості, нетривкості власного існування. Екзистенціалізм — це своєрідний духовний протест, бунт особи проти абсурдного з її погляду світу, пошук виходу з цієї ситуації. Поряд із цим дана течія, як і волюнтаризм Ніцше, працювала на формування сильної — вільної і відповідальної— особи, яка починає домінувати в культурі і способі життя Заходу в ХХ ст. В цілому можна констатувати, що екзистенціалізм зафіксував радикальну зміну в розумінні (відчуванні) людиною свого буття в світі, яка відбувалась в Європі протягом ХХ ст.

Питання для самоконтролю

1. Яку «реконструкцію філософії» здійснив позитивізм?
2. Хто з філософів започаткував традицію сучасного ірраціоналізму?
3. Як М. Гайдеггер тлумачив «час» і «буття»?

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2. Онтологія. Філософське розуміння світу. Гносеологія. Філософія пізнання. Методологія науки.

ТЕМА 5. Філософське вчення про буття та свідомість. (Філософське розуміння світу та основні модальності буття.)

План

1. Місце онтології в історії філософії.
2. Варіанти онтологічних вчень.
3. Сучасні онтологічні студії.
4. Гносеологія.

Проблема свідомості в історії філософії. Філософське вчення про світ називається онтологією (з грецької *ontos* — суще і *logos* — поняття, розум). Термін "онтологія" вживається у філософії з XV ст., хоча проблема, що таке світ, що ми розуміємо під буттям, суцям, виникла водночас із формуванням філософії. Онтологія була однією із складових метафізики, до якої традиційно, крім онтології, входили теологія (вчення про Бога) і психологія (вчення про душу). Так, зокрема, трактував метафізику І. Кант. Оскільки теологія і психологія пізніше відійшли від філософії, то метафізика фактично збіглася з онтологією. В сучасній філософії різниця між метафізикою, або, як її іще називають, "першою філософією", і онтологією є досить умовною, хоча, як ми бачили на прикладі екзистенціалістів, вона може бути і досить суттєвою. У філософії Нового часу розгорнулася дискусія з питання, яка дисципліна є провідною — онтологія (метафізика) чи гносеологія.

Прихильники раціоналізму — Декарт, Спіноза, Лейбніц, а також представники німецької класичної філософії Шеллінг, Регель і до певної міри Маркс віддавали пальму першості вченню про світ. Ця традиція у XX ст. продовжена неогегельянством, марксизмом, а також неотомізмом. Прихильники емпіризму вважали вихідним вчення про пізнання (гносеологію), а крайні емпірики — Локк і Юм прийшли до заперечення субстанції і причинності — вихідних ідей онтології. Найбільш послідовно ідея гносеологізму виражена у філософії Канта, який піддав методологічній критиці правомірність метафізики (і, отже, онтології) як вчення про світ. У філософії XX ст. таку позицію підтримують неокантіанці, а також представники всіх варіантів позитивізму, який є спадкоємцем класичного емпіризму. У кінці XIX — на початку XX ст. виникають неокласичні ірраціоналістичні онтологічні концепції "філософії життя" (Ніцше, Бергсон). Філософія життя змістила гносеологічне (пізнавальне) ставлення людини до світу на периферію свого інтересу, а на передній план висунула проблему світу і місця в ньому людини.

Справжній розквіт онтологічної тематики у філософії XX ст. пов'язаний з феноменологією Гуссерля і екзистенціалізмом, які відкрили нову перспективу філософського дослідження буття, що не перекривалась науковим підходом до світу. Таким чином, у ставленні сучасних мислителів до онтології можна виявити такі позиції: 1) заперечення онтології (метафізики) неокантіанцями і неопозитивістами; 2) продовження традиції класичних онтологічних вчень (неогегельянство, марксизм, неотомізм); 3) розбудова ірраціоналістичних онтологій "філософії життя"; 4) формування новітніх онтологічних вчень на базі феноменології та екзистенціалізму. Зупинимось на найбільш загальних рисах онтологічних вчень. Онтологічні концепції можна поділити на об'єктивістські і суб'єктивістські. В об'єктивістських концепціях світ приймається як щось самодостатнє і упорядковане саме по собі. Матерія, розвиваючись за своїми законами, чи Бог на свій розсуд упорядкували світ. Людина є частиною світу і як

частина підлягає його закономірностям; їй слід лише засвоїти цей порядок і пристосуватись до нього. В суб'єктивістських концепціях світоутворюючими (світоупорядковуючими) чинниками виступають людина (її свідомість) або культура. Прихильники останніх небезпідставно твердять, що світ, яким ми його знаємо, як його подає і описує сучасна наука, є продуктом історичного розвитку культури. Вони вважають, що об'єктивістські концепції ігнорують роботу культури (чи свідомості) по упорядкуванню світу.

Об'єктивістські концепції у свою чергу можна поділити на субстанційні та несубстанційні. Субстанційні покладають в основу світу субстанцію, щось абсолютне, тобто не залежне ні від чого, не знищуване і самодостатнє (вода, вогонь, атоми, матерія, Бог). До несубстанційних можна віднести ті, які покладають в основу світу процес, потік, пустоту (вогонь Геракліта, потік дхарм у буддизмі, дао в даосизмі). Розглянемо детальніше субстанційну модель світу, яка займає панівне становище в європейській традиції. Онтологія намагалась відповісти на питання, що таке світ, завдяки чому він є єдиним і водночас різноманітним, як відбувається виникнення (перехід від небуття до буття) і зникнення (перехід від буття до небуття) речей, чи існує першопричина суцього і як вона пов'язана з цими різноманітними речами. Роздуми над цими проблемами привели ряд мислителів до субстанційної моделі світу. Згідно з нею в основу світу покладається субстанція — незнищуване, самодостатнє і абсолютне буття. Субстанція, на думку прихильників цієї моделі, є тим, що лежить в основі всіх речей, вона надає їм буттєвість (завдяки їй вони існують) і забезпечує їх єдність. Субстанція — незнищувана основа мінливих речей.

При всій різноманітності інтерпретацій у різних філософів поняття субстанції включає такі суттєві ознаки: 1) нествореність і незнищенність (субстанція — це вічне, основа мінливих речей); 2) абсолютність (субстанція ні від чого не залежить, вона сама себе визначає); 3) першопричинність по відношенню до всього суцього (все існуюче породжене субстанцією). Як видно, поняття субстанції містить не зовсім сумісні ознаки: з одного боку, вона є мовби "будівельним матеріалом", з якого складаються речі (щось на зразок глини, з якої можна ліпити різні горщики), з другого, вона є породжуючим первнем, першопричиною (чимось на зразок творця), тобто є пасивним і водночас активним первнем. Дослідників європейської філософії і культури взагалі цікавило питання, чому в цій філософії домінує субстанційна модель при поясненні світу. Однозначна відповідь на це питання відсутня. Але можна вказати на ряд чинників, які зумовили прийняття саме цієї моделі.

Серед загальних чинників, які притаманні всім народам, можна назвати такі: 1) в процесі практичної діяльності людина постійно стикалась з перетворенням одних речей в інші і витлумачувала це як свідчення наявності в них єдиної незнищеної основи; 2) міфологія, з якої виходила філософія, виводила світ з чогось єдиного. В європейській культурі до цих загальнолюдських чинників

приєднався ще один, специфічний, породжений, на думку деяких дослідників, структурою індо-європейських мов. Сучасні філософсько-лінгвістичні вчення свідчать, що мова суттєво впливає на спосіб нашого сприймання світу. Вона мовби підказує, як нам сприймати світ (як членувати і упорядковувати). Так от судження (речення) в індо-європейських мовах будується за принципом: предмет (підмет) виконує дію або має ознаки. (Сонце світить, трава зелена.) Увага акцентована на предмет — не може бути дії чи властивості без предмета. Звідси безособові займенники в англійській (it) та інших мовах. Якщо в українській мові зрідка зустрічаються вирази типу "дощить", "світає", "мені не спиться", то в романо-германських мовах такі "безпідметні" судження неможливі. Там обов'язково повинен бути підмет (предмет).

Дослідники вважають, що саме така структура мови вплинула зрештою на "предметне" (а не, скажімо, "процесуальне") бачення світу в європейській культурі. Так, європеєць скаже: "грим гримить, вітер віє, хвиля біжить", хоча тут відсутні "предмети", які виконують дію. Це чиста "процесуальність", переведена у форму "предмет діє". Звідси дослідники роблять висновок, що саме предметне бачення світу зумовило субстанційну модель філософії, адже субстанція це не що інше, як першопредмет. При розгляді цієї проблеми слід брати до уваги й таке: функція першооснови полягає не тільки в поясненні світу, а й у формуванні певної настанови на світ. Дао чи брахман задають одну настанову на світ, матерія — іншу, а християнський Бог — ще іншу. Цілком ймовірно, що предметно-субстанційна модель світу в європейській культурі пов'язана з творчо-активною настановою на світ, яка притаманна саме цій культурі. Можна відзначити і певну залежність, яка існує між демократичністю суспільства і інтенсивністю уваги філософів до проблеми субстанції.

Чим демократичніше суспільство, тим далі на задній план відсувається проблема єдиної основи всього сущого. І, навпаки, чим воно тоталітарніше, чим сильніше культивується в ньому відчуття єдності, тим актуальнішою є ідея субстанції у філософії. Для прикладу можна послатись на те, як посилено мусолилась проблема матерії в радянській філософії і якою байдужою до цієї проблеми є західноєвропейська філософія. Чи не є це свідченням того, що поняття субстанції, першооснови, яка стягує світ у щось єдине, є значною мірою проекцією на світ родової, а пізніше політичної єдності людей в суспільстві? Отже, можна зробити висновок, що існує ряд чинників, які сприяли утвердженню в європейській філософії саме субстанційної моделі світу.

В історичному розвитку європейської філософії сформувались два варіанти субстанційної моделі — матеріалістичний та ідеалістичний. Зразком першого в сучасній філософії може бути марксизм, другого — неотомізм. На завершення зазначимо, що існує три різні концепції, кожна з яких по-своєму обґрунтовує єдність світу і дає своє розуміння буття. Матеріалістична концепція вважає, що світ єдиний, оскільки все є матерією. Упорядкованість і гармонія буття

пояснюються стихійними законами матерії. Ідеалісти вбачають єдність світу в Богові. Він створив світ і надав йому гармонію, розумність. Суб'єктивістська концепція вважає світоутворюючим чинником людину, яка своєю діяльністю надає буття не лише матеріальним предметам, а й таким сутностям, як добро і зло, совість і т. п. Вона упорядковує світ і надає йому сенс, у світлі якого набуває буття все суще в цьому світу. Слід визначити, яка із цих концепцій більше відповідає вашому вподобанню та віруванням, і сформулювати власну філософську позицію в цьому питанні.

На сучасному етапі найбільш впливовою суб'єктивістською концепцією світу є феноменолого-екзистенційна. Вихідним в онтологічному вченні феноменологів є не світ, а потік переживань свідомості, в якому набувають буття різні сфери суцього. Щоб розкрити активну діяльність нашої свідомості в конституюванні смислу і буття суцього, необхідно, на думку Гуссерля, виключити природну настанову на світ, згідно з якою світ завжди наявний як щось суще. Ця настанова приховує діяльність свідомості, що конститує суще, надає йому смислу і буття. Згідно з феноменологією в різних актах свідомості (сприйманні, вірі, фантазуванні) даються різні види суцього (матеріальний предмет, цінність, фантастичні образи). У розділі, присвяченому феноменології Гуссерля, розглянуто ряд питань, пов'язаних з концепцією конституювання суцього. Тут ми зупиняємось лише на аналізі онтологічної концепції феноменології. Відповідно до різних способів даності свідомості феноменологи виділяють такі сфери суцього, як матеріально-просторовий світ, живі істоти, людина і соціальний світ, свідомість (психіка), формально-логічний предмет, матеріально-змістовні поняття, цінності, світ фантастичних утворень і т. ін. Всі вони разом утворюють мій світ як горизонт, в якому дається будь-який предмет. Усі вони мають буття для мене.

Вихідним для конституювання всіх сфер суцього є сприймання. У сприйманні даються матеріально-просторові тіла — камінь, будинок, дерево. Предмет сприймання включається в певний горизонт, аж до горизонту всього мого попереднього життя, завдяки якому я надаю предмету сприймання значення матеріально-просторової речі. Якщо я, наприклад, бачу, що по даху далекого будинку йде слон, то горизонт мого попереднього досвіду не дозволить приписати цьому сприйманню реальність, і я буду шукати іншої інтерпретації свого чуттєвого враження. Живі істоти, наприклад тварини, також даються у сприйманні, однак для конституювання їх буття одного зовнішнього сприймання недостатньо. Необхідно іще внутрішнє сприймання (симпатія). Іншими словами, тварині ми надаємо буття саме як тварині (на відміну, скажімо, від каміння) завдяки тому, що ми самі є живими істотами і можемо відчувати (моделювати) їх біль і радість. Живе дано нам як живе завдяки тому, що ми самі є живі істоти. Роботу не дано таке сприймання, неживе не зможе змоделювати відчуття живого, тому що воно позбавлене саме цієї симпатії (відчуття себе як живого, яке

переноситься на інше живе). Так, на думку феноменологіє, конститується сфера живого буття.

По-іншому конститується буття людини і соціального світу. Інша людина саме як людина дається нам не просто в зовнішньому сприйманні чи симпатії, як це має місце у випадку сприймання тварини. В зовнішньому сприйманні мені не даний внутрішній світ іншої людини. Я бачу міміку, жести, позу, сприймаю тембр голосу, але мені не дані переживання іншої людини. Однак я можу їх відтворити, опираючись на свій внутрішній світ, на свої переживання. Я можу відчутти, сприйняти глибину горя і радості іншої людини, тому що я переживав ці відчуття і знаю, яка міміка, тембр голосу і т. ін. їх супроводить. Таким чином, я приписую буття іншої людини з її внутрішнім світом на основі досить складної сукупності актів — зовнішнього сприймання, симпатії і в чуття, в якому я моделюю духовний світ іншої людини на основі власного духовного світу. Звідси зрозуміла залежність сприймання інших людей від багатства мого внутрішнього світу. Людина з примітивним внутрішнім світом не може змоделювати складний і суперечливий світ генія, він для неї не зрозумілий. Тільки душа, яка страждала, може "змоделювати" страждання (чи інші відчуття) іншого. Мистецтво тим і привабливе, що, співпереживаючи героям драми чи трагедії, ми розбудовуємо власний духовний світ, який є запорукою кращого розуміння інших людей. Звідси зрозуміле і таке явище, як конгеніальність (співгеніальність). Перекладач чи режисер-екранізатор художнього твору, режисер театру повинні сягати рівня автора. В іншому випадку ми матимемо примітивізацію, спрощення.

Особливий шар буття утворюють наші переживання, акти свідомості (те, що у філософії традиційно називалось душею). Наші переживання — це, на думку феноменологіє, єдине, що нам дано безпосередньо. Сприймання, пригадування, міркування, мріяння є моїми актами свідомості, я не можу мати в них сумніву. Я можу сумніватись у тому, що дерево, яке я сприймаю, є насправді деревом, оскільки чуття нас іноді обманюють. Але в самому акті сприймання, в тому, що я сприймаю щось, що мені видається за дерево, я сумніватись не можу. Очевидність для мене моїх переживань є основою ідентичності моєї особистості. Саме завдяки цій очевидності я знаю, що це було зі мною, а не з кимось іншим, що це саме я пережив.

Усвідомлення тотожності (ідентичності) Я в кожному з переживань є психічною передумовою особистості. Коли людина свої переживання приписує іншому (уявляє, що це траплялось з іншим), а до переживань іншого ставиться як до своїх (уявляє себе Наполеоном і т. ін.) — це свідчення психічної хвороби, роздвоєння особистості. Я є я, я з очевидністю усвідомлюю себе в своїх діях і вчинках. Правда, це Я не слід мислити як якусь незмінну субстанцію, що перебуває поза часом і простором. Наше я існує в переживаннях, пов'язаних із ситуаціями, в бутті. У метафізиці, починаючи з Декарта, психічні переживання пов'язувались з душею, яка уявлялась як мисляча субстанція, безсмертна за

природою і принципово відмінна від просторового тіла. Кант переконливо довів, що аргументовано, опираючись на факти, говорити про душу як субстанцію не можна. Тут, як і у випадку з Богом, безсмертна душа є предметом віри, а не темою теоретичних дискусій. Предмети культури утворюють свою сферу буття. Щось є предметом культури (витвором мистецтва, технічним приладом, предметом побуту і т. п.) завдяки тому, що воно містить певний смисл, що воно є втіленням (опредметненням, матеріалізацією) думок людей. Статуетка з каменю відрізняється від каменю, з якого вона зроблена, тим, що люди надавали їй певний смисл (вона була символом родючості чи краси). Звідси випливає, що сприймання предмета культури відрізняється від сприймання предмета природи. Предмет культури я повинен зрозуміти, проникнути в сенс, який надавався йому. Відмінність сприймання і розуміння добре видно у випадку іноземної мови, яку ми сприймаємо, але не розуміємо. Таким чином, щось постає для мене як предмет культури, коли я проникаю в його смисл, осягаю, що цим хотіла сказати інша людина.

Ще одну сферу буття становлять ідеальні предмети. Сюди можна віднести поняття (формальнологічні і змістовні), цінності, казкові образи і т. ін. їх буття конститується в різних актах свідомості. Так, цінності — добро, дружба, Бог дані нам через віру, у вірі. Якщо хтось не вірить в добро чи любов, не вірить у Бога, то вони для нього не існують, як скажімо, для прибічників однієї релігії цінності іншої не є цінностями. Математично-логічне знання існує в міркуваннях і через міркування. Русалки і домовики існують в актах фантазії і завдяки фантазії. Таким чином, усе, чому людина надає буття, конститується в певних актах свідомості. Іншими словами, його буття стверджується завдяки певним актам свідомості, а не є таким саме по собі.

Розглядаючи в цілому феноменолого-екзистенційну концепцію онтології, слід зазначити, що вона відійшла від субстанційного розуміння буття, яке приписувало справжнє буття тільки матеріальним предметам чи ідеальним сутностям. Феноменологи вважають: все, що має значення для людини, — речі природи, числа, інші люди, русалки і т. п. — має буття. Хоча вид буття, який надає їм людина, відмінний. Звідси різні шари буття — жива і нежива природа, суспільство, сфера психічного, ідеальні предмети і т. д. Світ постає як єдиний горизонт, в якому мають буття різні види суцього.

Таким чином, до здобутків цієї концепції варто віднести те, що вона розкриває приховану роботу нашої свідомості при сприйманні різних предметів. Так, у буденному житті ми не помічаємо, що наше сприймання неживої природи, живих істот, людей, предметів культури і т. п. поєднано з такою діяльністю нашої свідомості як вписування предмета в горизонт світу, як симпатія, відчуття, розуміння і т. ін.

Питання для самоконтролю

1. Які варіанти онтологічних вчень Ви знаєте?
2. Що означає поняття «деїзм»?
3. Що таке гносеологія?

ТЕМА 6. Розвиток теорії пізнання, концепція істини, проблеми наукового пізнання.

План

1. Гносеологічні концепції в історії філософії.
2. Концепції істини.
3. Етапи та методи наукового пізнання.

Щоб зрозуміти роль гносеології в системі філософського знання, потрібно добре усвідомити, що філософія, на відміну від інших історичних типів світогляду (міфології та релігії), здійснює свою світоглядну функцію на основі теоретичного ставлення до дійсності. Вона протиставляє міфологічному антропоморфізмові — уявлення про світ як про поле дії об'єктивних деперсоніфікованих сил, традиційності й безпосередності міфу — свідомий пошук та відбір достовірних суджень на основі логічних і пізнавальних критеріїв. У філософії, як і загалом у теоретичній свідомості, модель світу не просто постулюється, задається на основі традиції, віри чи авторитету. Прийняття філософських тверджень про світ передуює обґрунтування, переконання в правомірності даної точки зору. А це, природно, пов'язано з рефлексивним аналізом самого пізнавального процесу, що розглядається як пошук істини.

Отже, філософія як гносеологія здійснює аналіз процесу пізнання в контексті визначених меж і можливостей у відношенні "людина — світ". Філософське питання "що є істина?" стосується, передусім, не конкретних моментів пізнавального ставлення до світу, пов'язаних з вирішенням окремих завдань людського існування. Воно стосується принципової спроможності людини пізнати світ, проникнути у його сутність, охопити його своєю свідомістю. Йдеться про прагнення одержати відповідь на питання: який він є, світ, чи збігається його структура із структурою мислення про нього і, якщо збігається, то якою мірою? Виділення і дослідження даного питання від самого початку існування філософії є необхідним наслідком розв'язання світоглядної проблематики. А різні світоглядні позиції й філософські вчення про світ і буття в цілому, у свою чергу, суттєво залежать від відповіді на це питання. Існування так званої "пізнавальної тенденції" у будь-якому філософському знанні не обов'язково визначається присутністю розвинутої теорії пізнання як особливого розділу філософії. Так, приміром, у давньогрецькій філософії (VI-III ст.) були сформульовані глибокі ідеї про співвідношення думки та її змісту, істини та омани. Але все ж про це йшлося в єдиному онтологічному вимірі.

Диференціація філософського знання властива вже пізнім стадіям еволюції філософії (починаючи з філософії Нового часу). Пізнання є специфічним різновидом духовної діяльності людини, процесом осягнення навколишнього світу. Це — процес отримання й нагромадження знань. Знання ж є людською інформацією про світ. Ця інформація існує у вигляді певної суб'єктивної реальності. Знання — це певний ідеальний образ дійсності. Тобто пізнання і знання відрізняються одне від одного як процес і результат. Йдеться про те, що процес пізнання охоплює собою ряд взаємоорганізованих елементів: об'єкт, суб'єкт, знання як результат дослідження. У своїй відносній самостійності людина і є тим суб'єктом, якому протистоїть об'єкт. Природно виникає питання про можливість пізнання людиною навколишнього світу. "Що я можу знати?" — запитує І. Кант. Протистояння суб'єкта та об'єкта надає питанню про можливість пізнання певну парадоксальність, що призводить до виникнення різноманітних концепцій пізнання.

Швидкі кроки робить гносеологія у Європі XVII-XVIII ст. Емпіричну концепцію розробляють у цей час англійці Ф. Бекон, Дж. Локк та Т. Гоббс. Започаткував емпіризм та експериментальну науку цього часу Ф. Бекон, який вважав, що науки, які вивчають пізнання та мислення, є ключ до всіх інших наук, бо вони мають у собі "розумове знаряддя", яке дає розумові вказівки або попереджає щодо помилок ("примар"). Бекон вважав, що розповсюджена того часу логіка не є корисною для набуття знань. Порушуючи питання нового методу "іншої логіки", Бекон підкреслював, що нова логіка, на відміну від суто формальної, повинна виходити не тільки з природи розуму, але й з природи речей, "не вигадувати та надумувати", а відкривати й відображати те, що здійснює природа, тобто бути змістовною й об'єктивною. Бекон розрізняє три головні шляхи пізнання: 1) "шлях павука" — здобуття істини із чистої свідомості. Цей шлях був головним у схоластиці, яку він піддає різкій критиці, підкреслюючи, що витонченість природи набагато переважає витонченість міркувань; 2) "шлях мурахи" — вузький емпіризм, збір роз'єднаних фактів без їхнього концептуального узагальнення; 3) "шлях бджоли" — єднання цих двох шляхів, сполучення здібностей досвіду та розсудку, тобто чуттєвого та раціонального. Вболіваючи за таке поєднання, Бекон, проте, віддає пріоритет дослідному пізнанню. Бекон розробив свій емпіричний метод пізнання, яким у нього є індукція — справжнє знаряддя для дослідження законів ("форм") природних явищ, які, на його думку, дозволяють зробити розум адекватним природним речам. Останнє ж і є головною метою наукового пізнання, а не "заплутування супротивника аргументацією". Цікаве надбання Бекона — виявлення та дослідження глобальних помилок пізнання ("ідолів", "примар" розуму). Важливим засобом їхнього подолання є надійний метод, принципи якого повинні бути законами буття. Метод — органон (інструмент, знаряддя) пізнання і його необхідно постійно пристосовувати до предмета науки, але не навпаки.

Отже, емпірики вважали, що підґрунтям пізнання є досвід, а чуттєві форми визначають результати отриманої наукової інформації. У порівнянні з логічними формами почуття має, на думку емпіриків, перевагу достовірності, тоді як логічне мислення здатне відвести пізнання в помилкове русло. Близьким за змістом до поняття "емпіризм" є поняття "сенсуалізм". Сенсуалісти, по суті, відводили логічному мисленню роль певного шостого чуття, яке впорядковує емпіричний матеріал, який надають інші п'ять органів чуття. Приміром, Дж. Локк вважав, що знання не має в собі нічого того, що не було присутнім у чуттєвому досвіді. Поняття "сенсуалізм" звичайно вживається для характеристики представників ранньої філософії, а саме — тих із них, які надавали почуттям перевагу над розумом. Після Бекона для характеристики такої гносеологічної концепції почали використовувати поняття "емпіризм", який виник на хвилі зростаючого природознавства. До раціоналістів у гносеології зараховують тих вчених, які ставлять розум, логічне мислення над почуттям.

Раціоналісти вважають, що органи почуттів надають лише поверхнєве та ілюзорне знання/ що справжню наукову істину можна встановити лише на основі строгого логічного аналізу. Вся філософія та гносеологія Р. Декарта охоплена переконанням у безмежності людського розуму, у надзвичайній силі пізнання, мислення та понятійного бачення сутності речей. Щоб побудувати храм нової, раціональної культури, потрібний чистий "будівельний майдан". Тобто спочатку треба "розчистити ґрунт" від традиційної культури. Цю роботу у Декарта виконує сумнів: усе є сумнівним, безсумнівним є лише факт самого сумніву. Для Декарта сумнів — це не порожній скептицизм, дещо конструктивне, всезагальне та універсальне. Після того, як сумнів розчистив ґрунт для нової раціональної культури, до справи залучається "архітектор", тобто метод. За його допомогою і здійснюється піддання судові розуму всіх загальноприйнятих істин. Саме він, чистий розум, і є спроможним, на думку Декарта, строго перевірити ґрунтовність їхніх претензій репрезентувати справжню істину.

Тільки розум, озброєний такими засобами мислення, як інтуїція та дедукція, може досягнути у всіх галузях знань повної достовірності, але якщо тільки буде керуватися істинним методом. Останній являє собою сукупність простих та точних правил, строге дотримання яких і зумовлює запобігання прийняттю помилкового за істинне. Правила раціонального методу Декарта передбачають розповсюдження на все достовірне знання тих способів дослідження, які ефективно застосовуються в математиці (в геометрії). Це означає, що треба дотримуватись чіткого й прозорого мислення, розкладати кожну проблему на її складові елементи, методично переходити від доведеного до недоведеного, не залишаючи місця для прогалин у логічному ланцюгу дослідження. Свій раціоналістичний метод Декарт протиставляв як індуктивній методології Бекона, щодо якої він висловлювався позитивно, так і традиційній схоластизованій формальній логіці, яку піддавав різкій критиці. Він вважав за необхідне

відчистити її від шкідливих і непотрібних схоластичних нашарувань та доповнити її тим важливим, що допомогло б відкрити нові достовірні істини. Таким засобом Декарт вважав, передусім, інтуїцію.

Основоположник німецької класичної філософії Кант вперше спробував пов'язати проблеми гносеології з дослідженням історичних форм діяльності людей. Йдеться про те, що об'єкт як такий існує лише у формах діяльності суб'єкта. Головне для своєї гносеологічної концепції питання — про джерела та межі пізнання — Кант сформулював як питання про можливості апріорних синтетичних суджень, які дають нове знання, — у кожному з трьох головних видів знання — математиці, теоретичному природознавстві та метафізиці як пізнанні істинно суцього. Вирішення цих трьох питань Кант дає, досліджуючи три головні характеристики пізнання — чуттєвість, розсудок та розум. Він вважав природним, фактичним та очевидним станом мислення — діалектику, оскільки існуюча логіка жодною мірою не спроможна задовольнити актуальних потреб у сфері розв'язання природничих та соціальних проблем. У цьому зв'язку Кант розподілив логіку на загальну (формальну) — логіку розсудку, та трансцендентальну — логіку розуму, яка є по-чатком діалектичної логіки. Трансцендентальна логіка має справу не тільки з формами поняття про предмет, але й з ним самим. Вона не відволікається від будь-якого предметного змісту, а, виходячи з нього, вивчає походження та розвиток, обсяг та об'єктивну значущість знань.

Якщо в загальній логіці головним прийомом є аналіз, то в трансцендентальній — синтез, якому Кант відвів роль та значення фундаментальної операції мислення, бо саме за його допомогою відбувається формування нових наукових понять щодо предмета. Головні логічні форми мислення Кант вбачає в категоріях, які складені у нього в систему — таблицю. Хоча ці категорії — апріорні форми розсудку, але це такі форми, які є загальними схемами діяльності суб'єкта, умовами досвіду, які його впорядковують, а також універсальними регулятивами пізнання. Важливу роль у розвитку гносеології Канта відіграло вчення про антиномії. Він вважав, що спроба розуму вийти за межі чуттєвого досвіду й пізнати "речі-в-собі" призводить його до суперечностей, до антиномій чистого розуму. Стає можливим виникнення у ході міркувань двох суперечливих, але однаково обґрунтованих суджень, яких у Канта чотири пари (наприклад, "світ кінечний — світ нескінченний").

Якщо Кант у формі трансцендентальної логіки окреслив лише контури діалектичної логіки, то Рєгель цілком ясно і чітко виклав зміст останньої як цілісну систему знань, як логіку розуму. При цьому він анітрохи не применшував роль та значення формальної (розсудової) логіки в пізнанні. Разом із тим Гєгель зважав на обмеженість формальної логіки, яка зумовлена тим, що вона розглядає форми мислення у їхній нерухомості та поза їхнім взаємозв'язком та субординацією. Гєгель підкреслював, що неможливо зрозуміти предмет, якщо не

усвідомити особливостей передуючого шляху розвитку. Джерелом розвитку є суперечність, яка є не тільки "коренем всякого руху та життєвості", але й фундаментальним принципом всякого пізнання. Гегель вперше залучив практику до контексту гносеологічних проблем, зробивши її центральною категорією своєї логіки. Тобто діалектика як логіка та теорія пізнання належить не тільки теоретичній, але й практичній ідеї та є не тільки засобом розвитку пізнання, але й знаряддям "добра", "волі" й "життя".

К. Маркс і Ф. Енгельс запропонували діалектико-матеріалістичну гносеологію. Головний зміст цієї концепції передбачає, передусім, розуміння пізнання як певної форми духовного виробництва, як процесу відображення дійсності, яка існує незалежно від свідомості, передуючи їй. Процес пізнання цієї дійсності є принципово можливим і являє собою активне творче відображення реальності, яке здійснюється у ході зміни людьми цієї реальної дійсності, тобто в процесі суспільної практики. Процес пізнання, за Марксом та Енгельсом, є детермінованим соціокультурними факторами й здійснюється не ізольованим суб'єктом як "гносеологічним Робінзоном", а людиною, яка є соціальною істотою, що являє собою сукупність усіх соціальних відносин. Активність цієї людини є найважливішою передумовою пізнавального процесу. Гносеологія як сукупність знань про пізнавальний процес та його загальні характеристики є висновком, підсумком, квінтесенцією історії пізнання та й усієї матеріальної та духовної культури.

Найважливішим принципом діалектико-матеріалістичної гносеології є єдність діалектики, логіки та теорії пізнання, але, на відміну від гегелівського підходу, ця єдність розвинена на ґрунті матеріалістичного розуміння історії. А елементи діалектики (її закони, категорії та принципи), будучи відображенням загальних законів розвитку об'єктивного світу, водночас є загальними формами мислення, універсальними регулятивами пізнавальної діяльності в цілому. Якщо розглянути сучасні підходи до розв'язання гносеологічної проблематики в західній філософії, то можна констатувати, що в умовах нинішнього філософського плюралізму характерним є прагнення філософів до синтезу найбільш плідних гносеологічних ідей та концепцій, які були розроблені у руслі різноспрямованих еволюцій, але й всесвітньої історії. Органи чуття — це єдині "двері", які відкриті для інформації про оточуючий нас світ, яка потрапляє до нашої свідомості.

Живе споглядання як момент чуттєво-предметної діяльності здійснюється у трьох головних взаємопов'язаних формах. Це відчуття, сприйняття напрямів, шкіл і течій. При цьому частка гносеологічних концепцій, спрямованих на науку, значно переважає порівняно з тими, що орієнтовані на позанаукові форми ставлення до світу. В першому випадку йдеться про сцієнтичні течії — неореалізм, постпозитивізм (особливо філософія науки), аналітична філософія, структуралізм та постструктуралізм. У другому випадку маємо на увазі такі

антисциєнтичні течії, як екзистенціалізм, філософська антропологія, герменевтика, феноменологія, різні філософськорелігійні течії.

Постпозитивізм — сучасна форма позитивістської філософії, що заступила логічний позитивізм, її представниками є К. Поппер, Т. Кун, Й. Лакатос, П. Фейєрабенд, С. Тулмін та ін. Якщо логічний позитивізм мав справу головним чином із структурою вже сформованого знання та вивчав його з позицій символічної логіки, то головним предметом постпозитивістської гносеології є розвиток знання в його цілісності. А основним матеріалом, на якому будується аналіз механізмів зростання й зміни знання, тут є історія науки, а не тільки її результати, що зафіксовані у певних формальних мовних засобах. Звідси — намагання історично, діалектичне усвідомити пізнавальний процес, тобто: ідея зростання, розвитку знання (К. Поппер та його послідовники); думка про єдність "нормального життя" (кількісне зростання) та "наукових революцій", стрибків (Т. Кун); положення про взаємопрояснення, переходи емпіричного та теоретичного в пізнанні, теорії та практиці тощо.

Послідовники постпозитивізму переконливо довели, що "чистих фактів", які не зачепили будьякі концептуальні висновки (як вважали логічні позитивісти), просто не існує, наукові факти тим чи іншим чином, але завжди "теоретично навантажені". Окрім того, ці філософи вказали на те, що відкриття нового знання та його обґрунтування — це єдиний процес: виникнення та розвиток нової наукової теорії в той же час є і її обґрунтуванням. Аналітична філософія охоплює доволі широке коло гносеологічних ідей, її представниками є Б. Рассел, Л. Вітгенштейн, В. Куайн, Дж. Остін, Р. Карнап та ін. Для даної течії характерним є переведення філософсько-гносеологічної проблематики у сферу мови та вирішення її на ґрунті аналізу мовних засобів і виразів, а також підкреслювання важливої ролі аналізу в пізнавальній діяльності та намагання використати цей метод для перетворення філософії на струнку й аргументоване знання. Тобто відбувається певним чином розмивання меж між філософськометодологічними та логікогносеологічними проблемами, з одного боку, і суто науковими — з другого.

У сучасній аналітичній філософії все більшу увагу привертають до себе такі проблеми, як відношення наших концептуальних засобів до реальності; перетворення аналізу з мети філософсько-гносеологічної діяльності на лише в одне з її пізнавальних знарядь; відмова від розуміння аналізу як жорстко пов'язаного з певною парадигмою знання; розширення самого поняття "аналіз", предметом якого стають будь-які проблеми; прагнення усвідомити ці проблеми на історичних, діалектичних засадах. Структуралізм і постструктуралізм досліджували філософське та гуманітарне знання. Якщо представники структуралізму головну увагу приділяли структурі зазначених видів знання (К. Леві-Строс, Ж. Лакан, М. -П. Фукс), то постструктуралісти (Ж. Дерріда, А. Дельоз та ін.) намагались усвідомити структуру та все "позаструктурне" у знанні під кутом зору їхньої генези та історичного розвитку.

Обидва зазначені підходи вивчали специфіку та методи гуманітарного знання, загальні механізми його функціонування, відмінності від природничого знання, єдність синхронного та діахронного в пізнанні соціокультурних утворень (мова, мистецтво, література, мода тощо). Якщо структуралісти вважали, що за умов дослідження зазначених явищ структура є об'єктивнішою, важливішою та передре історії, то постструктуралісти схилились до протилежної точки зору. Вони намагались подолати агностицизм, неісторизм своїх попередників, виявити та проаналізувати ті парадокси, які виникають за умов спроби об'єктивного пізнання людини і суспільства за допомогою мовних структур.

Разом з тим представники постструктуралізму вважають, що об'єктивність, метод, науковість не мають значення і не є метою пізнавального процесу. Останній же не можливий без суб'єкта з його бажаннями, уявою та іншими особистісними якостями, без яких, у свою чергу, не можливе пізнання. Тому суб'єкт у постструктуралістів не є носієм та захисником знання у будь-якій його понятійно-концептуальній формі. Суб'єкт виступає і митцем, і чаклуном, і дитиною водночас, бо має на меті за будь-яких умов дістатись реальності, дійсного буття.

Герменевтика головну увагу приділяє дослідженню особливостей гуманітарного знання, способів його здобуття та відмінностей від природознавства. Вона намагається виявити спільне й відмінне у пізнанні та розумінні. Представниками цього напрямку в гносеології є Х. -Г. Гадамер, Ю. Хабермас, М. Гайдеггер, П. Рікьор та ін. Так, Гадамер виходить з того, що реально існують різні способи ставлення людини до світу, серед яких науково-теоретичне освоєння світу є лише однією з таких позицій буття людини. Йдеться про те, що спосіб пізнання, пов'язаний з поняттям науки та наукового методу, не є єдиним чи універсальним. Істина пізнається не тільки й не стільки за допомогою наукового методу. Найважливішими способами її розкриття є філософія, мистецтво та історія. Гадамер підкреслював, що філософська герменевтика центральною своєю проблемою має розуміння як таке. Та й сама герменевтика є універсальним аспектом філософії, її головною метою є осягнення "дива розуміння", яке, в свою чергу, є способом існування людини, яка пізнає, оцінює та діє. Це універсальний спосіб оволодіння світом. Він невід'ємний від саморозуміння інтерпретатора і за своєю суттю розуміння є пошуком сенсу.

Розуміння світу людиною та порозуміння між самими людьми, на думку Гадамера, здійснюється у царині мови. Остання ж є специфічною реальністю, де й застає себе людина. Ґрунтовною характеристикою людського буття та мислення Гадамер вважає їхню історичність, тобто визначеність щодо місця, часу, конкретної ситуації. При цьому соціальногуманітарні науки не можуть механічно користуватись методологією природознавства. Необхідно враховувати своєрідність їхнього власного предмета та особливості соціального пізнання. Гадамер всіляко підкреслював діалогічний характер герменевтики як логіки

питання та відповіді. Він намагався поєднати масштаби філософської герменевтики з раціоналістичною діалектикою платонівсько-гегелівського кшталту. Еволюційна епістемологія — напрям у західній філософсько-гносеологічній думці, головна мета якого — виявити генезу та етапи розвитку пізнання, його форм та методів у контексті еволюції живої природи. Еволюційна епістемологія намагається створити узагальнену теорію розвитку науки, покладаючись на принцип історизму і намагаючись опосередкувати крайнощі раціоналізму та ірраціоналізму, когнітивного та соціального, природознавства та соціально-гуманітарних наук тощо.

Зазначений підхід репрезентований у постпозитивістських моделях зростання і розвитку наукового знання К. Поппера, Т. Куна та С. Тулміна. На нашу думку, одним з найплідніших варіантів зазначеної форми гносеології є генетична епістемологія швейцарського філософа Ж. Піаже. Вона ґрунтується на принципі розширення інваріантності знання суб'єкта про об'єкт під впливом змін в умовах досвіду. Піаже, зокрема, зазначав, що епістемологія — це теорія достовірного знання, яке завжди є процесом, а не станом. Важливим завданням її є визначення того шляху, яким пізнання дістається реальності, тих зв'язків та відносин, які встановлюються між суб'єктом та об'єктом. При цьому суб'єкт у своїй пізнавальній діяльності не може не керуватись певними методологічними нормами й регулятивами. Одним з головних правил генетичної епістемології, на думку Піаже, є "правило співробітництва". Тобто, вивчаючи, яким чином зростає наше знання, вона у кожному конкретному випадку поєднує філософів, психологів, логіків, математиків, кібернетиків та представників інших наук.

Питання для самоконтролю

1. Як можна охарактеризувати істину (яка вона)?
2. Які підходи до проблеми істини Вам відомі?
3. Що Ви знаєте про структуралізм (постструктуралізм)?

ТЕМА 7. Зміст та рівні процесу пізнання.

План.

1. Перші концепції пізнавального процесу в історії філософії.
2. Особливості чуттєвого шляху пізнання.
3. Особливості раціонального шляху пізнання.
4. Категорійний рівень розуму як вищого рівня пізнання.

Будь-яке знання є поєднанням двох протилежних сторін — чуттєвого та раціонального знання. Одне неможливе без другого. Органи чуття надають розумові відповідні дані, факти. Розум їх узагальнює й робить певні висновки. Без органів чуття немає й роботи розуму, а чуттєві дані завжди тією ж чи іншою мірою усвідомлені, теоретично навантажені, регулюються розумом. Чуттєве пізнання (живе споглядання) здійснюється за допомогою органів чуття — зору, слуху, дотику та ін., які щодо людини є продуктами не тільки біологічної та уявлення.

Відчуття є відображення у свідомості людини певних сторін, якостей предметів, які справляють безпосередню дію на органи чуття. Відчуття можна розділити на зорові (що відіграють чи не найважливішу роль), слухові, дотичні, смакові, нюхові. Як правило, відчуття є складовою більш складного образу — сприйняття.

Сприйняття — це цілісний образ предмета, безпосередньо даний у живому спогляданні в сукупності всіх своїх сторін, це синтез певних окремих відчуттів. Уявлення — це узагальнений чуттєво-наочний образ предмета, який справляв вплив на органи чуття в минулому, але вже не сприймається зараз. Сюди відносяться образи пам'яті (куполи Святої Софії чи Лаврська дзвіниця), образи уяви (мавка, лісовик) тощо. Порівняно із сприйняттям в уявленні немає безпосереднього зв'язку з реальним об'єктом. Це звичайно аморфний, нечіткий образ предмета, але в ньому вже має місце елементарне узагальнення з виділенням певних загальних ознак та відкиданням неістотних. Для живого споглядання в цілому характерним є відображення зовнішнього світу в наочній формі, присутність безпосереднього (без проміжних ланок) зв'язку людини з реальною дійсністю, відображення переважно зовнішніх сторін та зв'язків, початок занурення у внутрішні закономірності та зв'язки на ґрунті первинного узагальнення чуттєвих даних.

Отже, немає "чистої" чуттєвості, яка була б вільною від впливу мислення. А значення чуттєвого відображення в пізнанні виключно знаменне, навіть, якщо зважати на тенденцію значного зростання ролі мислення, абстрактно-ідеалізованих об'єктів у сучасній науці. Раціональне пізнання найбільш повно й адекватно виражене в мисленні. Мислення — це активний процес узагальнення й опосередкованого відображення дійсності, який забезпечує розгортання на основі чуттєвих даних закономірних зв'язків цієї дійсності та вираження їх у системах понять.

Мислення здійснюється в найтіснішому зв'язку з мовою, а його результати фіксуються в мові як у певній знаковій системі, що може бути природною та штучною (математична, формально-логічна мова, хімічні формули тощо). Зважаючи на давню філософську традицію, яка сягає корінням у античність, виділимо два основних рівні мислення — розсудок і розум. Розсудок — це

початковий рівень мислення, де оперування абстракціями відбувається в межах певної незмінної, наперед заданої схеми. Це і є здатністю послідовно й коректно будувати свої думки, а також — класифікувати й систематизувати факти. Поняття тут розглядається як стале, незмінне, поза його розвитком та взаємозв'язками. Головною функцією розсудку є розкладання та обчислення.

Щодо мислення, то розсудок є його побутовою, повсякденною формою, іншими словами — здоровим глуздом. Логіка розсудку — це формальна логіка, яка більше переймається готовим знанням, ніж становленням його змісту. Вона вивчає структуру висловлювань і доведень. Розум — це вищий рівень раціонального пізнання. Він характеризується творчим оперуванням абстракціями та рефлексією; спрямованістю на усвідомлення власних форм та передумов; самопізнанням. На цьому рівні легше сягнути сутності речей, їх законів та суперечностей. Щодо форм мислення, або логічних форм, то відправними формами тут є поняття, судження та умовивід. На їх ґрунті будуються більш складні форми, про які буде далі. Поняття — форма мислення, яка відображує загальні історичні зв'язки, сутнісні ознаки явищ, які подаються у їхніх визначеннях. Наприклад, у визначенні "університет — це вищий навчальний заклад" відображена така сутнісна ознака цієї інституції, яка відрізняє її від інших закладів.

Поняття бувають споріднені та протилежні за змістом, близькі та віддалені за рівнем абстрагування. Найзагальніші поняття (найабстрактніші — найширші за обсягом та найбільш за змістом) — це філософські поняття, чи категорії: сутність, явище, свідомість та ін. Найабстрактніша філософська категорія — "буття", вона є первинною і центральною у філософських системах (онтології) Гегеля, Парменіда, Гайдеггера та інших філософів різних часів. Поєднані поняття складаються у словосполучення. Наприклад, філософські категоріальні сполучення: суб'єктивний ідеалізм, категоричний імператив, географічний детермінізм.

Судження — це форма мислення, яка відображує явища, процеси дійсності, їхні зв'язки та стосунки. Ця мислительна конструкція звичайно втілюється в оповідне речення, яке може бути істинним ("Київ розташований біля Дніпра") або помилковим ("Париж є столицею України"). У судженні можуть відобразитися не тільки сутнісні й загальні характеристики явищ, але й другорядні їх ознаки (приміром, у судженні "Академія є чотирнадцятиповерховою будівлею" відображена другорядна ознака закладу). З понять та суджень складається умовивід, який є рухом від одних понять до інших і відображує процес отримання нових результатів у пізнанні. Умовивід є такою формою мислення, завдяки якій з попередньо здобутого знання з одного чи декількох суджень виводиться нове знання, теж у вигляді судження. Приклад умовиводу: 1. Вся давньогрецька філософія онтологічна. 2. Аристотель — давньогрецький філософ. 3. Отже, Аристотель переймався онтологією (висновок, результативне знання).

Теоретичному рівню наукового пізнання властиве переважання раціонального моменту — понять, теорій, законів та інших форм, пов'язаних з діяльністю мислення. Живе споглядання тут не відкидається, але стає підпорядкованим. Теоретичне пізнання відображує явища з боку їх внутрішніх зв'язків та закономірностей, які виявляються в результаті раціональної обробки даних емпіричного знання. Така обробка здійснюється за допомогою систем абстракцій (понять, умовиводів, законів, категорій, принципів). Мислення на ґрунті емпіричних даних працює з об'єктами дослідження, сягає їх сутності. Прагнучи істинного знання, теоретичне пізнання користується такими пізнавальними засобами, як абстрагування — відхід від певних якостей та відношень речей, ідеалізація — процес створення чисто мислительних речей та предметів, синтезу — поєднання в систему набутих у результаті аналізу елементів, дедукція — рух пізнання від загального до окремого, сходження від абстрактного до конкретного тощо.

Межа між емпіричним та теоретичним рівнями пізнання досить умовна і рухома. Емпіричні дослідження, набуваючи за допомогою експериментів та спостережень усе нових й нових даних, стимулюють просування теоретичного пізнання. А з другого боку, теоретичне пізнання, розвиваючи та конкретизуючи свій зміст на ґрунті емпіричного дослідження, розкриває більш широкі обрії для діяльності емпіричного пізнання. На певних етапах розвитку науки відбувається перехід емпіричного у теоретичне і навпаки. При цьому треба пам'ятати про недопустимість будь-якої абсолютизації одного з цих рівнів. Емпіризм відносить наукове знання як ціле до емпіричного його рівня, принижуючи або відкидаючи теоретичне знання. А чисте теоретизування недооцінює значення емпіричних даних, часом відкидаючи необхідність всебічного аналізу фактів як джерела й підґрунтя теоретичних конструкцій. У цьому випадку його продуктом є односторонні, догматичні конструкції та концепції (прикладом можуть бути соціальні концепції марксизму).

Щодо структурних компонентів теоретичного пізнання, то тут маємо проблему, гіпотезу та теорію, які також є вузловими ланками побудови й розвитку знання на вищому, теоретичному його рівні. Проблема — це така форма знання, змістом якої є те, що ще не пізнане людиною, але що потребує свого пізнання. Тобто це є знання про незнання. Це питання, яке виникло в процесі пізнання і на яке треба відповісти. Проблема не є сталою формою знання. Вона є процесом, який має два моменти руху пізнання: постановка проблеми та її розв'язання. І необхідним тут є правильне виведення проблемного знання з попереднього узагальнення фактичного матеріалу, вміння правильно поставити проблему. На думку К. Поппера, наука починається не із спостережень, а саме з проблем, її розвиток є переходом від одних проблем до інших — від менш глибоких до більш глибоких. Проблеми виникають, на його думку, або як наслідок протиріччя в

окремій теорії, або як наслідок зіткнення двох різних теорій, або як результат зіткнення теорії із спостереженням.

Розв'язання певної проблеми є суттєвим моментом розвитку знання, в ході якого виникають нові проблеми, висуваються ті чи інші концептуальні ідеї, гіпотези. Гіпотеза — це така форма знання, яка має в собі передбачення, сформульоване за допомогою певних фактів, але це знання має невизначений характер й потребує доведення. Гіпотетичне знання має характер вірогідності, а не достовірності і потребує перевірки, обґрунтування. В процесі доведення висунутих гіпотез одні з них набувають характеру істинної теорії, інші — видозмінюються, конкретизуються, а треті — відкидаються, перетворюються на хибне знання, якщо перевірка дає негативний результат. Висування нової гіпотези, зазвичай, спирається на результати перевірки старої. Це відбувається навіть у тому випадку, якщо ці результати були негативними. У цьому зв'язку класичним є приклад висунутої В. Гейзенбергом гіпотези про співвідношення невизначеності, що означало обмеження використання класичних понять у квантовій механіці. Пізніше ця гіпотеза перетворилась на невід'ємний компонент теорії квантової механіки. І, навпаки, популярні гіпотези про існування "теплороду", "флогістону" та "ефіру" не знайшли свого підтвердження і були спростовані, перейшли до розряду хибного знання.

Стадію гіпотези пройшла значна кількість відомих і визнаних за істинні наукових теорій та відкриттів, на кшталт періодичної системи Д. І. Менделєєва. Роль гіпотези в сучасній науці дуже велика. А для того, щоб довести чи спростувати гіпотезу, важливими є два типи критеріїв перевірки істинності цього знання: теоретичний та практичний. Якщо гіпотеза перевірена й доведена, вона стає науковою теорією, тобто переходить до розряду достовірного, істинного знання. Теорія — це найбільш розвинута форма наукового знання, яка дає цілісне, системне відображення закономірних та сутнісних зв'язків певної сфери дійсності: класична механіка Ньютона; еволюційна теорія Ч. Дарвіна; теорія відносності А. Ейнштейна; теорія цілісних систем, що самовпорядковуються (синергетика) тощо. Отже, чуттєвий і раціональний рівень пізнання є взаємопов'язаними структурами. Щодо методологічної ролі філософії в науковому пізнанні, необхідно зазначити, що тут маємо два крайні підходи.

По-перше, є умоспоглядально-філософський підхід (натурфілософія, філософія історії), сутність якого — пряме виведення вихідних положень наукових теорій безпосередньо з філософських принципів, окрім аналізу спеціального матеріалу даної науки (концепції В. Шелінга та Гегеля).

По-друге, є позитивізм, згідно з яким наука є сама собі філософією. У першому випадку роль філософії в науковому пізнанні абсолютизується, у другому — приношується або навіть зовсім заперечується. Історія пізнання в самій філософії вказує на те, що її вплив на процес розвитку науки та його

результати можна відобразити таким чином: філософія впливає на наукове пізнання тією чи іншою мірою на всіх його етапах, але найбільше — при побудові теорій, особливо фундаментальних. Найбільш активно це відбувається під час стрімкої ломки понять та принципів у ході наукових революцій. Але зазначений вплив може бути як позитивним, так і негативним. Це залежить від того, якою саме філософією керується вчений. "Погана філософія, — казав В. Гейзенберг, — підспудно винищує хорошу фізику"; суттєвий вплив на розвиток наукового пізнання філософія справляє своєю умоспоглядальнопрогнозуючою функцією: в її надрах відтворюються ідеї, наукова значущість яких підтверджується через великий проміжок часу (Демокрит про атоми; Ленін про невичерпність електрона).

Окрім того, принципи філософії при переході від умоспоглядання до теоретичного дослідження виконують селективну функцію. Йдеться про відбір вченим тих раціональних конструкцій, які є адекватними його власним філософським уявленням; вплив філософських принципів на процес наукового дослідження завжди здійснюється не прямо й безпосередньо, а через методи, форми та концепції інших методологічних рівнів; філософські методи не завжди наявно сповіщають про себе в процесі дослідження, вони можуть застосовуватись як свідомо, так і стихійно. Але будь-яка наука оперує елементами всезагального значення (закони, категорії, причини), які й перетворюють цю науку на прикладну логіку, просякнуту філософією; філософські принципи функціонують щодо науки у вигляді загальних регулятивів, універсальних норм, що створюють у своїй сукупності методологічну програму найвищого рівня. Ця програма повинна бути гнучким і динамічним загальним керівництвом щодо дослідження, філософія створює певні універсальні моделі реальності, які формують погляд вченого на предмет дослідження, скеровують його вибір загальних пізнавальних засобів (категорій, принципів), а також певних світоглядних та ціннісних орієнтирів. Особливо це стосується гуманітарних наук.

Науковими методами емпіричного дослідження є спостереження — цілеспрямоване сприйняття явищ дійсності (їхній опис та вимірювання), порівняння та експеримент, де відбувається активне втручання в процеси. Серед наукових методів теоретичного дослідження найчастіше розрізняють формалізацію, аксіоматичний та гіпотетико-дедуктивний методи. Формалізація — це відображення змістовного знання у формалізованій мові, яка створюється для точного виразу думок з метою запобігання можливості неоднозначного розуміння. Йдеться про оперування знаками, формулами у міркуванні про об'єкт. Формалізація відіграє важливу роль в уточненні наукових понять. Вона може проводитись із різною мірою вичерпності, але, як зазначав Гьодель, у теорії завжди залишається останок, який не можна формалізувати, тобто жодна теорія не може бути повністю формалізованою.

Аксиоматичний метод — це спосіб побудови наукової теорії, коли за її основу беруться аксіоми, з яких усі інші твердження цієї теорії виводяться логічним шляхом (доведенням). Для такого доведення (теорем з аксіом чи одних формул з інших) є спеціальні правила. Гіпотетико-дедуктивний метод — спосіб теоретичного дослідження, який, за своєю сутністю, передбачає створення системи, дедуктивно пов'язаних між собою гіпотез, з яких у кінцевому підсумку виводяться твердження про емпіричні факти. Тобто цей метод заснований на виведенні висновків — дедукції — з гіпотез та інших засновків, міра істинності яких є невідомою. Іншими словами, висновки, отримані за даним методом, неминуче матимуть вірогіднісний характер.

У науковому дослідженні застосовуються так звані загальнологічні методи та засоби дослідження. Це: аналіз — реальний чи мислений поділ об'єкта на складові та синтез — їхнє поєднання у ціле, абстрагування — процес відходу від певних якостей та відносин досліджуваного явища з одночасним виділенням потрібних для дослідника властивостей, ідеалізація — мислительна процедура, яка пов'язана з утворенням абстрактних, ідеалізованих об'єктів, реальне здійснення яких є принципово неможливим ("абсолютно чорне тіло", "ідеальний газ" тощо). Ідеалізація тісно пов'язана з абстрагуванням та мисленим експериментом, індукція — це рух думки від одиничного до загального, від досвіду, фактів — до їхнього узагальнення та висновків, і дедукція — сходження у пізнанні від загального до одиничного, аналогія — встановлення подібності, відповідності в певних сторонах, властивостях та відношеннях між нетотожними об'єктами. На основі виявленої схожості робиться відповідний висновок — умовивід за аналогією. Загальна схема такого умовиводу така: об'єкт А має ознаки а, в, с, д; об'єкт В має ознаки в, с, д; отже, об'єкт В, можливо, має ознаку а. Таким чином, аналогія надає не достовірне, а вірогіднісне знання; моделювання — це метод дослідження певних об'єктів, який передбачає відтворення їхніх властивостей на іншому об'єкті — моделі, що є аналогом оригінального об'єкта. Між моделлю та об'єктом, який цікавить дослідника, повинна існувати необхідна подібність, відповідність — у фізичних характеристиках, структурі, функціях тощо.

Прикладами моделювання можуть бути: речове (предметне) моделювання; знакове моделювання. У свою чергу, прикладом знакового моделювання є математичне, комп'ютерне моделювання. Системний підхід — сукупність загальнонаукових методологічних принципів, що ґрунтуються на розгляді об'єктів як систем. Цими принципами є: необхідність виявлення залежності кожного елемента від його місця та функцій у системі, зважаючи на те, що властивості цілого нетотожні сумі властивостей його складових; аналіз ступеня зумовленості поведінки системи особливостями її окремих елементів та властивостями її структури; необхідність дослідження механізму взаємодії системи й середовища;

розуміння характеру ерархічності даної системи; забезпечення всебічного багатовимірною змалювання системи тощо.

Щодо сучасного, постнекласичного етапу розвитку науки, то тут можна вказати на такі методологічні новації: зміна характеру дослідження та підсилення значення міждисциплінарних, комплексних програм у дослідженні відкритих складних людиновимірних систем, що саморозвиваються (у цьому зв'язку змінюється й ідеал ціннісно-нейтрального дослідження); зміцнення цілісності та прагнення неї, тобто усвідомлення необхідності глобального всебічного погляду на світ (а звідси і зближення східної та західної парадигми мислення, раціональності та ірраціональності, методологічний плюралізм); впровадження в науки ідей та методів синергетики — теорії самоорганізації, орієнтованої на пошук законів еволюції відкритих несталених природних, соціальних чи когнітивних систем (для останніх є кілька альтернативних шляхів розвитку, а хаос тут може бути креативною засадою і навіть конструктивним механізмом еволюції, при цьому майбутній стан системи певним чином формує і змінює її теперішній стан); висунання на перший план понять невизначеності, вірогідності, хаосу, нелінійності, біфуркації та флуктуації, які відображують характеристики нашого несталого світу (актуалізація в сучасній науці категорій випадковості, можливості, причинності, розвитку та суперечності).

У сучасній науці зростає роль і значення діалектичного філософського методу, намагання вченими поєднати (за допомогою часу) буття та становлення. Відбувається поєднання макро- та мікросвітів; руйнується жорстка дихотомія природничих та соціальних наук, зближуються та взаємодіють їхні методи; підсилюється значення "антропного принципу", який передбачає встановлення зв'язку між Всесвітом та життям людини на Землі. У цьому контексті необхідно розглядати Всесвіт як складну систему, що самоорганізовується, найважливішим елементом якої є людина. Отже, згідно з антропним принципом, формуються погляди на Всесвіт як на людиновимірний об'єкт. Тим самим долається відокремлення об'єкта від суб'єкта, які стають лише відносно автономними компонентами особливої цілісної системи, що розвивається. Зростаюча математизація наукових теорій, їх рівень абстрактності й складності тісно пов'язані з підсиленням значення і ролі філософських методів, без яких нині не може обійтись жодна з наук. Йдеться також про все більшу значущість апарату герменевтики, "особистісних методів" (біографічного), ціннісного та інформаційного підходів, методу соціальногуманітарних експертиз, семіотичних методів, кількісних та статистично-ймовірнісних засобів пізнання. А філософський гносеологічний аналіз і аргументація, у свою чергу, дедалі ширше залучають певним чином опрацьовані й усвідомлені результати і методи спеціальних наук, культурологічних набутоків.

Глобальні проблеми сучасності – це сукупність життєво важливих проблем людства, від розв'язання яких залежить подальше існування людства, можливість

соціоекономічного і культурного прогресу, («глобальні проблеми» походить від латинського *globus (terrae)* – земна куля). Суть таких проблем органічно поєднує в собі дві основні сторони, по-перше, вони стосуються не окремих країн або континентів, а всієї планети; по-друге, ці проблеми взаємодетерміновані, а тому їх розв'язання має бути комплексним та з об'єднаними зусиллями всього світового співтовариства; оскільки можливості будь-якої окремої держави, навіть наймогутнішої, у цьому випадку недостатні. До глобальних належать проблеми екології та виснаження природних ресурсів, проблема збереження миру на Землі, оптимізації демографічних процесів, подолання малорозвиненості багатьох країн та регіонів, гармонійного розвитку світової економіки задля задоволення розумних потреб суспільства, проблема інформації тощо. Всі вони спричинені діяльністю людини техногенної цивілізації тобто діяльністю, що розгорталася на засадах класичного раціоналізму, відповідно до якого світ сприймався як об'єкт реалізації цілей і потреб людини. Загалом до глобальних можуть належати проблеми будь-якого змісту, якщо вони стосуються всієї нашої планети, людства як єдиного цілого. Змістова багатоманітність глобальних проблем дає підставу для певної їх класифікації. За І.Т. Фроловим, наприклад, глобальні проблеми поділяються на три основні групи:

- інтерсоціальні (стосуються взаємодії різних соціальних спільнот у глобальному масштабі (проблеми миру та роззброєння, світового соціально-економічного розвитку, подолання розриву між найрозвиненішими та найвідсталішими країнами, взаємин між народами, расами, релігійними та етнокультурними спільнотами);
- антропосоціальні (характеризують відносини між людиною та суспільством (проблеми культури й освіти, науково-технічного поступу, демографії, охорони здоров'я, біосоціальної адаптації людини до умов довкілля тощо);
- природно-соціальні (стосуються взаємодії суспільства з природою, як-от проблеми ресурсів усіх видів, природного довкілля та ін.). Варто зазначити, що фокусом усіх глобальних проблем є людина.

Лише стосовно людини, її сьогодення та перспектив розвитку людства проблеми ресурсів, екології, війни і миру, боротьби з міжнародним тероризмом, подолання малорозвиненості, науково-технічного поступу, інформації тощо – можуть бути осмислені як глобальні. Загалом «глобальні проблеми» можна назвати символом ХХ ст. Актуалізація глобальних проблем у середині ХХ ст. тісно пов'язана з усвідомленням та дослідженням сучасної глобальної екологічної кризи, що виникла внаслідок постійно зростаючого та некерованого впливу людини на природу. Наслідки такого тиску можуть мати для людини незворотній характер, а їх вирішення потребує колективних зусиль людства, об'єднання держав і народів. Усвідомлення небезпеки глобальних проблем розпочалося десь у середині ХХ ст., з одного боку, внаслідок активної діяльності представників

Європейської неполітичної організації – Римський клуб (1968р.), який об'єднав близько ста відомих вчених з понад тридцяти країн світу, з іншого – внаслідок виникнення глобалістики, як специфічної галузі наукових досліджень, яка інтегрує все, що стосується перспектив розвитку Землі як планети та суспільств, існуючих на ній. Незважаючи на змістовну багатоманітність глобальних проблем сучасності, всі вони постають як проблема виживання людства на Землі, тобто прямо або опосередковано співвідносяться з системою «людина-природа», дослідженням якої займається екологія. Остання протягом ХХ ст. не лише остаточно утвердилася у системі біологічних наук, але й внаслідок принципової новизни проблемного поля, а саме дослідження системних взаємодій, змогла вийти на принципово новий, міждисциплінарний рівень усвідомлення системи «людина-природа».

Екологія як нова галузь природничого і гуманітарного знання. Один з об'єктивних наслідків НТР — підвищення техногенного пресингу людства на природне довкілля та виникнення на цій основі низки проблем, що отримали назву глобальних (від лат. глобус — „куля” (мається на увазі земна куля). Суть таких проблем органічно поєднує в собі дві основні сторони: вони стосуються не окремих країн або континентів, а всієї планети; розв'язуватися вони можуть лише об'єднаними зусиллями всього світового співтовариства; можливості будь-якої окремої держави, навіть наймогутнішої, у цьому випадку недостатні. Саме такими є всі проблеми екології та виснаження природних ресурсів. До глобальних належать також проблеми будь-якого іншого змісту, якщо тільки вони стосуються всієї нашої планети, людства як єдиного цілого, — проблема миру на Землі, оптимізація демографічних процесів, подолання малорозвиненості багатьох країн та регіонів, гармонійний розвиток світової економіки задля задоволення розумних потреб суспільства, проблема інформації тощо.

Термін «екологія» (від грецького «ойкос» – «дім», «житло» та «логос» – «слово», «думка», «розум», «закон») буквально означає науку про власну домівку. Уперше цей термін для позначення наукового напрямку використав відомий німецький натураліст Е. Геккель у праці «Загальна морфологія організмів» (1866 р.): «під екологією ми розуміємо загальну науку про взаємини організму і навколишнього світу, до якого ми зараховуємо усі умови його існування в широкому розумінні. Вони частково органічної, частково неорганічної природи, але як ті, так і інші змушують до себе пристосовуватись». Незважаючи на інноваційність поставлених Е. Геккелем проблем, в структурі біологічних наук екологія остаточно утвердилася лише у другій половині ХХ ст., коли стрімко загострилися проблеми довкілля, а людство постало перед загрозою екологічної катастрофи.

Сьогодні проблеми поставлені екологією, вийшли далеко за біологічні межі. Об'єкт її дослідження еволюціонував від аналізу взаємовідносин «організм – середовище» до взаємовідносин «людина – природа», сама ж екологія

перетворилася на розгалужену міждисциплінарну сферу знань, яка охоплює широкий спектр проблем: від фізіолого-морфологічної та топографічної характеристик видів до особливостей взаємодії людини з природним середовищем. У сучасній науці панують різноманітні тлумачення сутності екології, наприклад:

- екологія – це біологічна наука, що вивчає взаємини живих організмів в їх взаємодії з навколишнім середовищем;
- екологія – це наука про функціонування екосистем різного рівня організації;
- екологія – комплексна наука, яка синтезує дані природничих і суспільних наук про взаємодію природи та суспільства;
- екологія – система знань про взаємини об'єктів реальності з деяким одним, центральним об'єктом;
- екологія – наука про унікально-космічний статус людини як виду у біосфері Землі.

Сьогодні поняття «екологія» поширюється і на соціальну сферу, де формується нова наукова дисципліна – соціальна екологія. Соціальна екологія вивчає закономірності впливу суспільства на біосферу і ті зміни в ній, які впливають на суспільство в цілому і кожну окрему людину. Соціальна екологія має теоретичну і прикладну складові. Предметом теоретичної соціоекології є вивчення закономірностей взаємодії людського суспільства з оточуючим природним середовищем, розробка загальної теорії збалансованої взаємодії суспільства і природи та її різноманітних аспектів (економічного, технічного, соціально-психологічного тощо). Предметом прикладної соціоекології – комплексне вивчення і моделювання регіональних і локальних соціоекосистем з метою визначення їх оптимальної функціональної структури.

Суттєво, що важливою складовою соціальної екології постає екологія культури. Основні завдання соціальної екології:

1. оптимізувати соціоекосистеми, тобто зупинити їх руйнування та відновити порушену динамічну рівновагу,
2. навчитися керувати їх гармонійним розвитком.

Отже, соціальна екологія – це напрямок досліджень на межі суспільних і природничих наук, що вивчають процеси і закономірності взаємодії суспільства (і окремих його систем) та природи. Основні поняття сучасної екології: «природа» і «середовище». Поняття «природа» - це символ нескінченності матерії і є синонімом поняття «всесвіт». Це сукупність об'єктів і систем матеріального світу в їх природному стані, які не є продуктом трудової діяльності людини. У більш вузькому сенсі під природою розуміють середовище життєдіяльності людини.

Поняття «середовище», яке у науковій літературі використовується із суттєвими уточненнями, а саме вживаються терміни «природне середовище», «географічне середовище», «навколишнє середовище», «навколишнє природне середовище», «штучне середовище» («техносфера»), «соціальне середовище». Поняття «середовище» принципово співвідносне, оскільки відбиває суб'єкт-об'єктні відношення і втрачає зміст без визначення того, до якого суб'єкта воно відноситься.

„Навколишнє середовище” – це середовище проживання людини, яке включає природні і штучно створені чинники соціоприродного, соціально-економічного і психологічного характеру. Поняття «навколишнє середовище» – дуже широке, однак, незважаючи на складність визначення цього поняття, велике значення для ефективної екологічної діяльності має дослідження його структури. Основними складовими даної категорії виступають по-перше, природне середовище (як сукупність певних природнокліматичних умов і природних систем, які не залучені до процесу господарської діяльності); по-друге, техносфера (обладнання, поселення, дороги, будівлі та інші споруди) і соціосфера (включає як спосіб життя людини, так і систему її поглядів на природу і суспільство). Поняття „екологічна культура” та „екологічна етика”. Небезпека самознищення людини в результаті бездумного природокористування потребує перегляду основних поглядів на відношення людей до природи, їх взаємодію з природним середовищем, ставить перед людством наукову проблему пошуку шляхів формування екологічної культури людства та особистості.

Варто зазначити, що поняття «екологічна культура» досить різнопланове, оскільки воно включає не лише технічні й економічні аспекти розвитку людства, але й духовності в цілому. Саме тому, екологічна культура розглядається як невід'ємна частина загальної культури, яка постає як певний спосіб організації та розвитку людської життєдіяльності, що представлений в продуктах матеріальної та духовної праці, в системі соціальних норм та настанов, у духовних цінностях, у сукупності ставлення людини до природи, до інших людей, до себе самої. „Екологічна культура» - це цілепокладаюча діяльність людини, спрямована на організацію та трансформацію природного світу (об'єктів та процесів) відповідно до власних потреб та намірів. Загалом поняття «екологічна культура» дуже близьке до вихідного, первісного розуміння «культури», як мистецтва впорядковувати навколишнє середовище на певній ціннісній основі.

Термін «екологічна культура» з'явився в 20-х роках ХХ ст. у працях американської школи «культурної екології», і звернений до двох світів – природного довкілля і внутрішнього світу людини, яка прагне подолати власну обмеженість щодо пристосування в біосфері в умовах постійної конкуренції з боку тих чи інших форм живої речовини. Зважаючи на неадаптованість та неспеціалізованість людини як біологічного виду, екологічна культура постає як засіб піднесення природності людського буття до надприродності, надання

людині статусу чинника, що організовує природний світ. Долаючи за допомогою здобутих засобів обмеженість своїх тілесних потенцій в осягненні природи, людина стає мірилом та умовою існування всієї біосфери. Екологічна культура це сукупністю знань, норм, стереотипів та «правил поведінки» людини в оточуючому їй природному світі. Відповідно, незважаючи на те, що саме поняття «екологічна культура» з'явилося лише у ХХ ст., витоки екологічних складових культури – в появі самої людини, у сукупності певних екокультурних норм, «заборон» та «дозволів».

Екологічна культура постає як чинник відтворення умов людського існування у навколишньому середовищі, в тому числі й антропогенно зміненому, які передбачають єдність субстанційної (використання можливостей наявних природних об'єктів та процесів на основі відповідних умінь, навичок, засобів та технологій) та інформативної (відтворення та спадкоємність наявних умінь та засобів діяльності) складових. Екологічна культура – це окрема галузь людської духовності, пізнання та практики, яка визначає характер та способи відносин людини з біосферою. Набуття екологічної культури є неодмінною потребою забезпечення виживання та поступу людства.

Ідеї екоцентризму вперше були розроблені й обґрунтовані В.І. Вернадським. Він вперше заговорив про біосферу як єдину систему „людство-природа”, що формується під впливом людського розуму та свідомих дій суспільства. Тобто в умовах нової методології взаємин людини з довкіллям, переосмислення цінностей людського буття такі зрушення здатні перерости в засіб ноосферизації біосфери, панування в ній методів і вимірів розуму. Але важливо, щоб паростки нової філософії життя, цього своєрідного постнеовіталізму, проросли в душі кожної людини. Екологічна етика - це вчення про належне у відносинах людини з природою, що сприймається як суб'єкт, заснована на визнанні морального статусу природи, високому оцінюванні її внутрішньої і нематеріальної цінності, повазі прав природи й обмеженні прав людини.

Екологічну етику розділяють на дві складові частини: 1) філософську екологічну етику (розробляє такі важливі поняття, як «цінності природи», «права природи», «людські обов'язки перед природою», «благо природи»); 2) нормативну екологічну етику (нормативна етика стосується практичних питань, вона розробляє етичні судження, правила і принципи відносин із природою). Сьогодні екологічна етика налічує десятки найрізноманітніших концепцій і напрямків, які можна віднести до двох основних типів – біоцентриського і екоцентриського. Засновником екоцентриського типу екологічної етики є О. Леопольд, який першим поширив етичні принципи на все біоспівтовариство. Свою концепцію О. Леопольд назвав етика землі, яка у загальному сенсі є обмеженням боротьби за виживання. Засновником біоцентриського напрямку екологічної етики був А. Швейцер. Вчений розробив етику благоговіння до життя, сутність якої полягала у «збереженні і розвитку життя». Людина воістину

моральна лише тоді, коли вона буде поважати всіляке життя і допомагати будь-якому прояву життя, що почувається нещасним.

Проблема майбутнього у взаємовідносинах суспільства і природи та пошуки шляхів виходу з глобальної екологічної кризи, що спричинена інноваційним природокористуванням, спонукають до вироблення нових стратегічних концепцій, більшість з яких мають не лише глибокий соціально-екологічний зміст, а містять шляхи розв'язання екологічних проблем. Суперечки, які виникали навколо таких концепцій розвитку суспільства, призвели до формування певного компромісного варіанту, який отримав назву концепція «сталого розвитку» (ноосферного), – як єдино можливої альтернативи небезпеці глобальної катастрофи. Вчення В.Вернадського про „ноосферу”.

В основі розуміння ноосфери В.І. Вернадським лежить припущення, що життя – це феномен космічний, а не суто земний, а формою існування земного є біосфера. Людина є закономірним і необхідним породженням земного життя і як жива речовина – цивілізоване людство – визначає перебіг та спрямованість геологічних та космогенетичних процесів. Під впливом наукової думки і людської праці біосфера переходить у новий стан – ноосферу. За В.І. Вернадським, ноосфера - це особливий об'єкт, є природним і виключно матеріальним явищем, що постає внаслідок закономірного розвитку біосфери. Тут діють свої специфічні закономірності, які відображають взаємодію живої та неживої природи, закони розвитку суспільства, людської діяльності та мислення.

Суттєво, що ноосфера постає і як окреме природне тіло, і як особливий стан біосфери. Це означає, що поза біосферою мрії про ноосферу є ілюзорними. А тому стійкий розвиток людства може здійснюватися лише за умови збереження ідентичності біосфери. Наразі можна з певністю вести мову про те, що ноосфері, за В.І. Вернадським, ще належить здійснитися, принаймні, нині є лише деякі з її елементів та проявів. Ноосфера не є станом, а процесом творення, який можна і треба будувати вже сьогодні на основі наукової роботи, поширенні освіти та формуванні демократичних і соціальних організацій людей, які сприяють досягненню всепланетного єднання людей. Загалом, на думку В.І. Вернадського, трансформація біосфери може і не привести до формування ноосфери.

Питання для самоконтролю

1. Які методи наукового пізнання Ви знаєте?
2. Які форми наукового пізнання Ви знаєте?
3. Що означає поняття «герменевтика»?
4. Що таке «соціоекологія»?

ТЕМА 8. Філософія свідомості. Історико-філософські концепції свідомості. Суспільна свідомість..

План

1. Історико-філософські концепції суспільної свідомості.
2. Співвідношення онтогенези та філогенези.
3. Свідомість: мислення та мова.
4. Самосвідомість.

Думки про те, що люди проживають спільно, утворюючи суспільство (від лат. *societas*— "поєднувати", "об'єднувати", "організовувати спільну працю") як форму їх співбуття, ні в кого не викликають заперечення. Більше того, для пересічної людини суспільство є своєрідною природною даністю — у ньому жили її пращури, живе сьогодні й вона. Коли ж заходить мова про теоретичне розуміння суспільства, про "суспільство" як даність і його сутнісні засади, то тут далеко до консенсусу чи єдності думок і поглядів, хоча філософія завжди пропонувала й пропонує своє бачення фундаментальних проблем людського буття в його соціальному вимірі. Та для одних дослідників, суспільство є нічим іншим, як, узагальнюючою назвою, якою позначають сукупність і взаємодію значної кількості індивідів. З погляду інших, воно є самотутньою реальністю, особливою сферою буття.

Якщо суспільство є лише випадковим зібранням індивідів, то чим тоді пояснити, запитують вони, той факт, що людські індивіди, досить відмінні між собою щодо психічних особливостей і інтересів (волевиявлення, цілеспрямовання, потреби, характер тощо) і наділені всім, що неодмінно породжує елементи стихійності, хаосу, все ж існують у єдності. Чому суспільство не постає безладдям, хаосом таких собі людей-атомів, які на зразок броунівського руху снують у різні боки, наштовхуючись один на одного, а є єдністю, де існує спільність і загальний порядок? Питання ці далеко не риторичні. Філософи усіх часів і народів прагнули дати на них відповідь, зрозуміти специфіку соціальних явищ, виявити механізм соціальної інтеграції, що забезпечують соціальний порядок, незважаючи на величезну різноманітність інтересів індивідів і соціальних груп.

В історії філософії немає жодного філософського напрямку, принципи якого не використовувалися б для осягнення таємниць суспільства, розв'язання проблеми "людина— суспільство". І звичайно, чи не першими тут були античні мислителі (Платон, Аристотель, Епікур та ін.), які дали світові перші теоретичні уявлення про соціум як систему співжиття людей. Відомо, що фундаментальною думкою у грецькій ідеї держави була гармонія (пропорційність), справедливість

життя, що його спільно ведуть усі її громадяни. Саме гармонія і справедливість, на думку грецьких мислителів, виступали єднальною силою суспільства, яке ототожнювалось ними з державою.

Немає нічого кращого для людини, ніж мати роботу і бути здатним її виконувати, і нема нічого кращого для інших людей і для всього суспільства, аніж можливість кожного посідати те місце в суспільстві, яке він вправі займати, вважали вони. Відносно гармонійності людини як цілісності гармонійним мусить бути і суспільстводержава, що є, на думку Платона, ні чим іншим, як "великою людиною", своєрідною самостійною реальністю, що має свою внутрішню гармонію, особливі закони власної рівноваги. У праці "Держава" Платон дає обґрунтування стабільності ідеальної держави-суспільства (абсолютної монархії), в основу якої кладе поділ населення на три верстви (класи): 1) керманичі— філософи, що керують державою; 2) стратеги — воїни, завдання яких бути на сторожі безпеки держави, утримувати її від хаосу; 3) виробники — землероби і ремісники, які забезпечують задоволення життєвих потреб. Належність до того чи іншого класу не успадковувалась.

Навпаки, ідеалом Платона було суспільство, де кожній дитині надається можливість здобути той найвищий ступінь освіти, який вона має досягнути відповідно до своїх природних можливостей, і де кожен індивід може зайняти ту найвищу посаду в державі, яку дозволять його особисті досягнення (здібності, освіта і досвід). Аристотель також проводив паралель між людиною і суспільством. Але на відміну від Платона розглядав не суспільство похідним від людини як державної істоти, а навпаки, у нього людина похідна від суспільства. За його переконанням, людина за межами суспільства-держави є абстракція, що поза суспільством вона реально така ж неможлива, як неможлива жива рука, відокремлена від тіла. Ідеальною державою для нього є "суспільство рівних, об'єднаних однією метою — досягти найкращого життя, настільки це можливо". Аристотель приймає верховенство закону (конституційне правління) як ознаку доброї держави, виходячи з того, що поперше, це правління здійснюється в інтересах усього народу, на відміну від правління угруповань сумнівної моральної орієнтації чи правління, яке здійснюється в інтересах певного класу чи певної особистості; по-друге, це є законне правління, що здійснюється на основі обов'язкових для виконання постанов, обов'язкових як для урядовців, які не мають права порушувати закони і звичаї, так і для громадян; по-третє, демократичне правління здійснюється за добровільної згоди підданих, чим відрізняється від деспотизму, який тримається лише на застосуванні сили.

Для стоїків суспільство є зразок тієї світової, космічної єдності, яка проникає і охоплює будьяку множинність. Тобто не лише певну людську спільноту, а й Землю, увесь світ (Всесвіт) вони розглядали як своєрідне "суспільство" — "державу богів і людей". Тлумачення суспільства як своєрідної цілісності, самостійної реальності дістало назву "соціального універсалізму". В

античній філософії зустрічаються й інші точки зору. Так, Епікур і його прибічники вважали, що люди, відчуваючи потребу одне в одному, об'єднались в одне суспільство, розподіливши між собою окремі суспільні обов'язки, особливо ті, що стосувались безпеки, і затвердивши правила стосунків між собою. Щось подібне має місце і в п'ятій книзі поеми Лукреція Кара "Le return natura", де всі форми суспільного життя, його політичні та соціальні інститути, наука й мистецтво розглядаються як такі, що виникли без втручання будь-якого розуму, крім людського. Із того часу два узагальнюючі погляди на суспільство — соціальний універсалізм і соціальний атомізм — пронизують собою всю історію соціально-філософської думки.

В епоху домінування середньовічного християнського світогляду поза конкуренцією в поглядах на суспільство був "соціальний універсалізм", філософською основою якого на той час виступав неоплатонізм. Суспільство ототожнювалось з "тілом Христа". Та вже у XVII-XVIII ст. відновлюються ідеї Епікура про суспільство. Мислителі Нового часу Гоббс, Локк і Руссо знову актуалізували ідеї добровільної угоди між людьми як вихідного принципу влаштування громадського життя. Так, Локк, виводячи цивільне суспільство зі згоди його членів, писав, що "суспільство — втілення єдиного договору, укладеного чи такого, що має бути укладеним, між індивідами, що входять у державу чи створюють її". "Держава, — пише Гегель, — це божественна воля у тому розумінні, що вона є дух, присутній на землі, який розгортається, щоб бути сучасною формою організації світу". Вона є абсолютною раціональністю, божеством, що саме знає і хоче, вічним і необхідним буттям духу, ходою Господа в світі. І як така використовує чи, либонь, у метафізичному розумінні створює громадянське суспільство для досягнення своїх власних цілей.

Якщо Світовий Дух Гегеля замінити продуктивними силами Маркса, наслідок буде в принципі подібний. В обох випадках суспільство ставало більш системною силою, ніж спільнотою осіб, а його історія — розвиток інституцій, що належать до спільноти як до колективної цілісності. Ці сили й установлення, як і спільнота, що до неї вони належать, осмислюються як такі, що йдуть у фарватері тенденції, притаманної їхній власній природі. Тобто суспільство в сучасному розумінні є чимось більшим, ніж проста єдність у розумінні однотипності життя. Воно є певною єдністю і спільністю, яка виявляє себе в об'єднаності, спільності життя, його упорядкованості і функціонує як єдине конкретне ціле. Людське життя в усіх його сферах, починаючи від сім'ї і закінчуючи найвищими духовними цінностями (мистецтвом, релігією, наукою), має форму суспільного життя, спільного буття і співдружності. Воно є необхідним і іманентним виявом найглибшої онтологічної всеєдності, яка лежить в основі людського буття. Людина живе в суспільстві не тому, що такий спосіб буття є для неї найбільш зручним, а тому, що це відповідає її єству як суспільної істоти.

Суспільство, таким чином, є дійсною, цілісною реальністю, а не похідним, що об'єднує окремих індивідів. Більше того, воно є єдиною реальністю, в якій нам конкретно дана людина. Водночас єдність суспільства не є лише однорідною єдністю, а скоріше єдністю різнорідною в людях і їх житті. Згадаймо проблему одвічного конфлікту між сумлінним і лінивим, талантом і сірістю, добрим і злим або проблеми, пов'язані з людським егоїзмом, заздрощами, жадобою, хворобливою потребою влади, жорстокістю, агресивністю тощо. Тож суспільна єдність двоаспектна: з одного боку, внутрішня онтологічна єдність "ми", що забезпечує інтуїтивне усвідомлення особою своєї причетності до суспільного буття, а з другого — зовнішній аспект єдності, де вона поділяється навпіл, протидію. Це значною мірою і зумовлює трагізм людського існування — невідповідність між його емпіричною реальністю і його онтологічною сутністю. Таке поєднання, що впливає із подвійної людської природи (біологічної і духовної), неймовірно ускладнює вивчення природи суспільного, породжує різні підходи і теорії щодо його характеристики. А з огляду того, що суспільство як системне утворення має ще й різні рівні організації, стає зрозумілою архіскладність даної проблеми. Тому все активніше розробляється філософська методологія розуміння суспільства як складної багатофункціональної системи (Т. Адорно, Е. Блох, Ю. Габермас — Німеччина; П. Фейєрабенд — США; Ф. Хайек — Австрія тощо).

Природно, що суспільна система за таких обставин має свої підсистеми, функціонування яких і забезпечує розвиток суспільства, суспільне відтворення. Серед таких підсистем, як правило, виокремлюють: "матеріальну", або економічну сферу (сфера — реальний процес людської життєдіяльності) суспільного життя як сферу спеціалізованого виробництва, розподілу, обміну і споживання "речей"; "соціальну" — як сферу виробництва і відтворення безпосереднього людського життя, або "світ соціальних груп"; "організаційну" (політичну) — як сферу спеціалізованого виробництва суспільних відносин та ідей; "духовну" — як сферу спеціалізованого духовного виробництва, інформації. Звідси в "анатомії" суспільства вирізняють економічний, соціальний, політичний і духовний устрої як внутрішні характеристики сфер, що відображають статусні співвідношення суб'єктів суспільної діяльності.

Усі сфери суспільного життя як складові суспільного цілого тісно взаємопов'язані. В основі їхньої єдності лежить людина з її потребами, інтересами, цінностями — людина, що є суб'єктом і головною дійовою особою суспільства в цілому.

Питання для самоконтролю

1. Свідомість як суспільний феномен – що це означає?

2. Назвіть концепції виникнення свідомості (мови).
3. Хто з філософів розпочав розробляти проблему «людина – суспільство»?

ТЕМА 9. Філософія економіки, права, моралі, релігії. Людина як суб'єкт економічної та правової діяльності. Філософське тлумачення економічних теорій. Етична проблематика в економічній діяльності. Роль і місце релігії в сучасному світі.

План

1. Людина як суб'єкт економічної, правової діяльності.
2. Підходи до моральної та релігійної свідомості й діяльності людини.
3. Роль і місце права, економіки, моралі і релігії в сучасному світі.

На всіх етапах свого історичного буття людина завжди прагнула осмислити, зрозуміти, досягнути як саму себе, так і світ навколо себе, себе у світі і світ у собі. Такий уже спосіб людського буття. І в цьому аспекті не є винятком і світ права. Людство здавна цікавили і цікавлять природа й сутність людських взаємовідносин, норм, правил, які визначають їхній характер та властивості. У колі людського осмислення завжди були й є такі поняття, як "рівність", "свобода", "справедливість", "закон", зміст яких проливає світло на специфіку природи права, його онтологічні основи, цінності та значимість як у житті людини, так і суспільства в цілому, тобто ті проблеми, якими здебільшого переймається філософія права з її постійним пошуком істини про право. Філософсько-правова проблематика на сцені філософської рефлексії з'являється вже в стародавній філософії. Ціле сузір'я давньогрецьких філософів (Геракліт, Демокріт, Фукідід і Гіппій, Антіфонт і Алкадімант, Епікур та багато ін.) звертались до проблем свободи, права, закону. Щоправда, довгий час питання світу права, праворозуміння були фрагментарного гатунку, окремими аспектами більш загальних тем. І лише згодом вони стають самостійними об'єктами дослідження, здебільшого як вчення про природне право. І тільки наприкінці XVIII ст. поняття "філософія права" з'являється завдяки ініціативі німецького юриста Г. Гуго. Оскільки термін "філософія права" набув буттєвого статусу в юридичній науці, то й сама філософія права вважалась її складовою. На думку Гуго, юриспруденція повинна охоплювати собою такі три складові: юридичну догматику, філософію права й історію права.

Філософія права, за Гуго, є "частиною метафізики голої можливості (цензура й апологетика позитивного права за принципами чистого розуму), частиною політики доцільності того чи іншого право положення (оцінка технічної і

прагматичної доцільності за емпіричними даними юридичної антропології)". Розробляючи філософську частину вчення про право, Гуго піддав запереченню основні ідеї метафізичного вчення про право Канта, під впливом якого він був. Філософія, історія права в його інтерпретації мали антираціоналістичний, позитивістський характер і спрямовані проти природно-правових ідей розумного права.

Самостійною філософською дисципліною філософія права стає завдяки зусиллям Регеля, який у 1820 р. видав свою знамениту "Філософію права", що не втратила своєї значимості до наших днів. Наука про право, за Гегелем, є частиною філософії. Тому вона мусить розвинути із поняття ідею, що репрезентує розум предмета, або, що те ж само, спостерігати власний іманентний розвиток самого предмета. Звідси випливає й визначення предмета філософії права: "Філософська наука про право має своїм предметом ідею права — поняття права і його реалізацію". Гегель ставить перед філософією права завдання досягнути думки, що лежать в основі права, "досягнути те, що є, оскільки те, що є, є розум". Тобто його тлумачення предмета філософії права зумовлено його ж ідеями про тотожність мислення і буття, розумного і дійсного.

Підходи Гуго й Гегеля щодо змісту філософії права набули подальшого розвитку у філософсько-правових концепціях неогегельянства (Ю. Біндер, В. Дільтей, Р. Кронер, Б. Кроче, К. Паренц), неотомізму (Ж. Маритен, Ж. Дабен, Й. Меснер, А. Ауер), екзистенціалізму (В. Майхофер, Е. Фехнер, Г. Кон, К. Косціо), неопозитивізму (Г. Харт, О. Вайнбергер, П. Колер, М. Пришінг, П. Штрассер) тощо. Філософське праворозуміння мало й має відчутний вплив як на окремі філософсько-правові підходи і концепції, так і юридичну науку в цілому. З другого боку, юриспруденція, юридичні теоретичні положення про право, проблеми його становлення, удосконалення і розвитку визначають вектори філософських досліджень правової тематики. Подібним взаємовпливом та взаємодією філософії і юриспруденції відзначаються майже всі сучасні підходи до права незалежно від того, до якої системи вони відносяться — юридичної науки чи філософії. Оскільки філософсько-правові концепції ХХ ст. розвиваються зусиллями філософів і юристів, то має місце деяка розбіжність між ними щодо розуміння предмета, цілей і завдань філософії права.

У колі загальних проблем теорії права німецького правознавця А. Кауфмана лежать такі питання, як людина у праві, право як міра влади, співвідношення природного права і правового позитивізму, права і моралі, подолання правового релятивізму, онтологічна структура права тощо. Французький професор права Г. А. Шварц-Ліберман фон Валендорф вбачає сенс філософії права в аксіологічному підході до позитивного права, оскільки філософія, на його думку, за своєю суттю й є встановленням ієрархії цінностей стосовно оточуючого нас світу. Австрійський дослідник Г. Луф як основні проблеми філософії права

виокремлює: поняття і сутність права, джерела права, дію права, співвідношення права і моралі, природне право, справедливість тощо.

Іспанські правознавці П. Бельда і Х. Ф. Лорка Наваретт, вказуючи на важливість дослідження сутності права, особливу увагу звертають на необхідність аналізу принципів природного права, що випливають із природи людини, та на виявлення зв'язку природного права з позитивним. У філософсько-правовій концепції німецького автора К. Роде філософія права, за своєю суттю, постає як історія філософії права, в якій він виокремлює три основні етапи: філософію права античності, християнську філософію права і філософію права Нового часу — від Макіавеллі і до сучасних авторів, зокрема Г. Кельзона (1881-1973). У контексті екзистенційного підходу до права (В. Майхофер, Е. Фехнер, К. Коссіо тощо) основне завдання філософії права полягає в розумінні і тлумаченні права як екзистенційного явища в його розрізненні й співвідношенні з офіційним законом (позитивним правом). У цьому аспекті екзистенційне право постає як дійсне (автентичне) право (як вияв "справжнього існування", екзистенції), а закон (позитивне право) — як щось несправжнє, відчужене від людини, а отже, як таке, що суперечить його екзистенційній сутності, як знеособлена об'єктивована форма вияву "недійсного існування".

У неопозитивістській концепції (О. Вайнбергер, П. Колер, П. Штрассер тощо) філософія права охоплює аналіз структурних проблем права, загальні юридичні поняття й основні теоретичні проблеми правової науки, теорію справедливості й юридичне вчення про методи. З точки зору представників неотомізму (Ж. Маритен, Ж. Дабен, Й. Месснер тощо), філософія права має вивчати природне право, що онтологічне притаманне людині з часів її творення Богом, тобто яке походить від вічного закону, що є джерелом усіх інших законів і загальним законом світобуття. Тож природне право розглядається ними як ідеальний порядок людських дій, а тому йому мусить відповідати позитивне право і його застосування на практиці.

Узагальнюючи вищеназвані підходи і позиції щодо змісту філософії права, зазначимо, що предметну сферу сучасної філософії права визначають проблеми природи і сутності права, його специфіка і особливості, співвідношення права з іншими соціальними нормами, питання сенсу, місця і значення права в системі філософського вчення про світ, людину, форми і норми соціального життя, про методи пізнання, систему цінностей тощо. Буття права передбачає й охоплює собою правову визначеність й упорядкованість світу людського буття, праворозуміння і правовий підхід до основних стосунків, форм, інститутів і установ у суспільному житті людей. Тому предметна сфера філософії права традиційно охоплює й проблеми філософії держави. Держава, як відомо, встановлює, підтримує і проводить у життя норми права, забезпечує їх загально-обов'язковість можливістю застосування відповідного державного примусу.

Щоправда, сфера філософського правоаналізу не обмежується лише законодавчою, правозахисною діяльністю держави.

До кола філософсько-правового інтересу відносяться і такі проблеми, як право і держава, людина — суспільство — держава, правові форми реалізації функцій держави, держава як правовий інститут, нація — право — держава, правова держава як реалізація ідей домінування права тощо. Основний сенс предметного калейдоскопу філософії права у концентрованому вигляді формують у вигляді проблеми розрізнення і співвідношення права і закону, яка репрезентує собою ту предметну сферу і теоретичний простір, у межах якого вся проблематика праворозуміння (від поняття права до правового розуміння закону і держави) може бути адекватно осмислена і розгорнута у змістовне послідовне філософське вчення. Проблема розрізнення і співвідношення права і закону має визначальне значення для будь-якого теоретично послідовного праворозуміння. В онтологічному аспекті розрізнення права і закону (у різних його варіантах), відповідаючи на запитання, що таке право, дає змогу розкрити об'єктивні сутнісні властивості права, лише наявність яких у законі дозволяє характеризувати його як правове явище, тобто як явище, що відповідає сутності права, як зовнішній прояв і реалізація правової сутності.

У теоретико-пізнавальному аспекті ця концепція виступає необхідною гносеологічною моделлю теоретичного осягнення та виразу знань і істини про закон у вигляді певного поняття права. В аксіологічному аспекті дана концепція розкриває об'єктивну природу і специфіку цінностей права, що як особлива форма належного, мета і ціннісне начало визначає ціннісно-правове значення фактично даного закону і держави. Таким чином, концепція розрізнення права і закону забезпечує процес переходу від простої, буденної гадки про право як про якусь суб'єктивну владну його даність у вигляді фактичного закону до істинного знання про право, його об'єктивні властивості, природу й сутність та адекватні й неадекватні форми його прояву, а тому й визначає предметну сферу філософії права. Як самостійна теоретична дисципліна загальнонаукового статусу і значення (подібно до теорії держави і права, соціології права, історії правових і політичних вчень тощо) філософія права виконує низку суттєвих загальнонаукових функцій методологічного, гносеологічного, аксіологічного характеру. У взаємозв'язку з іншими видами і засобами вивчення права вона є найвищою духовною формою пізнання права, осягнення й утвердження його сенсу, цінності і знання в життєдіяльності людини і людства в цілому. У духовному житті людей важко знайти феномен, який би протягом тисячоліть, а, точніше, впродовж усього їхнього земного існування відігравав би більшу і вагомішу роль, аніж релігія.

Від кам'яного віку і до сучасної космічної ери, зазнаючи дивовижних змін і метаморфоз, живе вона в нерозривному зв'язку з людським духом як надбанням світової культури. Єгипетські величні храми і вавилонські гімни, Біблія і

Парфенон, європейське малярство і скульптура, "Божественна комедія" Данте і творче надбання Гоголя, думки Платона і К'єркегора, музика Гайдна, Баха, Бетховена, соціальні ідеї Саванароли і Мюнцера — все це, за справедливими словами О. Менья, сягає своїм корінням релігії, завдячує їй своїм існуванням. Релігія була вирішальним мотивом і імпульсом у багатьох соціально-історичних рухах і процесах.

Прийняття Азією буддизму, поширення християнства в Європі, експансія ісламу, реформація католицизму — події, що стали відчутними віхами в житті людства, які значною мірою визначили масштаби, темпи, тенденції світового розвитку. І все ж найміцнішу опору, найповнішу сферу вияву релігії знайшла в людській особі. Видатний український мислитель В. Вернадський, поділяючи точку зору світової наукової еліти, зазначав, що немає жодного народу, стосовно якого була б неспростовно доведена відсутність релігійних вірувань. На думку Гегеля немає жодної людини, яка була б повністю позбавлена релігійних почуттів незалежно від форми виявлення, оскільки людина внутрішньо пов'язана з релігією. Немає жодної людини, за словами Е. Фромма, в якій не було б потреби в релігії.

Релігія разом з філософією, як підкреслював Регель у своїх лекціях з філософії релігії в Берлінському університеті, майже на рівних правах увінчують грандіозну будівлю людського знання. Вони збігаються. Адже насправді, на думку мислителя, і філософія сама є також богослужіння, релігія, оскільки вона за своєю суттю не що інше, як та ж відмова від суб'єктивних домислів і думок у своєму занятті Богом. А з другого боку, релігія, як вважає К. Ясперс, назавжди залишається "філософією" звичайної людини, тим єдиним авторитетом, який визнається нею у найвищих світоглядних питаннях. Тому, незважаючи на відмінності, що стосуються характеру і методів осягнення ними Бога, філософія і релігія взаємопов'язані.

Протягом багатьох століть філософія не лише вносила раціонально-дискурсивний момент у теологію, але й була єдиною інстанцією, у межах якої релігія була об'єктом дослідження. Як особливий тип філософування у формі інтерпретативного осягнення релігії в її граничних поняттях філософія релігії чітко сформувалась у Новий час, коли стала очевидною і усвідомленою буттєва відокремленість релігії як специфічної "даності досвіду" від інших сфер духовно-практичної життєдіяльності людини, з одного боку, а з другого — коли філософія набула статусу дійсно самостійного дослідницького явища, найвищого виду пізнання. Таке дистанціювання від релігії позитивно сприяло формуванню об'єктно-пізнавального ставлення до неї, адже в змістовному відношенні філософія релігії постає лише тоді, коли релігія як об'єкт її вивчення, стає проблемою, яку вона прагне вирішити шляхом ratio, почуттів і інтуїції.

Серед фундаторів філософії релігії як специфічного типу філософських знань справедливо називають Б. Спінозу, у творчості якого феномен релігії вперше постає як проблема, набуває відповідного концептуального оформлення. Ще наприкінці минулого століття відомий знавець історії філософії Отто Пфлейдерер у праці "Історія філософії релігії" зазначав, що неупереджене філософське дослідження релігії вперше має місце у Бенедикта Спінози, що від його творчості розпочинається перший період філософії релігії, який з огляду на критичне ставлення думки до позитивної релігії слід назвати періодом критичної філософії релігії. Спіноза був чи не першим дослідником у світовій філософії, який підійшов до проблем аналізу природи релігії, будучи абсолютно об'єктивним, відмовившись від належності до будь-якої означеної конфесії.

У "Божественно-політичному трактаті" він прагне показати: Біблію можна тлумачити так, що з'явиться можливість поєднати її з ліберальною теологією, тобто він допускає можливість її інтерпретації в контексті філософської істини. На відміну від Декарта і його ідеї про три субстанції (Бог, дух, матерія) Спіноза визнає тільки одну субстанцію — "Бога або Природу". Індивідуальні душі й окремі фрагменти матерії для нього тільки означення; вони не речі, а вияви божественної істоти. Всім, за Спінозою, керує абсолютна логічна необхідність. У своїй "Етиці" Спіноза підкреслює, що найвище добро душі — пізнання Бога, найвища чеснота душі — пізнавати Бога, найкращі ліки — любов до Бога і нарешті доходить висновку: "Мудра людина як така навряд чи взагалі коли-небудь бентежитья душею; усвідомлюючи себе, Бога і речі, вона завдяки певній вічній необхідності існує завжди і ніколи не втрачає істинної вдоволеності духу. Якщо вказаний мною шлях, що приводить до цього результату, видасться надміру важким, знайти його все-таки можна. Він і має бути важким, бо знаходять його дуже рідко. Хіба ж могли б усі люди гребувати спасінням, якби воно було так близько під руками і досягалось без великих зусиль? Але все прекрасне таке ж важке, як і рідкісне". І все ж особлива роль у розвитку філософії релігії належить Юму, Канту і Гегелю, творчість яких значно вплинула на зміст та напрями сучасних філософських теорій релігії. Зрозуміти їхні концепції, на думку Джеймса Коллінза, означає вловити ті основні моменти, через співвідношення з якими минулі спроби набувають певної орієнтації, а більш пізні теорії одержують філософську основу. У них філософія релігії досягає повноліття і займає належне місце серед основних частин філософії.

Найбільшою мірою вищезазначене стосується лекцій з філософії релігії Гегеля. Останні містять грандіозну для свого часу спробу осмислити історію релігійних вірувань від так званих природних релігій (де ідея Бога постає як абсолютна сила природи, перед якою людина усвідомлює себе убогою) і до світових релігій, зокрема християнства, яке Гегель називає абсолютною і нескінченною релігією, яка вже не може бути перевершеною, де нарешті

відбулося примирення Бога і людини, де релігія досягла самосвідомості. Гегель раціоналізував віру в Бога.

Полемізуючи з Ф. Шлейєрмахом, який обмежував релігію сферою почуттів, він, не відкидаючи необхідності релігійних переживань, вказував на їхню недостатність для повноти віри. Будь-яке почуття суб'єктивне, індивідуальне, а Бог мусить бути пізнаним у його загальності. Релігія, на думку Гегеля, індивідуальна лише тією мірою, якою індивід належить якомусь цілому — сім'ї, нації, державі. Що б не уявляв індивід про свою самостійність, він не мбже вискочити за чітко означені межі. Кожний індивід, оскільки він пов'язаний із духом свого народу, переймає з народженням віру батьків і вона є для нього святинею й авторитетом. Тому в найбільш загальному контексті філософію релігії визначають як сукупність актуальних і потенційних філософських установок щодо релігії і Бога, зокрема філософське осмислення їх природи, сутності і сенсу. Починаючи з Нового часу, у філософії релігії виокремлюються й два, чітко окреслених напрями, варіанти її подальшого існування і розвитку: а) філософське дослідження релігії і б) філософська теологія. Звідси й започатковуються дві основні сучасні форми філософії релігії: філософське релігієзнавство і філософська теологія.

Філософське релігієзнавство основну увагу звертає на релігійне ставлення людини до дійсності, і в першу чергу до Божої реальності, а філософська теологія апелює до конструктивного осмислення основного об'єкта релігії — реальності Бога. Незважаючи на деяку специфічність акцентів, виділені форми філософії релігії не слід характеризувати відповідно тільки як філософування про релігію чи як філософування про Бога. Обидві форми взаємопов'язані: філософське дослідження релігії не може не стосуватись об'єкта релігії, а філософська теологія завжди передбачає певну концептуалізацію дійсного чи нормативного ставлення людини до Бога.

Незважаючи на відсутність однаковості в розумінні природи і функцій філософії релігії, остання, безумовно, має об'єктивно визначену предметну сферу, до якої входять: проблеми ірраціонально-буттєвих витоків релігійної віри, що розкривають сутність релігії, проблеми людини і Бога, вічний час, "ніщо" і абсолют, проблема богопізнання, докази буття Бога, існування священного тощо. Тобто проблемне поле філософії релігії в першу чергу становлять онтологічні питання, що дають змогу виявити онтологічний статус реалій і явищ релігії, осягнути її буттєві форми. Однією з головних рис філософії релігії є її людиномірність, оскільки суттєвим у системі релігійного світовідчуття, світорозуміння і світоусвідомлення, у релігійному комплексі взагалі є відношення "людина — надприродне". Звідси й роль і місце праксеології у філософії релігії, у функціонуванні її складників, зокрема питання сенсу життя, провіденції і свободи волі, священного і профанного, добра і зла, тобто питань діяльнісних аспектів

функціонування феномену релігії (мотиви, особливості дій та наслідки реалізованих суб'єктом концептів та уявлень релігійного тощо).

У сучасній філософії релігії стрижневою є епістемологічна проблематика, зокрема проблема змісту релігійної істини, тобто того, чи є релігійні міркування та релігійні висловлювання знаннями подібно до того, як ним є фактуальне знання про дійсність (Е. Едамс, Д. Уїбі); визначення категоріальної належності релігійних вірувань, зокрема питання їх входження до категорії гіпотез, принципів (У. Крістенс, Д. Кінг-Фарлоу, Д. Уїттейкер); проблеми обґрунтування раціональності релігійних вірувань, єдності науки і релігії, тобто пошук філософського підтвердження відповідно тих чи інших релігійних вірувань прийнятим стандартам раціональності (Я. Барбур, Д. Стейнсбі, Е. Шен). В сучасному філософському дослідженні релігії значне місце займає проблема особливостей і сенсу мови релігії, що з огляду на домінування мовних компонентів у релігійній ідеології, теорії і практиці є цілком закономірним. Філософські зусилля спрямовуються на визначення статусу мови релігії, на те, як її розуміти: чи як особливу "релігійну мову", чи як "релігійне використання мови" (П. Донован, В. -Д. Юст), на визначення критеріїв усвідомлення мовних виразів релігії, вплив співвідношення свідомого і несвідомого, усвідомленого й істинного або хибного, осмисленого і граматично правильного тощо (Л. Вітгенштейн, І. Дерт, Е. Флу, К. Нільсен).

З огляду на окреслене нами проблемно-предметне поле філософії релігії її можна визначити як специфічну галузь філософських знань, що висвітлює, інтерпретує, осмислює релігійний феномен у таких його основоположних аспектах, як буття, діяльність і знання.

Питання для самоконтролю

1. Як Ви розумієте словосполучення «філософія економіки», «філософія права»?
2. Назвіть представників сучасної філософії релігії.
3. Що означає поняття «аксіологія»?

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 3. Філософія суспільних феноменів. Філософія техніки. Філософія культури. Філософія цивілізації.

ТЕМА 10. Філософія техніки. Феномен техніки. Історія розвитку техніки. Технократичне суспільство. Проблема заангажованості людини в постіндустріальному суспільстві.

План

1. Феномен техніки.

2. Історія розвитку техніки.
3. Технократичне суспільство.
4. Проблема заангажованості людини в постіндустріальному суспільстві.

Техніка та технологія в історії людства існували завжди, оскільки сама ця історія починається не раніше того, як люди починають використовувати штучні знаряддя ручної праці, тобто найпростішу техніку. Грецьке слово "техне" в перекладі українською мовою означає мистецтво, майстерність, вміння. Воно зустрічається вже у Платона та Аристотеля у зв'язку з аналізом штучних знарядь праці. Вихідним моментом техніки є природні продуктивні органи людини і, перш за все, — руки. Доповнення, підсилення, заміщення природних робочих органів людини мають певну соціальну детермінацію, яка реалізується шляхом використання природи та втілення в природних тілах трудових функцій. Створений людиною об'єкт називають артефактом (латиною "артефактум" — "штучно зроблений"). Техніку можна вважати сукупністю артефактів, але таке визначення техніки, зрозуміло, дає лише перше уявлення про неї. Історичний шлях людини нерозривно пов'язаний з ускладненням та постійним розвитком техніки. Остання пройшла дуже довгий шлях, перш ніж сягнула нинішніх висот. У доіндустріальному суспільстві техніка була ремеслом, що засновувалось на процесах диференціації та спеціалізації робочих знарядь. Технічне вміння передається від майстра до учня в межах ремісничо-цехової організації праці.

Такі вміння та знання залишалися здобутком замкненого кола осіб і не одержували відповідної суспільної оцінки. Проте людська історія здебільшого визначається розвитком техніки і певною сукупністю підвладних для даного суспільства технологій. Необхідність підвищення продуктивності праці зумовила функціональне членування знарядь праці. Кожний новий інструмент призначався для виконання однієї або кількох виробничих операцій і кількість цих операцій зменшувалась порівняно із застосуванням попереднього інструмента. Але аж до Промислової революції техніка і технологія не мали того загальноуніверсального й детермінуючого характеру, якого вони набувають уже в Новий час, а також особливо — у новітні часи. Цивілізації, які змінювали одна одну до Нового часу, були вельми неоднаковими за своїми базовими характеристиками. Вони могли сповідувати різні релігії, їхні цінності та мотивації, могли бути діаметрально протилежними, але всі вони використовували в повсякденному житті той самий перелік технічних засобів, що є комбінацією механізмів, які були відомі ще в прадавні часи.

Колесо, клин, важіль, блок, гвинт — ось, мабуть, і є та основа технічного арсеналу, яка притаманна всім відомим історії людським суспільствам. Проте своєрідність тієї чи іншої цивілізації визначалась зовсім не рівнем технічного

розвитку, її потужність та авторитет не залежали від останнього. У свою чергу технічний прогрес не був ані метою, ані навіть переважаючою домінантою розвитку більшості відомих в історії цивілізацій. Ситуація починає швидко змінюватись саме в Новий та новітній час, коли техніка Західної цивілізації, що все ще була комбінацією тих самих найпростіших механізмів давнини, — стала приводитися в рух енергією пари, мінерального палива, електрики і, нарешті, — атомного розпаду. Потужність нової техніки була такою великою, що жодна держава світу не могла дозволити собі ігнорувати те, що відбувається у сфері техніки.

Суспільство могло або загинути — що сталося з автохтонними цивілізаціями Америки, або підкорятися загальному процесу та застосувати в себе ті елементи культури Заходу, якими визначалась її потужність. Тільки так техніка стає високоуніверсальним феноменом сучасної історії людства. Намагаючись позначити головні межі розвитку техніки, один з найвидатніших фізиків ХХ ст. Макс Борн удався до яскравого прикладу. На його думку, одним з найважливіших чинників історії є той різновид енергії, який є у розпорядженні людства на даний момент, і вся історія людства має тільки два великих періоди: перший — від Авраама до сьогодні, другий — від винайдення атомної енергії та до всіх прийдешніх часів.

Перехід від першого періоду до другого знаменний закінченням споживання сонячної енергії та початком використання її суто земних джерел. Багато хто з дослідників фіксує "саморух" техніки з її спрямованістю від ручних знарядь до цілком автоматизованих, комп'ютеризованих систем. Важливо підкреслити таке: немає людини та суспільства поза техносферою, техніка історична, вона не стоїть на місці, оновлюється. Технічні інновації стають каталізатором, імпульсом докорінних змін у всій системі людського життя. Вивченню феномену техніки приділяється належна увага лише останні 100 років.

Перші фундаментальні роботи з філософії техніки з'явилися наприкінці ХІХ ст. У 60-70-х роках нашого сторіччя філософія техніки розвивається досить інтенсивно і стає самостійним напрямом філософського знання.

Питання для самоконтролю

1. Дайте визначення феномену «техніки».
2. Як співвідносяться поняття «техніка» і «технологія»?
3. Що таке доіндустріальне суспільство?

ТЕМА 11. Природа і техніка: філософський аналіз. (Екологічні, технічні та технологічні проблеми та концепції в філософії.)

План

1. Технічні проблеми і концепції в філософії у їх зв'язку з:
2. Технологічними та:
3. Екологічними проблемами та концепціями.

Філософія техніки — одна з наймолодших гілок філософського знання. Філософія, переймаючись найбільш загальними, фундаментальними проблемами, тривалий час не потребувала вивчення проблем техніки. При цьому вона не тільки вважала, що ці проблеми не варті уваги, але й розглядала техніку як таку, що не є складовою предметного поля філософії. Однак, не будемо відкидати того факту, деякі з філософів (Аристотель, Альберт Великий та ін.) приділяли увагу й техніці — як природознавці та винахідники. При цьому соціальні проблеми, які породжувались технікою, з давніх давен ставали предметом філософської рефлексії (приклад, "Дао-де-цзіню", в якому вже у VI ст. до н. е. засуджувалось використання нових знарядь праці, тобто технічний прогрес), але тут досліджувалось саме суспільство, а не техніка як самостійний феномен. І тільки з усвідомленням того, що техніка в сучасному суспільстві є однією із загальних детермінант, виникає справжня зацікавленість у філософському дослідженні власне техніки.

Перші праці, що були присвячені філософському розумінню проблеми техніки, вийшли у світ більш як сто років тому. Приміром, у 1877 р. у Брауншвейзі було видано книгу філософаантрополога Е. Каппа "Засади філософії техніки", яку й прийнято вважати початковою сходинкою у систематичній філософській розробці проблем техніки. Приблизно в той же час у Франції А. Еспінас працював над побудовою загальної теорії техніки, яка спиралась на філософські засади й категорії. Завершено цю роботу було у 1897 р. Щодо російських філософів, то треба згадати праці відомого інженера П. К. Енгельмейєра ("Теорія творчості", 1910 р., та "Філософія техніки", 1913 р.).

На межі століть виходять з друку також праці англійських філософів, які розробляли технічну проблематику. Але все це були окремі, розрізнені дослідження. Загалом же до другої світової війни внесок сучасної техніки у цивілізацію лише оптимістично схвалювався, а безперервний технічний прогрес здавався чимось навіки даним та стверджуючим ідею панування людини над природою. Справжня зацікавленість у філософському тлумаченні проблем техніки виникає пізніше і починається із всесвітніх філософських конгресів 1968 р. у Відні, 1973 р. у Варні та 1978 р. у Дюссельдорфі. З того часу кількість друкованих праць, присвячених цій проблематиці, починає стрімко зростати, хоча й пізніше знаходились філософи, які висловлювали сумніви щодо філософських проблем техніки.

Сучасний світ — це технізований простір та технологізований час. Якщо сьогодні раптом зникла б техніка, зникла б і людина. Людство існує і діє не в царині неполоханої природи, а в світі техніки, у техносфері. Американський філософ та соціолог Л. Мамфорд висловив цікаві думки про періодизацію розвитку техніки. Він вважав, що відлік в історії сучасної техніки треба починати з початку другого тисячоліття нашої ери. Спираючись на досвід європейської історії, Мамфорд виділяє три технічні епохи. Перша "еотехнічна" (1000-1750) має в основі "технологію води й дерева". Друга, — "палеотехнічна" (від другої половини XVIII ст. до середини XX ст.) спирається на комплекс "вугілля та заліза". І, нарешті, "неотехнічна" (яка триває) використовує комплекс "електрики й сплавів".

Як бачимо, в основу періодизації покладено основний вид енергії, що використовується в техніці, та "речовину", яка посідає головне місце у створенні технічних приладів. Сучасна філософія техніки в цілому не є завершеною, більше того, вона досі навіть не являє собою певної філософської цілісності. Переважно це зумовлено "дитячим" віком цієї філософії, відсутністю дослідницьких традицій, систематичності в накопиченому знанні, а також єдності у використуваній термінології. Свого часу за вирішення різноманітних проблем філософії техніки бралися такі видатні філософи XX ст., як М. Гайдеггер, Г. Маркузе, Е. Дюркгейм, А. Бергсон, К. Ясперс. Проте навіть їм не вдалося створити несуперечливі, цілісні й систематизовані рішення. Більше того, своєрідна, свідомо ускладнена мова творів М. Гайдеггера, приміром, зумовлювала незрозумілість цих робіт для більшості практичних інженерів. А К. Ясперс, що критикував у своїх працях антропологічні наслідки технічного прогресу для індивіда та суспільства, не дуже заглиблювався у предмет своєї критики.

Отже, нагальне постала проблема необхідності специфічної міждисциплінарної підготовки дослідників щодо філософії техніки.

Питання для самоконтролю

1. Назвіть представників філософії техніки.
2. Які етапи технічного розвитку позначають філософи?
3. Як пов'язані техніка та екологія?

ТЕМА 12. Філософські концепції культури та цивілізації. (Концепції співвідношення культури та цивілізації, типологія культур.) Глобалізація як сутнісна ознака сучасної цивілізації. Сутність, походження та основні типи глобальних проблем сучасності.

План

1. Категорія «культура» в історії філософії.
2. Культура і цивілізація.
3. Головні підходи й концепції; представники філософії культури.

Людина — істота творча за своєю суттю. Ще Платон довів невіддільність "еросу" (потяг недосконалого до досконалості, що підносить людину, "немовби щаблями сходів угору") від суті людини. У ній іманентне існує "тенденція не переступати власні межі" (Б. Паскаль), запал пристрасті підвестись над собою (М. Шекспір). І цей одвічний людський потяг до творення, вдосконалення знаходить свій вияв у такому універсальному явищі, яким є культура. Різноманітність проявів людського духу, життєвих і практичних установок, проривів у новий вимір історичного буття породив широкий спектр різноманітних індивідуальних форм культури, що пронизують усі сфери суспільства. До того ж наявну поліфонію форм культури доповнює небувале до цього інтенсивне взаємопроникнення культур, зростання їх ролі у людському житті. Культура, за словами В. С. Біблера, стає формою буття і спілкування людей різних культур минулого, сьогоденного і майбутнього, формою діалогу культур, формою самодетермінації індивіда, засобом вільного вирішення і зміни власної долі. Диференційовані культурні форми народів планети містять у собі незліченну кількість усіляких творчих сил і станів, зовнішніх і внутрішніх форм життя. Осягнути їх, об'єднати в єдине ціле, зазвичай, практично неможливо.

Водночас нам необхідна єдність переконань, оскільки будь-яка культурна праця є свідомою творчістю життя, що, можливо, не завжди актуально усвідомлюється нами. Річ у тім, що всі окремі, безмежно різні культурні функції тісно пов'язані із своїм окремим змістом, а носії цих функцій часто знають про них лише те особливе, що відрізняє їх один від одного, але ж кінцева цінність їх усе ж дається лише в єдності системи, яка забезпечується єдністю культурної свідомості, єдністю світогляду. Тому, щоб набути, усвідомити цю єдність, необхідно осягнути сутність функцій, що репрезентують те спільне, що має місце в усіх конкретних культурних діяннях, яким би різним не був оброблюваний ними зміст, а це означає, як справедливо підкреслює Вільгельм Віндельбанд, не що інше, як самосвідомість розуму, що самостійно породжує свої предмети і в них царство власної значущості. Досягається останнє тільки на рівні філософського мислення, зокрема філософії культури. Тільки у її сфері культура стає цілісністю, оскільки в ній вона осмислює сама себе, усвідомлює сама себе, стає культурою для самої себе. Через наявність такої самосвідомості культура стає самоструктуруючим явищем, складові якого не лише взаємодіють, а й доповнюють одна одну.

Тільки завдяки філософській рефлексії, тільки завдяки тому, що культура сама себе осягає, вона стає для себе самої дійсністю. Та вона дійсна або, скоріше, взагалі реалізує себе лише настільки, наскільки реалізує себе для самої себе,

оскільки вона є самоіснування свідомості, а свідомість є свідомістю, лише оскільки вона усвідомлює сама себе. Лише у філософії свідомість усвідомлює себе як само себе здійснююче, як через саму себе для самої себе реалізуюче; тільки у філософії досягає вона кінця свого шляху, тільки в ній вона вінчає своє для-себе-становлення, своє самоздійснення. У філософії культура протиставляє себе саму собі, виходить за власні межі, осягає і осмислює себе, але сама завдяки цьому, як зазначає Р. Кронер, вона водночас і об'єднується із самою собою, стає для себе самої поняттям і дійсністю. Філософія культури, або культурфілософія термін, введений німецьким романтиком Адамом Мюллером (1770-1829), — виявляє своєрідну єдність сутнісних основ культурного процесу, інваріанти соціодинамічних моделей, архетипні ситуації, закономірності повторення і перевтілення постійних складових культури. Завдяки філософському осмисленню опановуються різноманітний людський досвід та можливості залучення особи до культурного космосу.

Що ж таке культура? Який має зміст слово, що є в лексиконі майже кожної людини? Дати однозначну відповідь на ці питання непросто. Одні під культурою розуміють цінності духовного життя, інші звужують це поняття, зводячи його лише до явищ, літератури, мистецтва, кіно тощо. Треті під культурою взагалі розуміють лише певну ідеологію, що покликана бути фоном для виконання господарських робіт, або якісну характеристику людської поведінки. І це далеко не повний перелік різного очевидного сенсу змісту поняття "культура", що охоплює собою надзвичайно багате, різноманітне явище. Звідси й плюралізм думок щодо його конкретного визначення. За підрахунками американських культурологів Альфреда Кребера і Клайда Клакхона, з 1871 по 1919 р. існувало всього сім визначень культури. Одним із перших вони вважають визначення англійського історика культури XIX ст. Едуарда Барнетта Тайлора, яке він дає у своїй книзі "Первісна культура".

Із 1920 по 1950 р. з'явилося ще 157 визначень цього поняття. Через 20 років французький культуролог А. Моль наводить уже 250 варіантів визначення поняття цього феномена. Сьогодні ж їх налічується понад 500, що засвідчує багатогранність і надзвичайну складність культури як явища. Термін "культура" походить від латинського слова "cultura", що в дослівному перекладі означало "обробіток", "догляд" ґрунту, ефективну сільськогосподарську діяльність. Воно вказувало як на перетворюючу активність людини щодо природи, так і здебільшого на вміння, майстерність, що їх виявляла людина у праці. Тобто вже у початковому змісті цього терміна достатньо чітко виявлена єдність культури, людини та її діяльності. Воно, на відміну від поняття "natura" (природа), означало "створення", "позаприродне". Світ культури, будь-який її складник сприймається не як результат дій природних сил, а як надбання зусиль самої людини, спрямованих на вдосконалення, зміну того, що безпосередньо дане природою. Культура є те, що "не натура", "не природа". Вона — надприродний результат

життєдіяльності людини, механізм трансформації її тваринного буття в соціальний стан, набуття власне людських рис, властивостей, ознак. То теми, табу, заповіді, традиції, моральні норми, право і закон — специфічні культурні форми регуляції пристрастей, бажань і поведінки людей у суспільстві.

Звичайно, надприродний вид діяльності не виключає із культури природних факторів, їх зміст, якість далеко не байдужі для її стану. Різні природно-географічні умови життя, як і специфічні тілесні потреби людей, детермінують і різні особливості праці (зокрема виготовлення її знарядь), побуту, звичаїв, уявлень про прекрасне тощо. Культура є людською діяльністю щодо зміни природи аж до її перетворення в "своє інше", в щось штучне, але ґрунтом, основою такої перетворюючої діяльності є природа, природне. Культура існує всупереч і завдяки природі. Збереження обох сторін даної суперечності є умовою збереження людського характеру культури. Взаємозв'язок, взаємовідносини природи і культури онтологічно об'єктивні, історичні. Тому тип культури, її доля залежать від шляхів розв'язання суперечностей між природним і штучним, створеним людиною. У найбільш загальному контексті, як правило, у генезі таких відносин виокремлюються три основні етапи: перший — коли природа визначає зміст культури, що відображає у першу чергу потребу в пристосуванні до неї, страх перед її силою; другий — коли в культурі свідомо постають завдання боротьби з природою, досягнення максимальної свободи від неї; третій — коли "штучне", створене людиною домінує над природою і людиною, тобто коли має місце експансія "штучного середовища", ви тіснення й екранування ним природної реальності та людини, зокрема як тілесної істоти. Сутність культури можна зрозуміти тільки через діяльність людини.

Поза людиною, її діяльністю, що здійснюється адекватно до закономірностей предмета (природи), на який вона спрямована, культура відсутня. Вона породжена тим, що людина, забезпечуючи умови свого існування, змушена постійно звертатись у навколишню реальність у пошуках необхідної енергії, інформації, прагнула віднайти сенс власного життя, вдосконалюючи при цьому себе і світ навколо себе. Людина створює і живе у світі культури. Тож культура є надбанням людського буття. Тому виявити її сутнісні начала можна лише шляхом аналізу даних антропології й історії. Культурогенез у контексті антропогенезу здебільшого розглядається як зародження матеріальної культури (знаряддя праці, предмети побуту), духовної культури (мислення, воля, мова) і культури людських відносин (суспільна воля, норми поведінки, табу). Багато дослідників вважають, що сутність людини слід розглядати як таку, що принципово співвідноситься з аналізом сутності культури.

Перша людина була не стільки "людиною розумною", скільки "людиною культурною". Виділившись із природи, людина (якщо взяти до уваги гіпотезу її земного походження) змушена сама себе формувати ("Культура — феномен самодетермінації людини" — В. С. Біблер) шляхом творення культури. Тобто

проблема буття культури задана буттям людини у світі речей, світі ідей і світі людей. Тож культуру як явище можна розглядати у двох аспектах. Перший — як те, що виокремлює людину з природи, що є формою адаптації людини до природи. За таких умов культура постає як система здатностей людини, завдяки яким вона лаштує свої стосунки з природою. Другий аспект — як узагальнююча характеристика людини, певний щабель її саморозвитку, зовнішній вияв духовної сутності людини. Тут культура постає як людиновимірність. Тобто поняттям "культура" позначають як смислову відмінність буття людини від буття природи, так і власні смислові ресурси людського буття.

Таким чином, широке поняття культури охоплює увесь, за винятком природи, мовно та символічно відтворений і "репрезентований", тобто штучний, позаприродний світ, що включає в себе різноманітність видів, засобів і результатів активної творчої діяльності людини, спрямованої на освоєння, пізнання і зміну навколишньої реальності та самої себе. В аксіологічному аспекті культура — це сукупність досягнутих у процесі освоєння світу матеріальних і духовних цінностей, а в гуманістичному — найважливіший фактор духовного розвитку людини, вияву її творчих здібностей.

Питання для самоконтролю

1. Дайте визначення поняття «культура».
2. Як співвідносяться поняття «культура» і «цивілізація»?
3. Назвіть представників філософії культури.

ПЛАНІ СЕМІНАРСЬКИХ (ПРАКТИЧНИХ) ЗАНЯТЬ

Семінар 1

Специфіка філософського знання та методологічні проблеми історії філософії

План

1. Світогляд: визначення, структура, історичні типи
2. Предмет філософії.
3. Східна та західна парадигми філософування
4. Періодизація історії філософії

Література

Кондзьолка В. В. Філософія і її історія. – Львів, 1996.

- Кульчицький О. Основи філософії і філософічних наук. – Мюнхен; Львів, 1995.
- Причепій Є.М. Черній А.М., Чекаль Л.А. Філософія. – К., 2009.
- Янарас Христос. Нерозривна філософія: Нариси вступу до філософії – К., 2000.
- Філософський енциклопедичний словник. – К., Абрис, 2002.

Семінар 2

Антична філософія

План

1. Натурфілософія в пошуку першооснови світу
2. Софісти і Сократ та зміни у предметі античної філософії
3. Концепція ідеального буття в онтології Платона
4. Принципи побудови космосу та його пізнання у філософському вченні Аристотеля
5. Платон та Аристотель про державу та суспільні чесноти
6. Філософські школи доби еллінізму: епікурейство, стоїцизм, скептицизм, кінізм

Література

- Історія філософії. – К., 2002.
- Історія філософії. Словник. – К., Знання України, 2005.
- Причепій Є.М. Черній А.М., Чекаль Л.А. Філософія. – К., 2009.
- Татаркевич В. Історія філософії: т. 1: Антична і середньовічна філософія. – Львів, 1997.

Семінар 3

Філософія доби Середньовіччя та Відродження

План

1. Два етапи розвитку середньовічної філософії
2. Засади середньовічного способу філософування (теоцентризм, креаціонізм, провіденціалізм, телеологія та есхатологія)
3. Відкриття внутрішнього світу особи та проблема часу у Середньовіччі
4. Співвідношення розуму та віри в теологічних доктринах християнства
5. Суперечка про універсалії та одиничні речі в реалізмі та номіналізмі.
6. Гуманістичні та природничі тенденції філософії Відродження
7. Різновиди ренесансного пантеїзму

Література

Августин А. Сповідь – К., 1996.

Александрова О. Філософія середніх віків та доби Відродження. – К., 2002.

Історія філософії. Словник. – К., Знання України, 2005.

Історія філософії. – К., 2002.

Татаркевич В.В. Історія філософії: Т.1: антична і середньовічна філософія – Львів, 1997.

Філософський енциклопедичний словник. – К., Абрис, 2002.

Семінар 4**Західноєвропейська філософія Нового часу та Просвітництва****XVII-XVIII ст.****План**

1. Загальні риси доби та філософії Нового часу.
2. Раціоналізм і емпіризм як два варіанти побудови теорії пізнання
3. Деїзм та вчення про метод й принципи класифікації наук (Ф. Бекон, Р. Декарт, Д. Локк, Д. Юм)
4. Новоевропейське розуміння субстанції (Р. Декарт, Б. Спіноза, Г. Лейбніц)
5. Суб'єктивістські та релятивістські гносеологічні концепції Дж. Берклі та Д. Юма.
6. Теорія «суспільної угоди» в соціальній філософії Нового часу та французького Просвітництва XVIII ст.
7. Концепції утилітаризму та географічного детермінізму французького Просвітництва XVIII ст.

Література

Гусєв В. І. Історія західноєвропейської філософії XV – XVII ст. – К., 1994.

Декарт Р. Міркування про метод. – К., 2002.

Історія філософії. – К., 2002.

Причепій Є.М., Черній А.М., Чекаль Л.А. Філософія. – К., 2009.

Рассел Б. Історія західної філософії – К., 1995.

Татаркевич В. Історія філософії. Т. 2: Філософія Нового Часу до 1830 року. – Львів, 1997.

Філософський енциклопедичний словник. – К., Абрис, 2002.

Семінар 5

Німецька класична філософія

План

1. Принципи поділу на класичну, некласичну і постнекласичну філософію
2. Априоризм та трансценденталізм агностичної гносеологічної концепції І.Канта.” Коперніканський переворот” та категоричний імператив в філософії І.Канта.
3. Тотожність суб’єктивного та об’єктивного у науковченні Й. Фіхте
4. Обґрунтування доцільності розвитку природи в натурфілософії Ф. Шеллінга
5. Тріада розвитку Світового Духу в системі абсолютного ідеалізму Г. Гегеля
6. Філософія марксизму: здобутки та обмеженості.

Література

Історія філософії. – К., 2002.

Кант І. Критика чистого розуму. – К., 2000 .

Історія філософії. – К., 2002.

Рассел Б. Історія західної філософії – К., 1995.

Татаркевич В. Історія філософії. Т. 2: Філософія Нового Часу до 1830 року. – Львів, 1997.

Філософський енциклопедичний словник. – К., Абрис, 2002.

Семінар 6

Українська філософія

План

1. Ранньоукраїнська філософська думка:

- а) міфоепічний світогляд праукраїнського етносу («Велесова книга»);
- б) філософія Києворуської доби;
- в) філософська культура українського бароко (Києво-Могилянська академія).

2. Українська філософія класичної доби:

- а) філософія Г. Сковороди;
- б) основні ідеї філософії П. Юркевича;
- в) український романтизм (М. Гоголь, Т. Шевченко, П. Куліш);
- г) академічна філософія (В. Лесевич, О. Козлов, Т. Челпанов).

3. Новітня українська філософія:

- а) філософія Київської персоналістської школи початку 20 ст. (М. Бердяєв, Л. Шестов);
- б) соціальна філософія М. Драгоманова, І. Франка;
- в) націософія Д. Донцова та історіософська концепція В. Липинського;
- г) філософія української діаспори (О. Кульчицький, І. Лисяк-Рудницький, Д. Чижевський).

Література

Горський В.С. Історія української філософії. – К., 1996.

Історія філософії України. – К., 1994.

Огородник І.В., Русин М.Ю. Українська філософія в іменах. – К., 1997.

Піч Роланд. Найголовніші елементи філософії П.Д. Юркевича // Філософська і соціологічна думка. – 1992. – №9.

Петров В. Особа Сковороди // Філософська і соціологічна думка. – 1995. – №1-2

Причепій Є.М. Черній А.М., Чекаль Л.А. Філософія. – К., 2009.

Соціально-філософські ідеї М. Драгоманова. – К., 1995.

Франко І. До історії соціологічного руху // Філософська і соціологічна думка. – 1990. – №1.

Чижевський Д. Нариси з історії філософії в Україні. – К., 1992.

Чижевський Д. В'ячеслав Латинський як філософ історії // Філософська і соціологічна думка. – 1991. – №10.

Шевчук В. Загадкова «Велесова книга» // Хроніка 2000. – 1994. – №3-4.

Семінар 7

Сучасна зарубіжна філософія

План

1. Дві традиції в сучасній зарубіжній філософії: метафізика і антропологія.
2. Напрямки метафізичної традиції в сучасній зарубіжній філософії
 - Позитивізм у його чотирьох історичних формах
 - Неотомізм
 - Прагматизм
 - Герменевтика
3. Напрямки неklasичного антропологічного контексту:
 - Феноменологія
 - Екзистенціалізм
 - Філософія життя
 - Психоаналіз
 - Персоналізм
4. Постмодерністські напрямки і концепції у сучасній зарубіжній філософії.

Література

Гадамер Г. Істина і метод. В 2-х т. – К., 2002.

Зарубіжна філософія ХХ ст. – К., 1993.

Історія філософії. – К., 2002.

Кушаков Ю.В. Карл Маркс і кінець німецької класичної філософії//Дні-науки – 1997: Матер. наук. доп. Та вист. Студ., асп., викл., докт. – К., 1997. – Ч.1.

Лук'янець В.С., Соболь О.М. Філософський постмодерн. – К., 1998.

Ніцше Ф. Так казав Заратустра. Книжка для всіх і ні для кого. – К., 1993.

Причепій Є.М. Черній А.М., Чекаль Л.А. Філософія. – К., 2009.

Рюс Ж. Поступ сучасних ідей. – К., 1998.

Сучасна зарубіжна філософія. Течії і напрями: Хрестоматія. – К., 1996.

Татаркевич В. Історія філософії. Т. 2: Філософія Нового Часу до 1830 року. – Львів, 1997.

Філософський енциклопедичний словник. – К., Абрис, 2002.

Філософія науки та інноваційного розвитку (за наук. ред. проф. Чекаля Л.А.)
Видання 3-тє у 2-х т. - К., 2012.

Онтологія як фундаментальна складова філософського знання

План

1. Поняття буття і проблема предметного самовизначення філософії.
2. Основні модальності буття (дійсність – можливість – необхідність, субстанція – атрибут – модус)
3. Буття в його єдності і множинності (буття взагалі, наявне буття, існування, сутність)
4. Вчення про категорії як онтологічні предикати (Платон, Аристотель, Фома Аквінський, Кант, Гегель, Гайдеггер)
5. Філософське осягнення світу. Категорії «простір» та «час»
6. Ретроспективний аналіз онтологічних схем в історії філософії.

Література

- Історія філософії. – К., 2002.
- Кант І. Критика чистого розуму. – К., 2000 .
- Історія філософії. – К., 2002.
- Причепій Є.М. Черній А.М., Чекаль Л.А. Філософія. – К., 2009.
- Рассел Б. Історія західної філософії – К., 1995.

Семинар 9

Гносеологія як філософська теорія пізнання

План

1. Пізнання та знання як предмет філософського аналізу. Історична і соціокультурна обумовленість пізнання
2. Філософський зміст проблеми свідомості. Суб'єкт-об'єктна опозиція як вихідний пункт процесу пізнання
3. Співвідношення пізнавальних здібностей людини: чуттєвий, розсудовий та раціональний щаблі пізнання
4. Пізнання та істина: основні позиції та підходи (субстаціоналізм, апіоризм, трансценденталізм, суб'єктивізм, скептицизм, агностицизм, релятивізм, конвенціоналізм)
5. Проблема раціональності та ірраціональності знання

Література

Вимога раціональності. – К., 1996.

Кримський С.Б. Культурно-екзистенційні виміри пізнавального процесу // Питання філософії. – К., 1998. – № 4.

Причепій Є.М. Черній А.М., Чекаль Л.А. Філософія. – К., 2009.

Петрушенко В. Епістемологія як філософська теорія пізнання. – Львів, 2000.

Попович М. В. Раціональність і виміри людського буття. – К., 1997.

Семінар 10

Методи наукового пізнання

План

1. Загальнонаукові методи пізнання
 - а) Аналіз і синтез: їх сутність та взаємозв'язок
 - б) Аналогія й абстрагування
 - в) Індукція і дедукція: їх роль як методів пізнання
 - г) Моделювання: сутність і класифікація
2. Емпіричні методи пізнання
 - а) Спостереження: сутність та особливості залежно від професійного спрямування аспіранта (сфери: біологічна, економічна, технічна)
 - б) Вимірювання: сутність та функції
 - в) Експеримент та його особливості залежно від професійного спрямування студента (сфери: біологічна, економічна, технічна)

Література

Лук'янець В.С., Кравченко О.М., Озадовска Л.В. Сучасний науковий дискурс: оновлення методологічної культури. – К., 2000.

Причепій Є.М. Черній А.М., Чекаль Л.А. Філософія. – К., 2009.

Пронський В.М., Коммунаров С.М. Філософія науки. Конспект лекцій. – К., 1997.

Семінар 11

Основні форми наукового пізнання

План

1. Форми та рівні наукового пізнання

2. Наукова ідея та проблема: зміст та роль у науковому знанні
3. Наукова гіпотеза: особливості та різновиди
4. Наукова теорія в системі наукових знань
5. Прогностика як теорія дослідження майбутнього та її види

Література

Причепій Є.М. Черній А.М., Чекаль Л.А. Філософія. – К., 2009.

Філософія науки та інноваційного розвитку (за наук. ред. проф. Чекаля Л.А.)
Видання 3-тє у 2-х т. - К., 2012.

Чекаль Л.А., Черній А.М. Філософський практикум. – К., 1998.

Семінар 12

Соціальна філософія

План

1. Теоретичні моделі суспільства
 - а) Класичні та неklasичні підходи до побудови соціальної реальності
 - б) Теорія історичного матеріалізму К. Маркса
 - в) Теорія соціального реалізму Е. Дюркгейма
 - г) Теорія раціоналізації М. Вебера
 - д) Теорія соціальних систем Т. Парсонса
2. Філософський аналіз суспільства
 - а) «Суспільство» як предмет філософського аналізу
 - б) Соціальні організації та відносини. Різновиди класифікацій соціальних спільнот

Література

Андрущенко В.П. Історія соціальної філософії (західноєвропейський контекст).
– К., 2000.

Маркс К. До критики політичної економії. Передмова // Маркс К., Енгельс Ф.
Твори. Т. 13. – К., 1963.

Сучасна зарубіжна соціальна філософія: Хрестоматія. – К., 1996.

Чекаль Л.А., Черній А.М. Філософський практикум. – К., 1998.

Семінар 13**Філософія техніки***План*

1. Поняття техніки. Історія філософського розуміння феномену техніки
2. Техніка як царина людської діяльності і як сфера знання. Техніка і мистецтво
3. Основні тенденції та напрямки сучасного етапу розвитку філософії техніки
4. Техніка в контексті глобальних проблем людства. Проблема розвитку техніки і екологічні проблеми сучасності

Література

Методологічні проблеми інженерної діяльності. – Вінниця, 1994.

Федова В.Г. Глобальный мир и модернизация//Философские науки. К.,–2000. – №1.

Філософія науки та інноваційного розвитку (за наук. ред..проф. Чекаля Л.А.)
Видання 3-тє у 2-х т. - К., 2012.

Чекаль Л.А., Черній А.М. Філософський практикум. – К.,1998.

Семінар 14**Філософія права***План*

1. Поняття і предмет філософії права
2. Філософське осягнення права
3. Право і мораль. Проблема поєднання цінностей у праві
4. Правова держава. Поняття «правової культури»
5. Громадянське суспільство та його сутність

Література

Конституція України. – К.,1996.

Оріховський-Роксолан С. Уривки з творів // Історія філософії України.
Хрестоматія. –К., 1993.

Оріховський-Роксолан С. Листи// Ізборник. Історія України IX-XVIIIст.
Першоджерела та інтерпретації. (Електронний ресурс). – 2012 р.

Рябов С.Г. Політологічна теорія держави. – К.,1996.

Чекаль Л.А., Черній А.М. Філософський практикум. – К.,1998.

Питання для підсумкового контролю знань

1. Як визначив філософію Г. В. Ф. Гегель?
2. Дайте визначення філософії:....
3. Як співвідносяться між собою філософія і наука?
4. Хто є засновником вчення буддизму?
5. Хто був першим давньогрецьким філософом?
6. Хто з філософів вважав, що атоми є першоосновою буття?
7. Хто з зазначених філософів казав, що у світі «все плине, все змінюється, в одну річку не можна ввійти двічі»?
8. Який із зазначених висловів належить представникам середньовічного реалізму?
9. Хто із зазначених філософів обґрунтував вчення про двоїсту істину?
10. Який із зазначених філософів вперше окреслив схему історичного процесу?
11. Яку онтологічну концепцію обстоював Джордано Бруно?
12. У вченні якого філософа вперше зустрічається концепція часу?
13. Засновником якої гносеологічної течії був Ф. Бекон?
14. Хто із зазначених філософів належить до раціоналістичної традиції в гносеології?
15. До кого з перелічених філософів має відношення поняття «сенсуалізм»?
16. Цей філософ висунув етичні концепції гедонізму та евдемонізму:
17. Зенон Елейський обґрунтував парадоксальну низку:
18. Хто із зазначених філософів вбачав основу буття у числах?
19. Як називається перший етап середньовічної філософії?
20. Кому з вказаних філософів належить вислів: «Мета виправдовує засіб»?
21. Філософи якого напрямку вважали людину «мірилом усіх речей»?
22. Життя цих трьох філософів (Конфуцій, Анаксимандр, Анаксимен) припадало на те саме століття
23. Яке з онтологічних вчень визнає першоосновою всього існуючого Космічний Розум, Абсолютну
24. Хто з нижчезазначених філософів ототожнював Природу і Бога?

25. Хто із зазначених філософів виступав з позицій антиклерикалізму?
26. Кому з філософів належить визначення свободи як «пізнаної необхідності»?
27. Систему верифікації (логічної перевірки суджень на ступінь науковості) створили:
28. Хто з зазначених філософів вважав державу «необхідним злом», схожим на біблійне чудисько Левіафана?
29. До якого розділу філософії відноситься поняття «агностицизм»?
30. Хто з перерахованих філософів є представником патристики?
31. Яка з вказаних шкіл належить до філософії еллінізму?
32. Хто з цих філософів казав: «Знання – сила»?
33. Кому із зазначених філософів належить концепція «географічного детермінізму»?
34. Поняття «деїзм» можна визначити так:
35. Теоцентричної онтологічної концепції дотримувався :...
36. Дуалізм в онтології був притаманний концепції цього філософа:
37. Яка із цих категорій є найбільш абстрактною?
38. Який з цих філософських напрямків був характерним для вчення І.Г.Фіхте?
39. Це вчення має відношення до гносеології: (назвіть будь-яке з них):...
40. Номіналізм та реалізм – ці дві гносеологічні течії дискутували підчас такої доби в історії філософії:
41. До методології відноситься ця позиція щодо сприйняття світу:...
42. У якому з цих визначень йдеться про детермінізм?
43. Хто з перелічених філософів був творцем діалектики як системи законів та категорій?
44. З.Фрейд був засновником цього вчення:
45. «Філософія серця» була створена цим мислителем:
46. До західної парадигми філософування відноситься цей філософ:
47. Теорію «суспільної угоди» обстоював цей мислитель:
48. Рене Декарту належить наступний вислів:
49. Автором вчення про двоїсту істину був цей філософ:
50. Представником філософії доби Просвітництва був:

51. Хто з перелічених філософів не мав відношення до перипатетизму (аристотелізму)?
52. Антиклерикалістом був цей із нижчезазначених філософів:
53. Хто з філософів першим в історії філософії подав вчення про час?
54. Концепція «вроджених ідей» належить цьому філософу:
55. Онтологічної концепції та вчення про буття не мав цей філософ:
56. Саме вони спростовували наявність руху на рівні буття:
57. Яка доба була переважно онтологічною в історії філософії?
58. Механіцизм у тлумаченні природи, суспільства і людини був притаманний цьому філософу:
59. Концепцію свідомості-«чистої дошки» створив цей філософ:
60. Утилітаризм у гносеології та етиці був притаманним для концепції цього філософа:
61. Діалектичний матеріалізм – так називав свою онтологічну концепцію цей філософ:
62. Автором феноменологічної концепції був цей з нижчезазначених філософів:
63. Ця філософська праця не відноситься до теоретичної спадщини Ф.Ніцше:
64. Існування таких констант як «абсолютний простір» і «абсолютний час» заперечував:
65. На необхідності «реконструкції філософії» як метафізики наголошували представники:
66. Герменевтична філософія може бути визначена як:
67. До філософських дисциплін не належить така з зазначених нижче:
68. Ч. Пірс, В. Джемс та Дж. Дьюї – це представники такої течії в сучасній західній філософії:
69. До головних рис ментальності української нації, виокремлених М. Костомаровим не відносяться:
70. Яка з функцій філософії є найефективнішою для аналізу наукового знання?
71. Чим специфічні теорії походження держави: теологічна, патріархальна, договірна, органічна, соціально-економічна, психологічна, теорія насильства, космічна?
72. Які функції держави?

73. Чим різняться форми державного правління: монархія, республіка?
74. Абсолютна і конституційна монархія. Президентська, змішана і парламентська республіки.
75. Відмінності між правовою державою та громадянським суспільством. Сутність та основні ознаки правової держави.
76. Поняття громадянського суспільства. Головні ознаки та функції громадянського суспільства.
77. Поняття утилітаризму в гносеології та етиці.
78. Два підходи до простору й часу в історії філософії.
79. Східна парадигма філософування: головні риси і течії.
80. Метафізика: два значення поняття.

Список основної і додаткової літератури з курсу «ФІЛОСОФІЯ»

1. Історія філософії України. Хрестоматія: Навчальний посібник./Упорядники: М.Ф.Тарасенко, М.Ю.Русин І.В.Бичко та ін. – К., 1993.
2. Причепій Є.М., Черній А.М., Чекаль Л.А. Філософія: підручник для студ. Вищ. Навч. Закладів. – К.: Академія, 2009.-576с.
3. Сучасна зарубіжна філософія. Течії і напрямки. Хрестоматія: Навчальний посібник. – К., 1996.
4. Федів Ю.О., Мозгова Н.Г. Історія української філософії. –К., 2001.
5. Філософія. Навчально-методичний посібник для студентів НАУ стаціонарної форми навчання з усіх спеціальностей. – К.: Видавничий центр НАУ, 2004. – 45 с.
6. Філософія науки та інноваційного розвитку. Навчальний посібник. Ч.1. (За ред. Проф. Чекаля Л.А.) Видання 3-тє, доповнене. – К., 2014. – 368 с.
7. Філософія науки та інноваційного розвитку. Ч.2. Хрестоматія. (За ред. Проф. Чекаля Л.А.) – К., 2014. – 408 с.
8. Філософія освіти» (за науковою редакцією проф. Л.А. Чекаля). – Київ, 2014р. – 263с.
9. Філософія. Підручник.(За ред. Заїченка Г.А.) – К.; Вища школа, 1995.-455с.
10. Філософія: Підручник/Керів. Авторського колективу І.В.Бичко. – К., 2001.
11. Філософський енциклопедичний словник. – К., 2002.

12. Чекаль Л.А., Черній А.М. Філософський практикум: Навчально-методичний посібник для студентів і аспірантів. – К., 1998. – 200с.
13. Чекаль Л.А. Філософія: Комплекс навчально-методичного супроводження (для денної, заочної та дистанційної форми навчання). – К., 2012. – 98с.
14. Синіцина, Алла Василівна. Філософія [Текст] : Навч. Посібник для іноземних студентів / А. В. Синіцина. – Л. : Новий Світ – 2000, 2014. – 351 с.
15. Чекаль Л.А. Проблема рефлексії у німецькій філософії XVIII-XIX століть (The problem of reflection in german philosophy in the XVIII-XIX centuries) /"Гуманітарні студії: педагогіка, психологія, філософія". Том 11, № 3. 0,5д.а. - К., 2020, С. 141.
16. Чекаль Л.А. Свідомість та самосвідомість у психоаналітичному, феноменологічному та екзистенційному дискурсі (Consciousness and consciosness in psychoanalytical, phenomenological and existential discourse) /"Гуманітарні студії: педагогіка, психологія, філософія". Том 11, № 4. 0,5д.а. - К., 2020, С. 130.
17. Чекаль Л.А. Гносеологічна проблема як предмет філософського дискурсу. "Гуманітарні студії: педагогіка, психологія, філософія". Том 12, № 4. - К., 2021 (0,5 др. арк)
18. Чекаль Л.А. Особистісні трансформації сучасності: від постмодерного індивіда – до духовно зрілого громадянина "Гуманітарні студії: педагогіка, психологія, філософія". Том 13, № 1 . - К., 2022 (0,75 др. арк)
19. Чекаль Л.А. Критерії та аксіологічні ознаки цивілізованості / "Гуманітарні студії: педагогіка, психологія, філософія". Том 13, № 3. - К., 2022 (0,5 др. арк).
20. Pan Hsiao Lin(Пан ХсяоЛін), Чекаль Л.А. Самоефективність у освітніх контекстах: порівняльний аналіз глобальних перспектив / "Гуманітарні студії: педагогіка, психологія, філософія". Том 15, № 1. - К., 2024 (0,5 др. арк).

Допоміжна література

- 1.. Аляєв, Геннадій Євгенович. Політологія : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / Г. Є. Аляєв.— Вид. 3-тє, виправл. та доповн. — Полтава : АСМІ, 2012. — 319 с.
2. Баранов Н.А. и др. Теория политики: учеб. пособие для студ. вузов... – СПб.; М.; Нижний Новгород; Воронеж : Питер, 2008. – 464 с.
3. Горбач, Олександр Назарович. Політологія : навч. посіб / Олександр Горбач, Руслан Демчишак; М-во освіти і науки України, Нац. ун-т "Львів. політехніка". — Львів : Видво Львів. політехніки, 2013. — 257 с
4. Данильян, Олег Геннадійович. Філософія [Текст] : підручник/ О. Г. Данильян, В. М. Тараненко. - Х. : Право, 2012. - 492 с. : рис. - Бібліогр.: с. 477-484.
5. Іванова, Наталія Юріївна. Політологія : навч. посіб. / Н. Ю. Іванова, В. Ф. Смоляннюк; [редкол.: О. К. Шафалюк (голова) та ін.]. — К. : КНЕУ, 2011. — 347 с.
6. Кривуля, Олександр Михайлович. Філософія [Текст] : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / О. М. Кривуля ; Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. - Х. : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2010. – 592с.
7. Куличенко, Володимир Вікторович. Філософія [Текст] : підручник для вищих закладів освіти / В. В. Куличенко, А. М. Черниш ; Одеський національний морський ун-т. - Т. : Підручники і посібники, 2008. - 576 с.
8. Філософія науки та інноваційного розвитку (за науковою редакцією проф. Л.А. Чекаля). – Київ, 2014. – 334 с.
9. Філософія науки та інноваційного розвитку. Навчальний посібник. Ч.1. (За ред. проф. Чекаля Л.А.) Видання 3-тє, доповнене. – К., 2012 – 368 с.
10. Філософія науки та інноваційного розвитку. Ч.2. Хрестоматія. (За ред. проф. Чекаля Л.А.) – К., 2012 – 408 с. 12.Філософія освіти (за науковою редакцією проф. Л.А. Чекаля). – Київ, 2014. – 263 с.
11. Чекаль Л.А. Категорія престижності щодо статусу індивіда і сім'ї у вільному світі та в тоталітарних режимах / "Гуманітарні студії: педагогіка, психологія, філософія". Том 14, № 3. - К., 2023 (0,5 др. арк).

12. Чекаль Л.А. Особистісні трансформації сучасності: від постмодерного індивіда – до духовно зрілого громадянина "Гуманітарні студії: педагогіка, психологія, філософія". Том 13, № 1 . - К., 2022 (0,75 др. арк)

Перелік філософських першоджерел

1. Платон. Держава. // Платон. Діалоги. – Харків, 1999.
2. Августин Святий. Сповідь – К., 1996
3. Маркс К. Економічно-філософські рукописи 1844 року // Маркс К., Енгельс Ф. – Твори. – 42 т. – С.88-178,
4. Больнов О.Ф. Філософська антропологія та її методичні принципи // Чекаль Л.А., Черній А.М. Філософський практикум. – К.,1998. – С. 93-102.
5. Козловський П. Постмодерна культура: суспільно-культурні наслідки технічного прогресу // Філософський практикум. – С. 102-112.
6. Еллюль Ж. Техніка, або виклик століття // Філософський практикум. – С. 113-121.
7. Мемфорд Л. Міф про машину. Техніка і розвиток людини // Філософський практикум. – С. 121-130.
8. Шелер М. Сутність моральної особистості // Філософський практикум. – С.137-148.
9. Фром Е. Революція надії // Філософський практикум. – С. 148-158.
10. Ясперс К. Про сенс історії // Філософський практикум. – С. 159-162
11. Поппер К. Факти, норми та істина; подальша критика релятивізму (Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги. В 2 т. – К., 1994 – т.2, С.430-461.
12. Гізель І. Твір про всю філософію // Історія філософії України. Хрестоматія. – К., 1995. – С. 156-179.
13. Прокопович Т. Натурфілософія або фізика // Там само, С. 196-205.
14. Донцов Д. Дух нашої давнини // Там само, С. 446-453.
15. Липинський В. Листи до братів-хліборобів // Там само, С. 456-464.

16. Чижевський Д. До світогляду Шевченка // Там само, С. 328-334.
17. Франко І. Наука і її взаємини з працюючими класами // Там само, С. 391-401.
18. Вернадський В. Про науковий світогляд. // Філософський практикум. – С. 163-172.

Комплект екзаменаційних білетів

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ			
ОКР: Бакалавр Напрямок підготовки: «Геодезія та землеустрій»	Кафедра Філософії та міжнародної комунікації 2024-2025 навч. рік	ЕКЗАМЕНАЦІЙНИЙ БІЛЕТ № 1 з дисципліни «Філософія»	«Затверджую» « ____ » _____ 2024 р. Зав. кафедри філософії: _____ Кульченко В.П.
Екзаменаційні питання			
1. Охарактеризуйте проблематику натурфілософського етапу античної філософії.			
2. Що вивчає онтологія?			
Тестові завдання різних типів			
	Питання 1 Що таке позитивізм?		
1	філософська течія, в якій наукові теорії проголошуються довільними конструкціями, що умовно приймаються за істинні		
2	філософська течія, яка зосереджувала свою увагу на дослідженні ролі соціальних факторів у розвитку науки		
3	філософська течія, яка зводить суть понять, ідей, теорій до практичних операцій підкорення навколишнього середовища і розглядає практичну ефективність ідей як критерій їх цінності		
4	філософська течія, головним предметом дослідження якої стало наукове знання		

	Питання 2 Що є завданням феноменології?
1	дослідження проблеми простору і часу
2	вивчення трансцендентальної свідомості
3	дослідження феномену людини
4	доведення онтологічної єдності світу і людського існування
5	пошук наукових методів пізнання

	Питання 3 Яка з ідей не відображає сутність філософії постмодерну?
1	іронія

2	деструктуризація, децентралізм
3	відмова від логоцентризму та від пріоритету європоцентризму
4	плюралізм, полістилістичність
5	усі ідеї характерні для постмодерністської філософії

	Питання 4 Який метод пізнання запропонував як правильний Ф.Бекон?
1	Індукції
2	Дедукції
3	Діалектичний
4	Екстраполяції

	Питання 5 Представником якого періоду філософії Середньовіччя був Августин Блаженний? (Відповідь впишіть у бланк для відповідей одним словом)

	Питання 6 Яка філософська течія містить ідеї: інтерпретації ідеології, теорію наукового соціалізму, знищення приватної власності, теорію соціалістичної революції, проголошення класової боротьби рушійною силою історії? ? (Відповідь впишіть у бланк для відповідей одним словом)

	Питання 7 Кому приписують вислів: «Пізнай самого себе»? (Відповідь впишіть у бланк для відповідей одним словом)

	Питання 8 Упорядкуйте типи світогляду згідно їхнього визначення		
1	Ідеалізм	А	ототожнення світу з велетенським механізмом
2	Матеріалізм	Б	Проголошення природи, матерії єдиним істинно існуючим
3	Механіцизм	В	Ототожнення Бога й природи
4	Пантеїзм	Г	Проголошення первинності ідеального

	Питання 9 Кому з наведених мислителів належать ідеї з правої колонки? Упорядкуйте відповіді.		
1	Августин	А	Кожна людина володіє правом на життя, свободу, власність
2	Гоббс	Б	Відміна приватної власності – запорука суспільної справедливості
3	Руссо	В	Народ є джерелом влади
4	Петрарка	Г	Божа воля – джерело влади земної
5	Маркс	Д	Людина – співтворець, суперник із Богом

	Питання 10 Упорядкуйте концепції буття за авторами, яким вони належать		
1.	Об'єктивний ідеалізм	А.	Марксизм
2.	Суб'єктивний ідеалізм	Б.	Платон
3.	Матеріалізм	В.	Д.Юм
4.	Буття як єдність матерії та форми	Г.	Елеати
5.	Вічне й нерухоме буття	Д.	Аристотель

_____ (Л.А. Чекаль)

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ			
ОКР: Бакалавр Напрямок підготовки: «Геодезія та землеустрій»	Кафедра Філософії та міжнародної комунікації 2024-2025 навч. рік	ЕКЗАМЕНАЦІЙНИЙ БІЛЕТ № 2 з дисципліни «Філософія»	«Затверджую» «_____» _____ 2024 р. Зав. кафедри філософії: _____ Культенко В.П.
Екзаменаційні питання			
1. Що таке світогляд?			
2. Визначте основні риси та назвіть представників новоевропейського емпіризму.			
Тестові завдання різних типів			
	Питання 1 Яке визначення відповідає поняттю „номіналізм”?		
1	філософський напрям, згідно з яким загальні поняття (універсалії) існують реально як сутності речей		
2	філософське вчення, що заперечує онтологічне значення універсалій, стверджуючи, що універсалії існують не в дійсності, а лише у мисленні		
3	світогляд, який полягає у визнанні ідеї трансцендентного Бога-творця Всесвіту		
4	сукупність філософських доктрин християнських мислителів-отців церкви 2-7 століття		

	Питання 2 Які риси характеризують період Відродження?
1	зростання авторитету розуму, науки
2	переважання у культурі світських елементів над церковними
3	формування демократичних держав
4	зародження приватновласницьких відносин
5	Інформаційна революція

	Питання 3 Який метод пізнання запропонував як правильний Р.Декарт?
1	Індукції
2	Дедукції
3	Діалектичний

4	Екстраполяції
---	---------------

	Питання 4 Кому належить авторство ідеї: „Першоосновою світу є вода”?
1	Піфагор
2	Фалес
3	Платон
4	Аристотель
5	Кант

	Питання 5 Хто є автором твору «Капітал»? (Відповідь впишіть у бланк для відповідей одним словом)

	Питання 6 Філософське вчення про цінності має назву ...? (Відповідь впишіть у бланк для відповідей одним словом)

	Питання 7 Представником якого періоду філософії Середньовіччя був Фома Аквінський? (Відповідь впишіть у бланк для відповідей одним словом)

	Питання 8 Впорядкуйте представників різних філософських течій за періодами історії філософії		
1.	Німецька класична філософія	А)	Сократ
2	Античність	Б)	Г.Гегель
3	Середньовіччя	В)	Френсіс Бекон
4	Новий час	Г)	Роджер Бекон
5	Некласична філософія 19 ст.	Д)	О.Конт

	Питання 9 Встановіть відповідність між сторичним типом світогляду та
--	---

способом впливу на поведінку			
1	Міфологічний	А.	Свобода як засада вільного вибору людини
2.	Релігійний	Б.	Віра як внутрішній контролер вчинків
3.	Філософський	В.	Страх як зовнішній контроль над особою

Питання 10 Встановіть відповідність між творами та їх авторами			
1	Платон	А.	Феноменологія духу
2.	Кант	Б.	Держава
3.	Гегель	В.	Міф про Сізіфа
4	Маркс	Г.	Критика чистого розуму
5.	Камю	Д.	Капітал

Л.А. Чекаль _____

УКРАЇНИ			
ОКР: Бакалавр Напряом підготовки: «Геодезія та землеустрій»	Кафедра Філософії та міжнародної комунікації 2024-2025 навч. рік	ЕКЗАМЕНАЦІЙНИЙ БІЛЕТ № 3 з дисципліни «Філософія»	«Затверджую» «_____» _____ 2024 р. Зав. кафедри філософії: _____ Культенко В.П.
Екзаменаційні питання			
1. Поясність зміст середньовічної дискусії між номіналізмом та реалізмом.			
2. Які риси характеризують період Відродження?			
Тестові завдання різних типів			
1. Центральною проблемою світогляду є: (у бланку відповідей вкажіть одну відповідь)			
1) проблема відношення людини до світу			
2) пізнання світу			
3) перетворення світу			
4) спостереження за світом			
5) спостереження за світом			
2. Які методи пізнання належать до емпіричних? (у бланку відповідей вкажіть кілька варіантів відповіді)			
1) спостереження			
2) експеримент			
3) формалізація			
4) аналіз			
5) дедукція			
3. У чому полягає особливість історико-філософського знання?			
1) відображає загальний історико-філософський процес			
2) відтворює життя та творчість окремих філософів			
3) описує історію створення та діяльності філософських шкіл			
4) простежує історичний процес формування філософських ідей			
5) усі ці ознаки разом узяті			
4. Про що йдеться в категоричному імперативі Канта? : (у бланку відповідей вкажіть одну відповідь)			
1) досліджується сутність людини			
2) досліджується сутність держави			
3) що при досягненні мети не можна використовувати інших людей як засоби для її досягнення			
4) що імператив – це принцип, зведений до рівня закону			
5) це вчення про категорії			
5. Хто ввів у філософію поняття „екзистенції”? (Відповідь впишіть у бланк для відповідей одним словом)			
6. Хто є автором твору «Утопія»?			
7. Філософське вчення про буття має назву ...? (Відповідь впишіть у бланк для відповідей одним словом)			
8. Знайдіть відповідність між ідеями та тими, хто їх висловлював.			
1	Аристотель	А	ідеї Платона – це думки Бога, що передували створенню світу
2	Епікур	Б	мудрець прагне звільнитись від влади зовнішнього світу

3	Скептики	В	байдужість до істини
4	Стоїки	Г	людина – істота соціальна
5	Августин	Д	людина народжена для щастя

9. Упорядкуйте філософські течії за приналежністю до різних типів культури?

1.	Антична західна філософія	А.	Епікуреїзм
2.	Індійська філософія	Б.	Екзистенціалізм
3.	Китайська філософія	В.	Номіналізм
4.	Середньовічна філософія	Г.	Конфуціанство
5.	Сучасна західна філософія	Д.	Вайшешика

Питання 10 Упорядкуйте перелічених мислителів на послідовників емпіризму та раціоналізму

1. Раціоналісти	А) Д.Юм
	Б) Г.Лейбніц
2. Емпірики	В) Р.Декарт
	Г) Ф.Бекон
	Д) Б.Спіноза

_____ (Л.А. Чекаль)

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ			
ОКР: Бакалавр Напрямок підготовки: «Геодезія та землеустрій»	Кафедра Філософії та міжнародної комунікації 2024-2025 навч. рік	ЕКЗАМЕНАЦІЙНИЙ БІЛЕТ № 4 з дисципліни «Філософія»	«Затверджую» «_____» _____ 2024 р. Зав. кафедри філософії: _____ Кульченко В.П.
Екзаменаційні питання			
1. Які дисципліни входять до складу філософського знання?			
2. В чому особливості філософії доби античності?			
Тестові завдання різних типів			

	Питання 1 Що таке філософія?
1	любов до слова
2	жадоба знання
3	любов до справедливості
4	любов до мудрості
5	сукупність наукових ідей

	Питання 2 У чому полягає особливість історико-філософського знання?
1	відображає загальний історико-філософський процес
2	відтворює життя та творчість окремих філософів
3	описує історію створення та діяльності філософських шкіл
4	простежує історичний процес формування філософських ідей
5	усі ці ознаки разом узяті

	Питання 3 Які ідеї характеризують світогляд Середньовіччя?
1	ідея потойбічної відплати
2	механістичне розуміння світу
3	креаціонізм

4	ототоження справедливості із знанням
5	теоцентризм

	Питання 4 Яке визначення відповідає поняттю „реалізм”?
1	філософський напрям, згідно з яким загальні поняття (універсалії) існують реально як сутності речей
2	філософське вчення, що заперечує онтологічне значення універсалій, стверджуючи, що універсалії існують не в дійсності, а лише у мисленні
3	світогляд, який полягає у визнанні ідеї трансцендентного Бога-творця Всесвіту
4	сукупність філософських доктрин християнських мислителів-отців церкви 2-7 століття

	Питання 5 Кого вважають родоначальником емпіричної традиції новоевропейської філософії? (Відповідь впишіть у бланк для відповідей одним словом)

	Питання 6 Хто ввів у філософію поняття „монада”? (Відповідь впишіть у бланк для відповідей одним словом)

	Питання 7 Хто є автором твору «Сповідь»? (Відповідь впишіть у бланк для відповідей одним словом)

	Питання 8 Встановіть відповідність між етапами позитивізму та представниками		
1	1 хвиля позитивізму	А.	О.Конт
2.	Махізм та емпіріокритицизм	Б.	Т.Кун
3.	Неопозитивізм	В.	Е.Мах
4	постпозитивізм	Г.	М.Шлік

Питання 9 Упорядкуйте в хронологічному порядку етапи античної філософії			
1	1	А	висока класика
2	2	Б	класичний
3	3	В	натурфілософія
4	4	Г	доба еллінізму

Питання 10 Визначте, які ідеї кому належать			
1.	Платон	А	Про свободу як усвідомлену необхідність
2.	Аристотель	Б	Про свідомість новонародженої людини як чисту дошку
3.	Дж.Локк	В	Про первинність ідей та вторинність речей
4.	Б. Спіноза	Г	Про філософію як служанку науки
5.	О.Конт	Д	Про пасивну матерію та активну форму

_____ (Л.А. Чекаль)

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ			
ОКР: Бакалавр Напрямок підготовки: «Геодезія та землеустрій»	Кафедра Філософії та міжнародної комунікації 2024-2025 навч. рік	ЕКЗАМЕНАЦІЙНИЙ БІЛЕТ № 5 з дисципліни «Філософія»	«Затверджую» «_____» _____ 2024 р. Зав. кафедри філософії: _____ Кульченко В.П.
Екзаменаційні питання			
1. Охарактеризуйте історичні періоди розвитку західноєвропейської філософії.			
2. Що таке герменевтика?			
Тестові завдання різних типів			
	Питання 1 Які риси характеризують філософію періоду Нового часу?		
1	зростання авторитету розуму		
2	переважання у культурі церковних елементів над світськими		
3	Оформлення проблеми методу пізнання		
4	зародження софістики		
5	Емпіризм та раціоналізм		

	Питання 2 Що означає термін „Просвітництво” у назві однойменного філософського періоду?
1	світогляд, який основою світу називає матерію
2	ідеологічна течія, головним завданням якої було захоплення влади
3	ідейний рух, основу якого становила віра в розум як джерело знання і засаду щасливого життя
4	відродження античних традицій
5	це вчення про категорії

	Питання 3 Що таке аналітична філософія?
1	філософська течія, в якій наукові теорії проголошуються довільними конструкціями, що умовно приймаються за істинні
2	філософська позитивістська течія, яка зосереджувала свою увагу на дослідженні буденної мови

3	філософська течія, яка зводить суть понять, ідей, теорій до практичних операцій підкорення навколишнього середовища
4	філософська течія, головним предметом дослідження якої стало наукове знання

	Питання 4 Що є завданням герменевтики?
1	дослідження проблеми простору і часу
2	вивчення трансцендентальної свідомості
3	дослідження феномену людини
4	тлумачення та інтерпретація текстів
5	пошук наукових методів пізнання

	Питання 5 Система знань, цінностей, переконань, що пов'язують людину зі світом - це ...? (Відповідь впишіть у бланк для відповідей одним словом)

	Питання 6 Представником якого періоду античної філософії був Платон? (Відповідь впишіть у бланк для відповідей одним словом)

	Питання 7 Яка філософська течія містить ідеї: існування людини, абсурдності людського життя, свободи вибору як долі людини, втечі від свободи, межових ситуацій в житті людини, людини як проекту? (Відповідь впишіть у бланк для відповідей одним словом)

	Питання 8 Визначте, що досліджує кожна із запропонованих філософських дисциплін.		
1	Метафізика	А	шукає наукові методи пізнання
2	Гносеологія	Б	трансцендентальну свідомість
3	Феноменологія	В	проблеми простору і часу
4	Філософія науки	Г	Здатності людського пізнання

5	Історія філософії	Д	Закономірності історико-філософського процесу
---	-------------------	---	---

Питання 9 Кому з наведених мислителів належать ідеї з правої колонки? Упорядкуйте відповіді.			
1	Ф.Бекон	А	Людина – міра всіх речей
2	Тертуліан	Б	Знання - сила
3	Руссо	В	Народ є джерелом влади
4	Протагор	Г	Все розумне – дійсне, все дійсне - розумне
5	Гегель	Д	Вірую, тому що абсурдно

Питання 10 Упорядкуйте концепції буття за авторами, яким вони належать			
1.	Об'єктивний ідеалізм	А.	Д.Бруно
2.	Суб'єктивний ідеалізм	Б.	Гегель
3.	Пантеїзм	В.	Декарт
4.	Світ як механізм	Г.	Дж.Берклі
5.	Буття як постійна мінливість	Д.	Геракліт

_____ (Л.А. Чекаль)

Кафедра Філософії та міжнародної комунікації 2024-2025 навч. рік	ЕКЗАМЕНАЦІЙНИЙ БІЛЕТ № 6 з дисципліни «Філософія»	«Затверджую» « _____ » _____ 2024 р. Зав. кафедри філософії: _____ Культенко В.П.
---	---	---

Екзаменаційні питання

1. Які особливості розвитку новоєвропейської філософії?
2. Які ідеї характеризують філософію Платона?

Тестові завдання різних типів

	Питання 1 Які ідеї відображають сутність емпіризму?
1	Первинність досвіду
2	Індуктивний метод пізнання
3	Провідна роль розуму в пізнанні
4	плюралізм, полістилістичність
5	усі ідеї характерні для емпіризму

	Питання 2 Який філософський метод розробив Гегель?
1	Феноменологічний
2	Герменевтичний
3	Діалектичний
4	Метафізичний

	Питання 3 Кому належить авторство ідеї: „Першоосновою світу є число”?
1	Піфагор
2	Фалес
3	Платон
4	Аристотель
5	Кант

	Питання 4 Кому приписують вислів: «Свобода – це усвідомлена необхідність»?
--	--

1	Платон
2	Ф.Бекон
3	Спіноза
4	Гегель
5	Дільтей

	Питання 5 Система знань, цінностей, переконань, що пов'язують людину зі світом - це ...? (Відповідь впишіть у бланк для відповідей одним словом)

	Питання 6 Представником якого періоду античної філософії був Аристотель? (Відповідь впишіть у бланк для відповідей одним словом)

	Питання 7 Яку філософську течію заснував З.Фрейд? ? (Відповідь впишіть у бланк для відповідей одним словом)

	Питання 8 Впорядкуйте представників різних філософських течій за періодами історії філософії		
1.	Німецька класична філософія	А)	І.Кант
2	Античність	Б)	Т.Аквінський
3	Середньовіччя	В)	Дж.Локк
4	Новий час	Г)	О.Конт
5	Некласична філософія 19 ст.	Д)	Аристотель

	Питання 9 Встановіть відповідність між типом світогляду та способом впливу на поведінку		
1	Раціональний	А.	Розум як основа світосприйняття
2.	Оптимістичний	Б.	Налаштованість на пізнання, перетворення, підкорення світу

3.	Активний	В.	Переконання в тому, що майбутнє краще за минуле
----	----------	----	---

Питання 10 Встановіть відповідність між творами та їх авторами			
1	Аристотель	А.	Сума теології
2.	Ф.Аквінський	Б.	Нікомахова етика
3.	Т.Мор	В.	Міркування про метод
4	Р.Декарт	Г.	Утопія
5.	Ф.Ніцше	Д.	Так казав Заратустра

_____ (Л.А. Чекаль)

УКРАЇНИ			
ОКР: Бакалавр Напря́м підготовки: «Геодезія та землеустрій»	Кафедра Філософії та міжнародної комунікації 2024-2025 навч. рік	ЕКЗАМЕНАЦІЙНИЙ БІЛЕТ № 7 з дисципліни «Філософія»	«Затверджую» « ____ » _____ 2024 р. Зав. кафедри філософії: _____ Кульченко В.П.

Екзаменаційні питання

1. Що таке філософія?
2. Яку роль виконують розсудок і розум в процесі людського пізнання?

Тестові завдання різних типів

	Питання 1 Коли виникла філософія?
1	XVII ст.
2	VI ст. до н.е.
3	на початку нашої ери
4	VI ст.
5	X ст.

	Питання 2 Кому належить вислів: „Людина – є мірою всіх речей”?
1	Сократу
2	Софістам
3	Платону
4	Неоплатонікам
5	Епікуру

	Питання 3 Який метод пізнання пропонував як істинний Гегель?
1	Індукцію
2	Дедукцію
3	Спостереження
4	Діалектику
5	Аргументації

	Питання 4 Як Л. Фейербах назвав своє вчення?
1	Гедонізм
2	Антропологічний матеріалізм
3	Діалектичний матеріалізм
4	Об'єктивний ідеалізм
5	Волюнтаризм

	Питання 5 Який історичний тип світогляду характеризує віра як внутрішній контролер вчинків людини? (Відповідь впишіть у бланк для відповідей одним словом)

	Питання 6 Який період філософії став її початком? (Відповідь впишіть у бланк для відповідей одним словом)

	Питання 7 Який з творів Платона містить теорію ідеальної держави? (Відповідь впишіть у бланк для відповідей одним словом)

	Питання 8 Які проблеми досліджує кожна із запропонованих філософських дисциплін?		
1	Онтологія	А	Проблема прекрасного
2	Антропологія	Б	Проблема пізнання
3	Естетика	В	Людина як філософська проблема
4	Гносеологія	Г	Проблеми буття

	Питання 9 Визначте, які ідеї кому належать
--	--

1.	Сократ	А	Про суспільний договір
2.	Аристотель	Б	Про свідомість новонародженої людини як чисту дошку
3.	Дж.Локк	В	Я знаю, що нічого не знаю
4.	Ж.Руссо	Г	Про екзистенцію як існування людини
5.	С.К'єркегор	Д	Про пасивну матерію та активну форму

Питання 10 Встановіть відповідність між філософськими школами та представниками			
1	волюнтаризм	А.	З.Фрейд
2.	Екзистенціалізм	Б.	А.Шопенгауер
3.	Феноменологія	В.	Ж.Сартр
4	Психоаналіз	Г.	Е.Гусерль

_____ (Л.А. Чекаль)

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ			
ОКР: Бакалавр	Кафедра	ЕКЗАМЕНАЦІЙНИЙ	«Затверджую»

Напрямок підготовки: «Геодезія та землеустрій»	Філософії та міжнародної комунікації 2024-2025 навч. рік	БІЛЕТ № 8 з дисципліни «Філософія»	« _____ » _____ 2024 р. Зав. кафедри філософії: _____ Кульченко В.П.
Екзаменаційні питання			
1. Охарактеризуйте історичні типи світогляду.			
2. Що таке діалектика?			
Тестові завдання різних типів			
	Питання 1 Яке місце відводили для філософії позитивісти?		
1	філософія – служанка науки		
2	філософія – основа всіх наук		
3	філософія – одна з галузей наукового знання		
4	філософія – історичний тип світогляду		

	Питання 2 Знайдіть представників новоєвропейського емпіризму
1	Декарт
2	Бекон
3	Спіноза
4	Лейбніц
5	Гоббс

	Питання 3 Які ідеї традиційні для філософської думки часів Київської Русі?
1	пріоритет християнських цінностей
2	поняття „серця” як центру віри, любові та волі в людині
3	гуманізм, гідність людини
4	дуалізм у розумінні людини як поєднання душі та тіла

	Питання 4 Основою світу за Гераклітом є...
--	--

1	Матерія і форма
2	Рух, мінливість
3	Земля, вода, вогонь, повітря
4	Атом
5	Ідея

	Питання 5 Яка з перелічених філософських шкіл не відноситься до еллінсько-римської доби: стоїки, атомісти, скептицизм, неоплатонізм? (Відповідь впишіть у бланк для відповідей одним словом)

	Питання 6 Назвіть засновника раціональної традиції філософії Нового часу? (Відповідь впишіть у бланк для відповідей одним словом)

	Питання 7 Основою світу за Платоном є... (Відповідь впишіть у бланк для відповідей одним словом)

	Питання 8 Впорядкуйте представників різних філософських течій за періодами історії філософії		
1.	Німецька класична філософія	А)	Августин
2	Античність	Б)	Епікур
3	Середньовіччя	В)	І.Фіхте
4	Новий час	Г)	Г.Спенсер
5	Некласична філософія 19 ст.	Д)	Ф.Бекон

	Питання 9 Встановіть відповідність між типом світогляду та способом впливу на поведінку		
1	Буденний	А.	Розробляється певними соціальними інститутами

2.	Інституалізований	Б.	Здоровий глузд, регулює повсякденний досвід
3.	Теоретичний	В.	Ідеологія, системний, цілісний світогляд

	Питання 10 Упорядкуйте, до якого періоду філософії належить кожна із запропонованих течій		
1	Античність	А	Скептицизм
2.	Середньовіччя	Б	Постмодернізм
3.	Просвітництво	В	Патристика
4	Сучасна філософія	Г	Раціоналізм

_____ (Л.А. Чекаль)

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ			
ОКР: Бакалавр Напрямок підготовки: «Геодезія та землеустрій»	Кафедра Філософії та міжнародної комунікації 2024-2025 навч. рік	ЕКЗАМЕНАЦІЙНИЙ БІЛЕТ № 9 з дисципліни «Філософія»	«Затверджую» «_____» _____ 2024 р. Зав. кафедри філософії: _____ Кульченко В.П.
Екзаменаційні питання			
1. Який зміст та особливості філософської системи Г.Гегеля?			
2. Що таке філософська антропологія?			
Тестові завдання різних типів			
	Питання 1 Томізм – це...?		
1	Філософське вчення послідовників Платона		
2	Філософське вчення послідовників Фоми Аквінського		
3	Філософське вчення послідовників І.Канта		
4	Філософське вчення послідовників гедонізму		
5	Ідеологія молодого буржуазії 17-18 ст.		

	Питання 2 В чому полягає сутність світогляду деїзму?		
1	ідея потойбічної відплати		
2	Бог – першотворець, далі світ розвивається за своїми внутрішніми законами		
3	механістичне розуміння світу		
4	ототожнення справедливості із знанням		

	Питання 3 Хто створив вчення про «привиди розуму»?		
1	Платон		
2	Аристотель		
3	Августин		
4	Ф.Бекон		
5	Г.Гегель		

	Питання 4 В чому полягає сутність теорії атомізму?
1	Все складається з атомів
2	Все починається з води
3	Основою світу є числові пропорції
4	Основою світу є світовий розум
5	Світ – єдність матерії та форми

	Питання 5 Який період середньовічної філософії став її початком? (Відповідь впишіть у бланк для відповідей одним словом)

	Питання 6 Який з творів Аристотеля містить етичну теорію «золотої середини»? (Відповідь впишіть у бланк для відповідей)

	Питання 7 Яка з перелічених філософських шкіл відноситься до еллінсько-римської доби: стоїки, атомісти, елеати, мілетці? (Відповідь впишіть у бланк для відповідей одним словом)

	Питання 8 Встановіть відповідність між філософськими школами та представниками		
1	волюнтаризм	А.	Е.Гусерль
2.	Екзистенціалізм	Б.	Ф.Ніцше
3.	Феноменологія	В.	К.Юнг
4	Психоаналіз	Г.	К.Ясперс

	Питання 9 Сутність яких філософських шкіл представляють запропоновані тези з правої колонки?
--	--

1	Екзистенціалізм	А	Сила розуму приведе людство до щастя
2	Просвітництво	Б	Людина – вольова, ірраціональна істота
3	Ірраціоналізм	В	Тлумачення філософських текстів
4	Герменевтика	Г	Аналіз феноменів людської свідомості
5	Феноменологія	Д	Цінність та унікальна неповторність існування людини

	Питання 10 Кому з наведених мислителів належать твори з правої колонки? Упорядкуйте відповіді.		
1	Платон	А	Держава
2	Августин	Б	Критика практичного розуму
3	Кампанела	В	Етика
4	Спіноза	Г	Про град Божий
5	Кант	Д	Місто Сонця

_____ (Л.А. Чекаль)

ОКР: Бакалавр Напрямок підготовки: «Геодезія та землеустрій»	Кафедра Філософії та міжнародної комунікації 2024-2025 навч. рік	ЕКЗАМЕНАЦІЙНИЙ БІЛЕТ № 10 з дисципліни «Філософія»	«Затверджую» « _____ » _____ 2024 р. Зав. кафедри філософії: _____ Кульченко В.П.
---	---	--	---

Екзаменаційні питання

1. В чому полягає зміст та сутність гуманістичного світогляду?
2. Які школи некласичної філософії Ви знаєте? Назвіть та коротко охарактеризуйте.

Тестові завдання різних типів

	Питання 1 Які принципи побудови філософської системи Г.В.Ф. Гегеля?
1	тріадичний рух
2	діалектичний розвиток
3	розуміння істини як системи знання
4	панлогізм
5	розуміння історії як прогресу у пізнанні свободи
6	все перераховане характеризує філософію Гегеля

	Питання 2 Філософію Ф.Ніцше характеризує ...
1	Ідея волі до влади
2	Дослідження психіки людини
3	Дослідження трансцендентальної свідомості
4	Ідея Надлюдини
5	Дослідження проблем пізнання

	Питання 3 Що складає сутність філософських категорій „простору” й „часу”?
1	характеристики речей
2	форми існування матеріального світу
3	властивості природи
4	спосіб пізнання світу
5	сутність не досліджена

	Питання 4 Яку назву має теорія пізнання
1	Онтологія
2	Гносеологія
3	Логіка
4	Етика
5	Філософська антропологія

	Питання 5 Який історичний тип світогляду характеризує страх як зовнішній контролер вчинків людини? (Відповідь впишіть у бланк для відповідей одним словом)

	Питання 6 В другій половині 19 ст. класична філософія була змінена на...? (Відповідь впишіть у бланк для відповідей одним словом)

	Питання 7 Хто з античних філософів створив першу теорію ідеальної держави? (Відповідь впишіть у бланк для відповідей одним словом)

	Питання 8 Які проблеми досліджує кожна із запропонованих філософських дисциплін?		
1	Онтологія	А	Проблему добра, поведінки людини
2	Історія філософії	Б	Проблему буття
3	Філософія науки	В	Історію філософських вчень
4	Етика	Г	Науку як духовний та соціокультурний феномен

	Питання 9 Визначте, які ідеї кому належать
--	--

1.	Епікур	А	Критика християнської церкви
2.	Аристотель	Б	Про знакову природу слів
3.	Т.Гоббс	В	Вчення про насолоду
4.	Вольтер	Г	Про принципи науковості філософії
5.	О.Конт	Д	Етичне вчення про золоту середину

Питання 10 Упорядкуйте перелічених мислителів за періодами творчості	
1. Німецькі класики	А) Гегель
	Б) Вольтер
	В) Руссо
2. Просвітники	Г) Даламбер
	Д) Кант

_____ (Л.А. Чекаль)

УКРАЇНИ			
ОКР: Бакалавр Напря́м підготовки: «Геодезія та землеустрій»	Кафедра Філософії та міжнародної комунікації 2024-2025 навч. рік	ЕКЗАМЕНАЦІЙНИЙ БІЛЕТ № 11 з дисципліни «Філософія»	«Затверджую» « ____ » _____ 2024 р. Зав. кафедри філософії: _____ Кульченко В.П.

Екзаменаційні питання

1. Що означає коперніканський переворот Канта у філософії?
2. Що вивчають етика та естетика?

Тестові завдання різних типів

	Питання 1 Які функції виконує світогляд?
1	Прогностичну
2	Методологічна
3	Пізнавальна
4	Оцінювальна
5	Практична

	Питання 2 Яким був панівний світогляд античності?
1	Космоцентричним
2	Теоцентричним
3	Антропоцентричним
4	Гуманістичним
5	Механістичним

	Питання 3 Хто з філософів представляє античну класику?
1	Фалес
2	Піфагор
3	Геракліт
4	Платон
5	Секст Емпірик

	Питання 4 Знайдіть риси, характерні для філософії Г.Сковороди		
1	раціоналізм		
2	поняття „серця” як центру віри, любові та волі в людині		
3	Вчення про споріднену працю		
4	Ідеї Макросвіту, мікросвіту та світу символів		

	Питання 5 Як називається філософська позиція, що основою світу визнає ідеальне начало? (Відповідь впишіть у бланк для відповідей одним словом)		

	Питання 6 Назвіть засновника німецької класичної філософії? (Відповідь впишіть у бланк для відповідей одним словом)		

	Питання 7 Хто сформулював п'ять доказів існування Бога? (Відповідь впишіть у бланк для відповідей одним словом)		

	Питання 8 Встановіть відповідність між методом та його характеристикою		
1	Діалектика	А.	Розгляд явищ світу з точки зору їхньої незмінності
2.	Метафізика	Б.	Розгляд явищ світу з точки зору протиставлення протилежних начал
3.	Антитетика	В.	Розгляд явищ світу з точки зору їхнього розвитку

	Питання 9 Упорядкуйте, до якого періоду філософії належить кожна із запропонованих течій		
1	Античність	А	Емпіризм
2.	Середньовіччя	Б	Стоїцизм

3.	Новий час	В	Структуралізм
4	Сучасна філософія	Г	Реалізм

	Питання 10 Встановіть відповідність між філософськими школами та представниками		
1	Герменевтика	А.	Бергсон
2.	Екзистенціалізм	Б.	Конт
3.	Позитивізм	В.	Гадамер
4	Інтуїтивізм	Г.	Ясперс

_____ (Л.А. Чекаль)

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ			
ОКР: Бакалавр Напрямок підготовки: «Геодезія та землеустрій»	Кафедра Філософії та міжнародної комунікації 2024-2025 навч. рік	ЕКЗАМЕНАЦІЙНИЙ БІЛЕТ № 12 з дисципліни «Філософія»	«Затверджую» «_____» _____ 2024 р. Зав. кафедри філософії: _____ Кульченко В.П.
Екзаменаційні питання			
1. Світогляд: структура та функції.			
2. Що таке емпіризм та раціоналізм? Який період європейської філософії характеризується їхньою суперечкою?			
Тестові завдання різних типів			
	Питання 1 Патристика – це...?		
1	Філософське вчення послідовників Платона		
2	Філософське вчення послідовників Фоми Аквінського		
3	Вчення Отців Церкви		
4	Філософське вчення доби Відродження		
5	Ідеологія європейської феодальної аристократії		
	Питання 2 В чому полягає сутність світогляду гуманізму?		
1	ідея потойбічної відплати		
2	Бог – першотворець, далі світ розвивається за своїми внутрішніми законами		
3	механістичне розуміння світу		
4	Визнання людини найвищою цінністю		
5	Уявлення про світ, в основі якого лежить дві субстанції		
	Питання 3 Хто сформулював онтологічне доведення існування Бога?		
1	Платон		
2	Ф.Аквінський		
3	Августин		
4	Ансельм Кентерберійський		

5	К.Ясперс
---	----------

	Питання 4 Як уявляє субстанційну основу світу Декарт?
1	Дуалістично - як єдність протяжності і мислення
2	Пантеїстично – як всебожжя
3	Плюралістично – як незліченність монад
4	Матеріалістично
5	Світ як єдність матерії та форми

	Питання 5 Як називається 1-й період філософії античності? (Відповідь впишіть у бланк для відповідей одним словом)

	Питання 6 Яким був панівний світогляд античності? (Відповідь впишіть у бланк для відповідей одним словом)

	Питання 7 Як називається філософська позиція, що основою світу визнає матеріальне начало? (Відповідь впишіть у бланк для відповідей одним словом)

	Питання 8 Кому з наведених мислителів належать твори з правої колонки? Упорядкуйте відповіді.		
1	Аристотель	А	Критика здатності судження
2	Гегель	Б	Політика
3	Макіавеллі	В	Логіка
4	Гоббс	Г	Про громадянина
5	Кант	Д	Государ

	Питання 9 Упорядкуйте гносеологічні позиції за відповідністю змісту		
1.	агностицизм	А	Відносність істини
2.	скептицизм	Б	Людиновимірність істини
3.	суб'єктивізм	В	Непізнаваність сутності речей
4.	догматизм	Г	Сумнів щодо можливості досягти істину
5.	релятивізм	Д	Незмінність істини

	Питання 10 Впорядкуйте представників різних філософських течій за періодами історії філософії		
1.	Німецька класична філософія	А)	Фейєрбах
2	Античність	Б)	К'єркегор
3	Середньовіччя	В)	Демокріт
4	Новий час	Г)	Лейбніц
5	Некласична філософія 19 ст.	Д)	Оріген

_____ (Л.А. Чекаль)

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ			
ОКР: Бакалавр Напрямок підготовки: «Геодезія та землеустрій»	Кафедра Філософії та міжнародної комунікації 2024-2025 навч. рік	ЕКЗАМЕНАЦІЙНИЙ БІЛЕТ № 13 з дисципліни «Філософія»	«Затверджую» «_____» _____ 2024 р. Зав. кафедри філософії: _____ Культенко В.П.
Екзаменаційні питання			
1. Що таке Просвітництво?			
2. Що таке утилітаризм та хто його представляє у філософії?			
Тестові завдання різних типів			
	Питання 1 Які функції притаманні філософії?		
1	Світоглядна		
2	Методологічна		
3	Прогностична		
4	Критична		
5	сукупність всіх функцій		

	Питання 2 Які позиції відрізняють західну парадигму філософування?		
1	Інтравертність		
2	Екстравертність		
3	Відмежованість від релігії		
4	Домінування онтологічної та гносеологічної проблематики		
5	усі ці ознаки разом узяті		

	Питання 3 Як називалася епоха, коли в Європі виникла філософія?		
1	Античність		
2	Середньовіччя		
3	Відродження		

4	Новий час
5	Просвітництво

	Питання 4 Яка головна ідея характеризувала античну школу скептиків?	
1	Незворушність щодо випробувань долі	
2	Переосмислення ідей платонівської філософії	
3	Сумнів щодо можливості досягти істину	
4	Отримання життєвих насолод	
5	Неможливість пізнання сутності речей	

	Питання 5 До якого філософського періоду належить філософія Вольтера? (Відповідь впишіть у бланк для відповідей одним словом)	

	Питання 6 Як називається метод розчленування складної проблеми на прості складові? (Відповідь впишіть у бланк для відповідей одним словом)	

	Питання 7 Хто є автором твору «Новий Органон»? (Відповідь впишіть у бланк для відповідей одним словом)	

	Питання 8 Упорядкуйте в хронологічному порядку етапи історії філософії		
1	А	Новий час	
2	Б	Середньовіччя	
3	В	Некласична філософія	
4	Г	Античність	
5	Д	Німецька класична філософія	

	Питання 9 Визначте, які ідеї кому належать		
1.	Маркс	А	Вчення про базис та надбудову
2.	Декарт	Б	Філософія - служанка науки
3.	Конт	В	Про сублимацію
4.	Ансельм Кентерберійський	Г	Про універсальний метод пізнання
5.	Фрейд	Д	Онтологічний доказ існування Бога

	Питання 10 Упорядкуйте перелічених мислителів на прихильників номіналізму та реалізму	
1. Реалізм	А) Ф.Аквінський	
	Б) Р.Бекон	
	В) У.Оккам	
2. Номіналізм	Г) Ансельм Кентерберійський	
	Д) Бонавентура	

_____ (Л.А. Чекаль)

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ			
ОКР: Бакалавр Напрямок підготовки: «Геодезія та землеустрій»	Кафедра Філософії та міжнародної комунікації 2024-2025 навч. рік	ЕКЗАМЕНАЦІЙНИЙ БІЛЕТ № 14 з дисципліни «Філософія»	«Затверджую» «_____» _____ 2024 р. Зав. кафедри філософії: _____ Культенко В.П.
Екзаменаційні питання			
1. На які періоди поділяють філософію античності? Як змінювалась проблематика зі зміною періодів?			
2. Що вивчає логіка? Хто її заснував?			
Тестові завдання різних типів			
	Питання 1 Які риси характеризують німецьку класичну філософію?		
1	Гносеологічна проблематика		
2	Відстоювання об'єктивного раціонального характеру етичних норм		
3	Зміна уваги від об'єкта до суб'єкта пізнання		
4	Зародження софістики		
5	Академізм		

	Питання 2 Яку назву має ідейний рух 18-19 ст., основу якого становила віра в розум як джерело знання і засаду щасливого життя?
1	Емпіризм
2	Реалізм
3	Номіналізм
4	Просвітництво
5	Романтизм

	Питання 3 Яка філософська школа 20 ст. зосереджена на дослідженні мови науки?
1	Емпіріокритицизм
2	Неопозитивізм

3	Екзистенціалізм
4	Критичний раціоналізм

	Питання 4 Який філософський метод присвячений тлумаченню та інтерпретації текстів?		
1	Діалектика		
2	Метафізика		
3	Герменевтика		
4	Феноменологія		
5	Дедукція		

	Питання 5 В який період вся європейська філософія була цілком пов'язана з християнством? (Відповідь впишіть у бланк для відповідей одним словом)		

	Питання 6 Представниками якого періоду античної філософії були елеати? (Відповідь впишіть у бланк для відповідей одним словом)		

	Питання 7 Як називається світогляд, в якому Бог і природа ототожнюються? (Відповідь впишіть у бланк для відповідей одним словом)		

	Питання 8 Визначте, до якої групи належить кожен з методів пізнання?		
1	Діалектика	А	Специфічно наукові методи
2	Аналіз	Б	Емпіричні методи
3	Статистичний метод	В	Філософські методи
4	Вимірювання	Г	Загальнонаукові методи

	Питання 9 Кому належать ідеї з правої колонки? Упорядкуйте відповіді.		
1	Просвітники	А	людина людині вовк
2	Будда	Б	не судить і не судимі будете
3	Т. Гоббс	В	життя – це страждання
4	Ісус Христос	Г	Свобода, рівність, братерство
5	Ф. Ніцше	Д	Підштовхни того, хто падає

	Питання 10 Упорядкуйте проблеми відповідно до етапів, на яких вони переважали		
1.	морально-етична проблематика	А	Натурфілософія
2.	онтологічна	Б	Еллінізм
3.	антропологічна	В	Антична класика
4.	гносеологічна	Г	Новий час

_____ (Л.А. Чекаль)

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ			
ОКР: Бакалавр Напрямок підготовки: «Геодезія та землеустрій»	Кафедра Філософії та міжнародної комунікації 2024-2025 навч. рік	ЕКЗАМЕНАЦІЙНИЙ БІЛЕТ № 15 з дисципліни «Філософія»	«Затверджую» «_____» _____ 2024 р. Зав. кафедри філософії: _____ Кульченко В.П.
Екзаменаційні питання			
1. Що таке соціальна філософія?			
2. Розкрийте зміст понять: монотеїзм, політеїзм, геоцентризм, креаціонізм.			
Тестові завдання різних типів			
	Питання 1 Яка течія новоєвропейської філософії наполягає на первинності досвіду у пізнанні?		
1	Емпіризм		
2	Раціоналізм		
3	Німецька класика		
4	Просвітництво		
5	Марксизм		

	Питання 2 Філософія марксизму – це...?
1	Натуралізм
2	Суб'єктивний ідеалізм
3	Об'єктивний ідеалізм
4	Діалектичний матеріалізм

	Питання 3 Кому належить авторство ідеї: „Першоосновою світу є атоми”?
1	Піфагор
2	Фалес
3	Платон
4	Аристотель
5	Демокріт

	Питання 4 Кому приписують вислів: «У розумі немає нічого, чого до цього не було б у досвіді»?
1	Дж.Локк
2	Ф.Бекон
3	Спіноза
4	Гегель
5	Дільтей

	Питання 5 Яку назву має вчення про цінності? (Відповідь впишіть у бланк для відповідей одним словом)

	Питання 6 До якого філософського періоду належить філософія Ф.Бекона? (Відповідь впишіть у бланк для відповідей словом)

	Питання 7 Кому належить авторство ідеї: „Першоосновою світу є число”? (Відповідь впишіть у бланк для відповідей одним словом)

	Питання 8 Знайдіть тип світогляду, який характеризує відповідну добу		
1.	Середньовіччя	А	Плюралізм
2	Відродження	Б	Раціоналізм
3	Новий час	В	Християнський аскетизм
4	Просвітництво	Г	Пантеїзм
5	Сучасність	Д	Механіцизм

	Питання 9 Встановіть відповідність між типом світогляду та способом впливу на поведінку		
1	Ірраціональний	А.	В основі світосприйняття лежать нерозумові здатності людини

2.	Оптимістичний	Б.	Налаштованість на бездіяльність, споглядання світу
3.	Пасивний	В.	Переконання в тому, що в майбутньому буде краще, ніж у минулому

	Питання 10 Упорядкуйте філософів за належністю до відповідної школи		
1	Стоїцизм	А	Б.Рассел
2.	Позитивізм	Б	К.Поппер
3.	Аналітична філософія	В	Ж.П.Сартр
4	Критичний раціоналізм	Г	Р.Авенаріус
5.	Екзистенціалізм	Д	Сенека

_____ (Л.А. Чекаль)

УКРАЇНИ			
ОКР: Бакалавр Напря́м підготовки: «Геодезія та землеустрій»	Кафедра Філософії та міжнародної комунікації 2024-2025 навч. рік	ЕКЗАМЕНАЦІЙНИЙ БІЛЕТ № 16 з дисципліни «Філософія»	«Затверджую» « ____ » _____ 2024 р. Зав. кафедри філософії: _____ Кульченко В.П.

Екзаменаційні питання

1. Охарактеризуйте східну й західну традиції філософування.
2. Які філософські методи Ви знаєте?

Тестові завдання різних типів

	Питання 1 Яку назву має вчення про цінності?
1	Онтологія
2	Гносеологія
3	Логіка
4	Етика
5	Аксіологія

	Питання 2 Якою філософською позицією об'єднані погляди Н.Макіавеллі та Л.Вала?
1	Утопізм
2	Утилітаризм
3	Містицизм
4	Інтуїтивізм
5	Волюнтаризм

	Питання 3 Як оцінює П.Юркевич роль серця в житті людини?
1	Як осередок духовного життя
2	Як один з органів людського тіла
3	Як причину надмірної людської емоційності
4	Не розглядає цю проблему

	Питання 4 Які функції не притаманні світогляду?
1	Пізнавальна
2	Методологічна
3	Оцінювальна
4	Критична
5	Практична

	Питання 5 До якого філософського періоду належить філософія Декарта? (Відповідь впишіть у бланк для відповідей словами)

	Питання 6 Як називається метод об'єднання простих складових елементів у єдину цілісність? (Відповідь впишіть у бланк для відповідей одним словом)

	Питання 7 Хто з античних філософів є автором твору «Держава»? (Відповідь впишіть у бланк для відповідей одним словом)

	Питання 8 Упорядкуйте в хронологічному порядку етапи історії філософії		
1		А	Просвітництво
2		Б	Відродження
3		В	Некласична філософія
4		Г	Античність
5		Д	Німецька класична філософія

	Питання 9 Визначте, які ідеї кому належать		
1.	Маркс	А	Вчення про комуністичну революцію
2.	Декарт	Б	Вчення про лібідо

3.	Конт	В	Заснування соціології
4.	Ф.Аквінський	Г	Картезіанський сумнів
5.	Фрейд	Д	Докази існування Бога

Питання 10 Упорядкуйте перелічених мислителів за приналежністю до шкіл	
1. Стоїцизм	А) Піррон
	Б) Сенека
	В) Марк Аврелій
2. Скептицизм	Г) Секст емпірик
	Д) Епіктет

_____ (Л.А. Чекаль)

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ			
ОКР: Бакалавр Напрямок підготовки: «Геодезія та землеустрій»	Кафедра Філософії та міжнародної комунікації 2024-2025 навч. рік	ЕКЗАМЕНАЦІЙНИЙ БІЛЕТ № 17 з дисципліни «Філософія»	«Затверджую» «_____» _____ 2024 р. Зав. кафедри філософії: _____ Кульченко В.П.
Екзаменаційні питання			
1. Утопічні філософські проекти доби Відродження.			
2. Охарактеризуйте особливості новоєвропейського раціоналізму.			
Тестові завдання різних типів			
	Питання 1 Які позиції відрізняють східну парадигму філософування?		
1	Інтравертність		
2	Екстравертність		
3	Не відмежованість від релігії		
4	Домінування онтологічної та гносеологічної проблематики		
5	усі ці ознаки разом узяті		

	Питання 2 В яку епоху в Європі формується ідеологія гуманізму?
1	Античність
2	Середньовіччя
3	Відродження
4	Новий час
5	Просвітництво

	Питання 3 Яка головна ідея характеризувала античну школу стоїків?
1	Незворушність щодо випробувань долі
2	Переосмислення ідей платонівської філософії
3	Сумнів щодо можливості досягти істину

4	Отримання життєвих насолод
5	Неможливість пізнання сутності речей

	Питання 4 Які риси характеризують некласичну філософію?
1	зростання авторитету розуму
2	Практичний характер
3	Переоцінка розуму на користь ірраціональних виявів
4	зародження софістики
5	Емпіризм та раціоналізм

	Питання 5 Яка релігія вплинула на формування середньовічної філософії? (Відповідь впишіть у бланк для відповідей одним словом)

	Питання 6 Представниками якого періоду античної філософії були неоплатоніки? (Відповідь впишіть у бланк для відповідей одним словом)

	Питання 7 Хто заснував Києво-Могилянську академію? (Відповідь впишіть у бланк для відповідей одним словом)

	Питання 8 Упорядкуйте в хронологічному порядку етапи історії філософії		
1	А	Просвітництво	
2	Б	Відродження	
3	В	Некласична філософія	
4	Г	Античність	
5	Д	Німецька класична філософія	

Питання 9 Як розуміється істина у запропонованих філософських традиціях?			
1.	Відносність істини	А	Релятивізм
2	Сумнів у можливості досягнення істини	Б	Класична філософія
3	Істина визначається її корисністю	В	Скептицизм
4	Істина об'єктивна та незалежна від людини	Г	Прагматизм
5	Бог- єдина істина	Д	Християнство

Питання 10 Упорядкуйте методи та їх авторів			
1	Сократ	А	Антитетичний
2.	Сковорода	Б	Майєвтика
3.	Кант	В	Картезіанський сумнів
4	Гегель	Г	Діалектичний
5	Декарт	Д	Трансцендентальний

_____ (Л.А. Чекаль)

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ			
ОКР: Бакалавр Напрямок підготовки: «Геодезія та землеустрій»	Кафедра Філософії та міжнародної комунікації 2024-2025 навч. рік	ЕКЗАМЕНАЦІЙНИЙ БІЛЕТ № 18 з дисципліни «Філософія»	«Затверджую» «_____» _____ 2024 р. Зав. кафедри філософії: _____ Кульченко В.П.
Екзаменаційні питання			
1. Класичний період античної філософії. Софісти, Сократ.			
2. Етапи та особливості проблематики позитивізму.			
Тестові завдання різних типів			
	Питання 1 Що в марксизмі покладається в основу матеріалістичного розуміння історії?		
1	Форма власності		
2	Божий промисел		
3	Воля правителів		
4	Вплив традиції		
5	Потреба людей жити колективно		

	Питання 2 В якій позитивістській школі 20 ст. формується ідея верифікації?
1	Емпіріокритицизм
2	Неопозитивізм
3	Екзистенціалізм
4	Критичний раціоналізм

	Питання 3 Який філософський метод присвячений дослідженню трансцендентальної свідомості?
1	Діалектика
2	Метафізика
3	Герменевтика
4	Феноменологія
5	Дедукція

	Питання 4 Яка течія новоєвропейської філософії наполягає на первинності розуму у пізнанні?
1	Емпіризм
2	Раціоналізм
3	Німецька класика
4	Просвітництво
5	Марксизм

	Питання 5 Яку назву має філософське вчення про суспільство? (Відповідь впишіть у бланк для відповідей словами)

	Питання 6 До якого періоду філософії належить творчість Піфагора? (Відповідь впишіть у бланк для відповідей одним словом)

	Питання 7 В яку епоху в Європі формується культ розуму? (Відповідь впишіть у бланк для відповідей одним словом)

	Питання 8 Визначте, до якої групи належить кожен з методів пізнання?		
1	Герменевтика	А	Специфічно наукові методи
2	Аналіз	Б	Емпіричні методи
3	В пробірці	В	Філософські методи
4	Спостереження	Г	Загальнонаукові методи

	Питання 9 Кому належать ідеї з правої колонки? Упорядкуйте відповіді.		
1	Просвітники	А	Договірна теорія держави
2	Будда	Б	Возлюби ближнього

3	Т. Гоббс	В	Спокій та незворушність
4	Ісус Христос	Г	Свобода, рівність, братерство
5	Ф. Ніцше	Д	Надлюдини

	Питання 10 Упорядкуйте проблеми відповідно до етапів, на яких вони переважали		
1.	морально-етична проблематика	А	Натурфілософія
2.	онтологічна	Б	Еллінізм
3.	антропологічна	В	Антична класика
4.	гносеологічна	Г	Новий час

_____ (Л.А.Чекаль)

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ			
ОКР: Бакалавр Напрямок підготовки: «Геодезія та землеустрій»	Кафедра Філософії та міжнародної комунікації 2024-2025 навч. рік	ЕКЗАМЕНАЦІЙНИЙ БІЛЕТ № 19 з дисципліни «Філософія»	«Затверджую» «_____» _____ 2024 р. Зав. кафедри філософії: _____ Культенко В.П.
Екзаменаційні питання			
1. Функції філософії.			
2. Ф.Бекон – засновник емпіричного природознавства.			
Тестові завдання різних типів			
	Питання 1 Філософія Платона – це...?		
1	Натуралізм		
2	Суб'єктивний ідеалізм		
3	Об'єктивний ідеалізм		
4	Діалектичний матеріалізм		

	Питання 2 Кому належить авторство ідеї: „Першоосновою світу є число”?
1	Піфагор
2	Фалес
3	Платон
4	Аристотель
5	Демокріт

	Питання 3 Кому приписують вислів: «У розумі немає нічого, чого до цього не було б у досвіді, окрім самого розуму»?
1	Г.Лейбніц
2	Ф.Бекон
3	Спіноза
4	Гегель

5	Дільтей
---	---------

	Питання 4 Яку назву має філософське вчення про суспільство?
1	Онтологія
2	Гносеологія
3	Соціальна філософія
4	Етика
5	Аксіологія

	Питання 5 До якого історичного періоду філософії належить патристика? (Відповідь впишіть у бланк для відповідей одним словом)

	Питання 6 Як називається метод руху думки від одиничного до загального? (Відповідь впишіть у бланк для відповідей одним словом)

	Питання 7 Хто є автором твору «Критика чистого розуму»? (Відповідь впишіть у бланк для відповідей одним словом)

	Питання 8 Знайдіть тип світогляду, який характеризує відповідну добу		
1.	Середньовіччя	А	Плюралізм
2	Відродження	Б	Космоцентризм
3	Новий час	В	Християнський аскетизм
4	Античність	Г	Гуманізм
5	Постмодернізм	Д	Механіцизм

	Питання 9 Встановіть відповідність між типом світогляду та способом впливу на поведінку
--	--

1	Міфологія	А.	Свобода людини
2.	Релігія	Б.	Віра як внутрішній контролер
3.	Філософія	В.	Страх як зовнішній контроль

	Питання 10 Упорядкуйте філософів за належністю до відповідної школи		
1	Стоїцизм	А	Дельоз
2.	Позитивізм	Б	Зенон
3.	Аналітична філософія	В	Вітгенштейн
4	Постмодернізм	Г	О.Конт
5.	Екзистенціалізм	Д	Ж.П.Сартр

_____ (Л.А. Чекаль)

ОКР: Бакалавр Напрям підготовки: «Геодезія та землеустрій»	Кафедра Філософії та міжнародної комунікації 2024-2025 навч. рік	ЕКЗАМЕНАЦІЙНИЙ БІЛЕТ № 20 з дисципліни «Філософія»	«Затверджую» « ____ » _____ 2024 р. Зав. кафедри філософії: _____ Кульченко В. П.
---	---	--	---

Екзаменаційні питання

1. Тома Аквінський. Осягнення Бога засобами розуму.
2. Культ розуму в епоху Просвітництва.

Тестові завдання різних типів

	Питання 1 Хто з філософів створив утилітаристичну філософію?
1	Т.Мор
2	Н.Кузанський
3	Н.Макіавеллі
4	Г.Гегель
5	Ф.Ніцше

	Питання 2 Хто заснував Києво-Могилянську академію?
1	Г.Сковорода
2	П.Могила
3	Й.Міхневич
4	І.Гізель

	Питання 13 Які функції притаманні світогляду?
1	Пізнавальна
2	Методологічна
3	Оцінювальна
4	Критична
5	Практична

	Питання 4 Хто започаткував логіку – науку про послідовне несуперечливе мислення?
--	--

1	Платон
2	Аристотель
3	Кант
4	Конт
5	Хакен

	Питання 5 Хто в часи Відродження висуває ідею геліоцентризму (Земля обертається навколо Сонця)? (Відповідь впишіть у бланк для відповідей одним словом)

	Питання 6 Коли почалася масова християнізація Київської Русі? (Відповідь впишіть у бланк для відповідей одним словом)

	Питання 7 Який філософський метод ґрунтується на ідеї розвитку? ? (Відповідь впишіть у бланк для відповідей одним словом)

	Питання 8 Чиї погляди виражають представлені позиції?		
1	Платон	А	Філософія – служанка науки
2.	М. Монтень	Б	Філософія – це любомудріє
3.	Г. Сковорода	В	Філософія – справа обраних, аристократів
4	О. Конт	Г	Філософія – це мистецтво жити гідно

	Питання 9 Яка наука що вивчає?		
1	Вчення про душу	А	Соціологія
2.	Вчення про суспільство	Б	Біологія
3.	Вчення про правила поведінки	В	Етика
4	Найзагальніше вчення про Бога, душу і світ	Г	Метафізика
5.	Вчення про життя	Д	Психологія

Питання 10 Хто з філософів який метод пропонував?			
1.	Протагор	А	сумніву
2.	Т.Аквінський	Б	діалектичний
3.	Ф.Бекон	В	Індуктивний
4.	Р.Декарт	Г	софістичний
5.	Г.Гегель	Д	Схоластичний

_____ (Л.А. Чекаль)

ОКР: Бакалавр Напрямок підготовки: «Геодезія та землеустрій»	Кафедра Філософії та міжнародної комунікації 2024-2025 навч. рік	ЕКЗАМЕНАЦІЙНИЙ БІЛЕТ № 21 з дисципліни «Філософія»	«Затверджую» « ____ » _____ 2024 р. Зав. кафедри філософії: _____ Кульченко В.П.
---	---	--	--

Екзаменаційні питання

1. Антропологічний матеріалізм Л.Фейєрбаха.
2. Філософія екзистенціалізму. Проблема сутності й існування.

Тестові завдання різних типів

	Питання 1 Що означає термін „софістика” у назві відповідної філософської течії?
1	мудрування
2	переконання
3	одкровення
4	осіяння
5	насіння

	Питання 2 Яка головна ідея характеризувала античну школу епікурейців?
1	Незворушність щодо випробувань долі
2	Переосмислення ідей платонівської філософії
3	Сумнів щодо можливості досягти істину
4	Отримання життєвих насолод
5	Неможливість пізнання сутності речей

	Питання 3 Які риси характеризують постмодерну філософію?
1	Деконструкція
2	Іронія як метод
3	Увага до повсякденності
4	Ризомність
5	Всі перелічені ознаки

	Питання 4 Який філософський напрямок започатковано Локком?
1	Емпіризм
2	Раціоналізм
3	Номіналізм
4	Реалізм
5	Сенсуалізм

	Питання 5 Яку назву має вчення про правила поведінки? (Відповідь впишіть у бланк для відповідей одним словом)

	Питання 6 Кому приписують вислів: «Мислю, отже існую»? (Відповідь впишіть у бланк для відповідей одним словом)

	Питання 7 Скільки законів діалектики розробив Г.Гегель? (Відповідь впишіть у бланк для відповідей одним словом)

	Питання 8 Визначте, до якої групи належить кожен з методів пізнання?		
1	Діалектика	А	Специфічно наукові методи
2	Дедукція	Б	Емпіричні методи
3	Ігрове навчання	В	Філософські методи
4	Спостереження	Г	Загальнонаукові методи

	Питання 9 Установіть відповідність між ідеями та типами світоглядів, які вони представляють. Упорядкуйте відповіді.		
1	Теоцентризм	А	Ідея Боготворчості
2	Гедонізм	Б	Абсолютизація розуму

3	Раціоналізм	В	Світ як велетенський годинник
4	Механіцизм	Г	Бог – центр та основа всього
5	Креаціонізм	Д	Прагнення задоволення

	Питання 10 Упорядкуйте ідеї та хто їх висловлював		
1.	Серце як осередок людської сутності	А	В.Липинський
2.	Споріднена праця	Б	П.Юркевич
3.	Хутірська філософія	В	Г.Сковорода
4.	Національна ідея	Г	П.Куліш
5	Соціалістичні ідеї	Д	І.Франко

_____ (Л.А. Чекаль)

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ			
ОКР: Бакалавр	Кафедра	ЕКЗАМЕНАЦІЙНИЙ	«Затверджую»

Напрямок підготовки: «Геодезія та землеустрій»	Філософії та міжнародної комунікації 2024-2025 навч. рік	БІЛЕТ № 22 з дисципліни «Філософія»	«_____» _____ 2024 р. Зав. кафедри філософії: _____ Кульченко В.П.
---	---	--	---

Екзаменаційні питання

1. Августин Блажений. Побудова універсальної системи християнського світогляду.
2. Філософський психоаналіз. З.Фрейд.

Тестові завдання різних типів

	Питання 1 В якій позитивістській школі 20 ст. формується ідея фальсифікації?
1	Емпіріокритицизм
2	Неопозитивізм
3	Екзистенціалізм
4	Критичний раціоналізм

	Питання 2 Який філософський метод ґрунтується на ідеї розвитку?
1	Діалектика
2	Метафізика
3	Герменевтика
4	Феноменологія
5	Дедукція

	Питання 3 Виберіть закони діалектики.
1	Тотожності
2	Виключення третього
3	Переходу кількості в якість
4	Взаємопроникнення протилежностей
5	Подвійного заперечення

	Питання 4 Онтологія Аристотеля – це...?
1	Натуралізм

2	Суб'єктивний ідеалізм
3	Об'єктивний ідеалізм
4	Матеріалізм

	Питання 5 Кому належить авторство ідеї: „Першоосновою світу є стихії землі, води, повітря, вогню”? (Відповідь впишіть у бланк для відповідей одним словом)

	Питання 6 Хто з видатних філософів-класиків сформулював категоричний імператив в області моралі? (Відповідь впишіть у бланк для відповідей одним словом)

	Питання 7 Як називається філософська позиція, коли субстанційною основою світу вважається нематеріальне, ідеальне начало? (Відповідь впишіть у бланк для відповідей одним словом)

	Питання 8 Упорядкуйте філософські концепції та їх авторів		
1.	Теорія ідей	А	Софісти
2	Вчення про матерію і форму	Б	Демокріт
3	Монадологія	В	Платон
4	Атомізм	Г	Лейбніц
5	Релятивізм	Д	Аристотель

	Питання 9 Знайдіть авторів творів		
1	«Міф про Сізіфа»	А	Гоббс
2.	«Левіафан»	Б	Вольтер
3.	«Кандид»	В	Аристотель
4	«Метафізика»	Г	Платон
5	«Апологія Сократа»	Д	Камю

	Питання 10 Упорядкуйте філософів за належністю до відповідної школи		
1	Стоїцизм	А	Ліотар
2.	Позитивізм	Б	Епіктет
3.	Постпозитивізм	В	Т.Кун
4	Постмодернізм	Г	О.Конт
5.	Екзистенціалізм	Д	М.Гайдеггер

_____ (Л.А. Чекаль)

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ			
ОКР: Бакалавр Напрямок підготовки: «Геодезія та	Кафедра Філософії та міжнародної	ЕКЗАМЕНАЦІЙНИЙ БІЛЕТ № 23	«Затверджую» «_____» _____ 2024 р.

землеустрій»	комунікації 2024-2025 навч. рік	з дисципліни «Філософія»	Зав. кафедри філософії: _____ Культенко В.П.
--------------	---------------------------------------	-----------------------------	--

Екзаменаційні питання

1. Філософські школи доби еллінізму та Римської імперії.
2. Розкрийте зміст методів індукції, дедукції, аналізу, синтезу, моделювання, абстрагування. В яких науках вони застосовуються?

Тестові завдання різних типів

	Питання 1 Кому належить авторство ідеї: „Першоосновою світу є стихії землі, води, повітря, вогню”?
1	Піфагор
2	Фалес
3	Платон
4	Емпедокл
5	Демокріт

	Питання 2 Кому приписують вислів: «Мислю, отже існую»?
1	Г.Лейбніц
2	Ф.Бекон
3	Спіноза
4	Гегель
5	Декарт

	Питання 3 Яку назву має філософське вчення про пізнання?
1	Онтологія
2	Гносеологія
3	Соціальна філософія
4	Етика
5	Аксіологія

	Питання 4 Хто з філософів створив філософську систему панлогізму?
--	---

1	Т.Мор
2	Н.Кузанський
3	Н.Макіавеллі
4	Г.Гегель
5	Ф.Ніцше

	Питання 5 Слово „філософія” у перекладі з давньогрецької означає любов до...? (Відповідь впишіть у бланк для відповідей одним словом)

	Питання 6 Як Сократ назвав власний метод філософування? (Відповідь впишіть у бланк для відповідей одним словом)

	Питання 7 Хто є автором твору «Новий Органон»? (Відповідь впишіть у бланк для відповідей одним словом)

	Питання 8 Упорядкуйте ідеї щодо першооснови світу та їх авторів		
1	Платон	А	Монадологія
2.	Аристотель	Б	Атомізм
3.	Демокріт	В	Панлогізм
4	Лейбніц	Г	Пасивна матерія та активна форма
5	Гегель	Д	Ідеї як прообрази речей

	Питання 9 Упорядкуйте в хронологічному порядку етапи історії філософії		
1		А	Новий час
2		Б	Античність
3		В	Сучасна філософія

4		Г	Німецька класична філософія
5		Д	Середньовіччя

	Питання 10 Упорядкуйте, який твір якій епосі належить		
1.	Середньовіччя	А	"Капітал" К. Маркса
2.	Некласична філософія	Б	"Божественна комедія" Д.Алігері
3.	Новий час	В	"Сутність християнства" Л.Фейєрбаха
4.	Німецька класика	Г	"Сума теології" Ф.Аквінського
5.	Відродження	Д	"Монадологія" Г.Лейбніца

_____ (Л.А. Чекаль)

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ			
ОКР: Бакалавр	Кафедра	ЕКЗАМЕНАЦІЙНИЙ	«Затверджую»

Напрямок підготовки: «Геодезія та землеустрій»	Філософії та міжнародної комунікації 2024-2025 навч. рік	БІЛЕТ № 24 з дисципліни «Філософія»	«_____» _____ 2024 р. Зав. кафедри філософії: _____ Кульченко В.П.
---	---	--	---

Екзаменаційні питання

1. Р.Декарт – засновник новоєвропейського раціоналізму.
2. Які проблеми досліджуються соціальною філософією?

Тестові завдання різних типів

	Питання 1 Виберіть судження, що найбільше повно визначає суть філософії.
1	філософія - це особливий світогляд
2	філософія - це щире світовідчуження
3	філософія – це розвага
4	філософія – це спосіб заробляння грошей

	Питання 2 Як співвідносяться філософія та онтологія?
1	філософія є частиною онтології
2	онтологія є частиною філософії
3	філософія заперечує онтологію
4	онтологія заперечує філософію

	Питання 3 Філософське вчення Демокріта і Левкіппа має назву ...?
1	Атомізм
2	Панлогізм
3	Ноологія
4	Ідеалізм
5	Монадологія

	Питання 4 Яка головна ідея характеризувала античну школу неоплатоніків?
1	Незворушність щодо випробувань долі

2	Переосмислення ідей платонівської філософії
3	Сумнів щодо можливості досягти істину
4	Отримання життєвих насолод
5	Неможливість пізнання сутності речей

	Питання 5 Як називається другий період середньовічної філософії? (Відповідь впишіть у бланк для відповідей одним словом)

	Питання 6 Представниками якого періоду античної філософії були скептики? (Відповідь впишіть у бланк для відповідей одним словом)

	Питання 7 Яка категорія використовуються для позначення першооснови буття? (Відповідь впишіть у бланк для відповідей одним словом)

	Питання 8 Упорядкуйте перелічених мислителів за приналежністю		
1. Класична філософія	А) І.Кант		
	Б) О.Конт		
_____	В) Г.Гегель		
2. Некласична філософія	Г) Е.Гусерль		
	Д) Ф.Ніцше		

	Питання 9 Упорядкуйте ознаки за їх відповідністю світоглядам різного типу		
1	Філософський світогляд	А	страх
2	Релігійний світогляд	Б	теоретичність
3	Міфологічний світогляд	В	художність
4	Естетичний світогляд	Г	віра

	Питання 10 Який філософський концепт обґрунтовує кожне із суджень?		
1	Ідеалізм	А	Природна матеріальність світу
2	Суб'єктивний ідеалізм	Б	Ідеї передують речам
3	Матеріалізм	В	Існування світу визначається свідомістю, яка його сприймає
4	Дуалізм	Г	Бог – першодвигун, далі світ існує самостійно
5	Деїзм	Д	Дух витає над матерією та оживляє її

_____ (Л.А. Чекаль)

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ			
ОКР: Бакалавр Напрямок підготовки:	Кафедра Філософії та	ЕКЗАМЕНАЦІЙНИЙ БІЛЕТ № 25	«Затверджую» «_____» _____ 2024 р.

«Геодезія та землеустрій»	міжнародної комунікації 2024-2025 навч. рік	з дисципліни «Філософія»	Зав. кафедри філософії: _____ Культенко В.П.
---------------------------	--	--------------------------	--

Екзаменаційні питання

1. Новоевропейський емпіризм. Т.Гоббс, Дж.Локк.
2. Чуттєвий та раціональний рівень пізнання.

Тестові завдання різних типів

	Питання 1 Які риси характеризують німецьку класичну філософію?
1	Академізм
2	Увага до гносеологічної проблематики
3	Високий теоретизм
4	Переосмислення співвідношення суб'єкта і об'єкта пізнання
5	Всі відповіді вірні

	Питання 2 Якою є філософська система поглядів Л.Фейєрбаха?
1	Естетичною
2	Матеріалістичною
3	дуалістичною
4	плюралістичною
5	Постмодерністською

	Питання 3 Кого відносять до школи постпозитивізму?
1	О.Конт
2	Е.Мах
3	Б.Рассел
4	І.Лакатос

	Питання 4 Які якості визначають сутність у структурі особистості?
1	соціальні

2	біологічні
3	фізичні
4	психологічні
5	хімічні

	Питання 5 До якої філософської школи належить К.Ясперс? (Відповідь впишіть у бланк для відповідей одним словом)

	Питання 6 Як називається вчення античних філософів Левкіппа та Демокріта? (Відповідь впишіть у бланк для відповідей одним словом)

	Питання 7 Яку назву має філософське вчення про прекрасне? (Відповідь впишіть у бланк для відповідей одним словом)

	Питання 8 Хто є засновниками вчень, наведених у правій колонці?		
1.	Лао-цзи	А	Стоїцизм
2.	Сидхартха Гаутама	Б	Даосизм
3.	Зенон	В	Буддизм
4.	А.Бергсон	Г	Християнство
5	Ісус Христос	Д	Інтуїтивізм

	Питання 9 Упорядкуйте наведені положення: якій філософській традиції вони належать?		
1.	Екзистенціалізм	А	опредметнення – розпредметнення
2	Просвітництво	Б	життя і воля
3	Сенсуалізм	В	людська екзистенція

4	Марксизм	Г	Свобода, рівність, братерство
5	Філософія життя	Д	Єдина підстава пізнання – чуттєвий досвід

	Питання 10 Розставте світогляди в історичній послідовності їхнього формування		
1		А.	філософія
2.		Б.	міфологія
3.		В.	релігія

_____ (Л.А. Чекаль)

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ			
ОКР: Бакалавр Напрямок підготовки: «Геодезія та землеустрій»	Кафедра Філософії та міжнародної комунікації	ЕКЗАМЕНАЦІЙНИЙ БІЛЕТ № 26 з дисципліни	«Затверджую» «_____» _____ 2024 р. Зав. кафедри філософії: _____

	2024-2025 навч. рік	«Філософія»	Культенко В.П.
--	------------------------	-------------	----------------

Екзаменаційні питання

1. Новоевропейський раціоналізм. Пантеїзм Спінози.
2. Філософія життя.

Тестові завдання різних типів

	Питання 1 Як називається метод виділення однієї ознаки предмету з відволіканням від інших його ознак?
1	Індукції
2	Дедукції
3	Моделювання
4	Аналізу
5	Абстрагування

	Питання 2 До якої філософської школи належить Ж.П.Сартр?
1	Атомізм
2	Патристика
3	Раціоналізм
4	Позитивізм
5	Екзистенціалізм

	Питання 3 Кому належить авторство ідеї: „Існує лише буття – вічне, незмінне і нерухоме”?
1	Піфагор
2	Фалес
3	Парменід
4	Аристотель
5	Демокріт

	Питання 4 Як називає Іммануїл Кант свій філософський метод?
--	---

1	Критичним
2	Догматичним
3	Діалектичним
4	Аналітичним
5	Дедуктивним

	Питання 5 Слово „метод” у перекладі з давньогрецької означає ...? (Відповідь впишіть у бланк для відповідей одним словом)

	Питання 6 До якого періоду філософії належить творчість Сократа? (Відповідь впишіть у бланк для відповідей одним словом)

	Питання 7 Хто є автором твору «Міркування про метод»? (Відповідь впишіть у бланк для відповідей одним словом)

	Питання 8 Упорядкуйте філософів за належністю до відповідної школи		
1	Стоїцизм	А	Б.Рассел
2.	Позитивізм	Б	К.Поппер
3.	Аналітична філософія	В	Ж.П.Сартр
4	Критичний раціоналізм	Г	Р.Авенаріус
5.	Екзистенціалізм	Д	Сенека

	Питання 9 Що досліджують наведені філософські дисципліни?		
1	Неопозитивізм	А	прекрасне
2.	Аксіологія	Б	цінності
3.	Соціальна філософія	В	пізнання

4	Гносеологія	Г	соціальну справедливість
5	Естетика	Д	мову науки

	Питання 10 Знайдіть риси, характерні для східної та, відповідно, для західної парадигм філософування		
1	Західна	А	Переважання морально-етичної проблематики
		Б	Інтравертність, споглядальний характер
		В	Аскетичність
2	Східна	Г	Практично-активне ставлення до світу
		Д	Екстравертність, націленість на пізнання та перетворення світу

_____ (Л.А. Чекаль)

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ			
ОКР: Бакалавр Напрямок підготовки:	Кафедра Філософії та	ЕКЗАМЕНАЦІЙНИЙ БІЛЕТ № 27	«Затверджую» «_____» _____ 2024 р.

«Геодезія та землеустрій»	міжнародної комунікації 2024-2025 навч. рік	з дисципліни «Філософія»	Зав. кафедри філософії: _____ Кульченко В.П.
Екзаменаційні питання			
1. Теорія суспільного договору Просвітництва.			
2. Охарактеризуйте етапи соціалізації людини.			
Тестові завдання різних типів			

	Питання 1 Яка категорія використовуються для позначення першооснови буття?
1	категорія субстанції
2	категорія атрибуту
3	категорія модусу
4	категорія часу
5	категорія руху

	Питання 2 Якою філософською позицією об'єднані погляди Платона та Гегеля?
1	Утопізм
2	Утилітаризм
3	Містицизм
4	Ідеалізм
5	Волюнтаризм

	Питання 3 Вчення Г. Сковороди можна назвати
1	Сповідь
2	історіософія
3	трансценденталізм
4	кордоцентризм

	Питання 4 Як співвідносяться філософія та гносеологія?
--	--

1	філософія є частиною гносеології
2	гносеологія є частиною філософії
3	філософія заперечує гносеологію
4	гносеологія заперечує філософію

	Питання 5 Хто вперше використовує слово «філософія»? (Відповідь впишіть у бланк для відповідей одним словом)

	Питання 6 Як називається перший період середньовічної філософії? (Відповідь впишіть у бланк для відповідей одним словом)

	Питання 7 Представниками якого періоду філософії були емпірики? (Відповідь впишіть у бланк для відповідей словами)

	Питання 8 Що вивчає кожна з філософських дисциплін?		
1.	Суспільні традиції людського існування	А	Логіка
2.	Вчення про буття	Б	Естетика
3.	Вчення про послідовне, несуперечливе мислення	В	Онтологія
4.	Вчення про прекрасне, красу	Г	Соціальна філософія
5.	Філософське дослідження людини	Д	Антропологія

	Питання 9 Упорядкуйте перелічених мислителів за приналежністю	
1. Класична філософія	А) І.Кант	
	Б) Платон	
2. Некласична філософія	В) Г.Гегель	
	Г) А.Камю	

	Д) З.Фрейд
--	------------

	Питання 10 Упорядкуйте філософів за періодами, в яких вони жили і творили		
1	Античність	А	Девід Юм
2	Відродження	Б	Микола Кузанський
3	Новий час	В	Сократ
4	Просвітництво	Г	Гельвецій

_____ (Л.А. Чекаль)

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ			
ОКР: Бакалавр Напрямок підготовки: «Геодезія та землеустрій»	Кафедра Філософії та міжнародної комунікації 2024-2025 навч.	ЕКЗАМЕНАЦІЙНИЙ БІЛЕТ № 28 з дисципліни «Філософія»	«Затверджую» « ____ » _____ 2024 р. Зав. кафедри філософії: _____ Культенко В.П.

	рік		
Екзаменаційні питання			
1. Матеріалістичне розуміння історії в марксизмі.			
2. Складові процесу пізнання: суб'єкт, об'єкт, результат. Критерії істини.			
Тестові завдання різних типів			
	Питання 1 Для філософського вчення Геракліта характерна ...?		
1	Наївна діалектика		
2	Заперечення змін		
3	Ідея атомізму		
4	Ідея панлогізму		
5	Ідея пантеїзму		

	Питання 2 Які ідеї характеризують філософію Платона?		
1	Теорія ідей		
2	Вчення про ідеальну державу		
3	Розуміння пізнання як пригадування		
4	Безсмертя душі		
5	Всі ідеї належать Платону		

	Питання 3 Як оцінювали античний спадок християнські мислителі середньовіччя?		
1	Як скарбницю світової мудрості і культури		
2	Як вищу культуру в порівнянні із іншими народами		
3	Як те, що слід відродити		
4	Як язичництво, поганство		

	Питання 4 Які періоди творчості виділяють у І.Канта?		
1	Естетичний		
2	Матеріалістичний		
3	Докритичний		

4	Плюралістичний
5	Критичний

	Питання 5 Як Ф.Бекон називає перешкоди для розуму на шляху пізнання істини? (Відповідь впишіть у бланк для відповідей одним словом)

	Питання 6 Який період західної філософії став її початком? (Відповідь впишіть у бланк для відповідей одним словом)

	Питання 7 В якому творі Платон описує своє бачення ідеальної держави? (Відповідь впишіть у бланк для відповідей одним словом)

	Питання 8 Встановіть відповідність між термінами та їх визначеннями		
1	Провіденціалізм	А	Соціальна належність людини в індійській культурі
2	Нірванна	Б	Божественна зумовленість подій у світі
3	Карма	В	Досягнення вищого блаженства, що виникає після смерті
4	Сансара	Г	Вчинки живої істоти, що визначають його нове народження
5	Каста	Д	Поняття про ланцюг перероджень у східних релігіях

	Питання 9 Упорядкуйте ідеї та мудреців, які їх висловлювали		
1.	Основа світу – числові пропорції	А	Анаксагор
2.	Основа світу – зерно і розум (нус)	Б	Геракліт
3.	Мислю – отже існую	В	Протагор
4.	Людина – міра всіх речей	Г	Декарт
5	В одну ріку не можна увійти двічі	Д	Піфагор

	Питання 10 Упорядкуйте типи світогляду: яким поняттям вони відповідають?		
1.	Єдність світу у його матеріальності	А	панлогізм
2	Бог і природа – єдині	Б	теїзм
3	Бог – основа і творець світу	В	пантеїзм
4	Розвиток світу визначається вищим розумом	Г	волютаризм
5	Воля – основа життя	Д	матеріалізм

_____ (Л.А. Чекаль)

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ			
ОКР: Бакалавр Напрямок підготовки: «Геодезія та землеустрій»	Кафедра Філософії та міжнародної комунікації 2024-2025 навч. рік	ЕКЗАМЕНАЦІЙНИЙ БІЛЕТ № 29 з дисципліни «Філософія»	«Затверджую» «_____» _____ 2024 р. Зав. кафедри філософії: _____ Культенко В.П.
Екзаменаційні питання			

1. Дайте визначення поняття «світогляд», вкажіть його структуру, функції, історичні типи.			
2. Вкажіть основні підходи до вирішення проблеми буття, які відомі в історії західної філософії.			
Тестові завдання різних типів			
1. Теорія пізнання, одна з головних філософських дисциплін, яка досліджує закономірності процесу пізнання – це ... (у бланку відповідей впишіть правильну відповідь одним словом)			
2. Упорядкуйте етапи розвитку філософського знання від найдавнішого до сучасного: 6) А) філософія середньовіччя 7) Б) філософія Нового часу 8) В) антична філософія 9) Г) сучасна філософія 10) Д) епоха Відродження			
3. Зіставте вислови з філософами, яким вони належать:			
1	Знання – це сила	а	Дж.Локк
2	Мислю, отже існую	б	Б.Спіноза
3	Людина людині вовк	в	Ф.Бекон
4	Свідомість людини при народженні – чиста дошка, на якій чуттєвий досвід залишає свої сліди	г	Т.Гоббс
5	Свобода – усвідомлена необхідність	д	Р.Декарт
4. Які основні риси філософії Середньовіччя? (у бланку відповідей вкажіть кілька варіантів відповіді) 6) Провіденціалізм 7) Креаціонізм 8) Механістичне розуміння світу 9) Теоцентризм 10) Ототожнення справедливості із знанням			
5. Філософський метод тлумачення та розуміння феноменів культури, зокрема текстів, їх залежності від контексту культури, в якому вони існували, і від культури суб'єкта, який здійснює інтерпретацію – це ... (у бланку відповідей впишіть правильну відповідь одним словом)			
6. Яка з дисциплін не входить до складу філософських? (Вкажіть один варіант відповіді) 1) Антропологія 2) Онтологія 3) Естетика 4) Філологія 5) Логіка			
7. Як тлумачилося походження держави в концепції суспільного договору Просвітництва? (Вкажіть один варіант відповіді) 1) як договір про ненапад 2) як договір про майнові відносини в суспільстві 3) як угоду людей із Богом про дотримання заповідей божих 4) як договір про розподіл влади на три самостійні гілки: законодавчу, виконавчу і судову 5) як угоду людей між собою про відмову від частини своєї свободи			
8. В чому полягає сутність «коперніканського перевороту» Канта у філософії? (вкажіть один варіант відповіді) 1) земля обертається навколо сонця, а не навпаки 2) джерело знання слід шукати не в об'єкті, а в суб'єкті 3) апіорне знання є основою пізнання			

4) раціональних доказів існування Бога не існує 5) моральність не залежить від природної детермінації
9. Пізнання як форма діяльності здійснюється в: <i>(вказіть один варіант відповіді)</i> 1) художніх образах; 2) метафорах і символах віри; 3) поняттях, судженнях, умовиводах; 4) моральних оцінках; 5) етичних настановах.
10. Головним продуктом виробництва інформаційного суспільства є: <i>(вказіть один варіант відповіді)</i> 1) Нафта і газ 2) Біржові акції 3) Національний валовий продукт 4) Інформація та знання 5) Гроші

_____ (Л.А. Чекаль)

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ			
ОКР: Бакалавр Напрямок підготовки: «Геодезія та землеустрій»	Кафедра Філософії та міжнародної комунікації 2024-2025 навч. рік	ЕКЗАМЕНАЦІЙНИЙ БІЛЕТ № 30 з дисципліни «Філософія»	«Затверджую» «_____» _____ 2024 р. Зав. кафедри філософії: _____ Культенко В.П.

Екзаменаційні питання

1. Вчення про ідеальну державу Платона.
2. Механістичний світогляд у філософії Просвітництва.

Тестові завдання різних типів

	Питання 1 Які рівні моральності виділяє С.К'єркегор?
1	Міфологічний
2	Науковий
3	Естетичний
4	Етичний
5	Релігійний

	Питання 2 Що І.Кант називає «чистим розумом»?
1	Релігійну віру
2	Розум, що контролює поведінку людини
3	Розум, що пізнає
4	Розсудок
5	Здоровий глузд

	Питання 3 Що для сенсуалізму є єдиною основою пізнання?
1	Розум
2	Розсудок
3	Досвід
4	Враження
5	Асоціації

	Питання 4 Якою філософською позицією об'єднані погляди Демокріта та Аристотеля?
1	Утопізм
2	Утилітаризм
3	Матеріалізм

4	Ідеалізм
5	Волюнтаризм

	Питання 5 Як називається світогляд, який людину визнає найвищою, абсолютною цінністю? (Відповідь впишіть у бланк для відповідей одним словом)

	Питання 6 Як називається філософське вчення про буття? (Відповідь впишіть у бланк для відповідей одним словом)

	Питання 7 Який шлях пізнання, мурахи, павука чи бджоли, Ф.Бекон вважає істинним? (Відповідь впишіть у бланк для відповідей одним словом)

	Питання 8 Як розуміється істина у запропонованих філософських традиціях?		
1.	Релятивізм	А	Відносність істини
2	Класична філософія	Б	Сумнів у можливості досягнення істини
3	Скептицизм	В	Істина визначається її корисністю
4	Прагматизм	Г	Істина об'єктивна та незалежна від людини
5	Християнство	Д	Бог- єдина істина

	Питання 9 Упорядкуйте методи та їх авторів		
1	Антитетичний	А	Сократ
2.	Майсвтика	Б	Сковорода
3.	Картезіанський сумнів	В	Кант
4	Діалектичний	Г	Гегель
5	Трансцендентальний	Д	Декарт

	Питання 10 Кого з наведених філософів вважають засновниками філософських напрямків з правої колонки?		
1	Платон	А	Фрейдизм
2.	Демокріт і Левкіпп	Б	Атомізм
3.	Р.Декарт	В	Емпіризм
4	Ф.Бекон	Г	Раціоналізм
5.	З.Фрейд	Д	Ідеалізм

_____ (Л.А. Чекаль)